

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
FUNDAMENTALIŲJŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
MATEMATINĖS SISTEMOTYROS KATEDRA

Laima Rinkevičiūtė

NE GYVYBĖS DRAUDIMO ANALIZĖ
LIETUVOJE

Magistro darbas

Vadovas
doc. dr. V. Karpickaitė

KAUNAS, 2006

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
FUNDAMENTALIŲJŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
MATEMATINĖS SISTEMOTYROS KATEDRA

TVIRTINU
Katedros vedėjas
prof. habil.dr. V.Pekarskas
2006 06 06

NE GYVYBĖS DRAUDIMO ANALIZĖ
LIETUVOJE

Taikomosios matematikos magistro baigiamasis darbas

Kalbos konsultantas
dr. J. Džežulskienė
2006 05 30

Vadovas
doc. dr. V. Karpickaitė
2006 06 03

Recenzentas
doc. dr. J. Vencloviėnė
2006 06 01

Atliko
FMMM-4 gr. stud.
L.Rinkevičiūtė
2006 05 25

KAUNAS, 2006

KVALIFIKACINĖ KOMISIJA

Pirmininkas: Leonas Saulis, habil. dr. profesorius (VGTU)

Sekretorius: Eimutis Valakevičius, docentas (KTU)

Nariai: Algimantas Jonas Aksomaitis, profesorius (KTU)

Vytautas Janilionis, docentas (KTU)

Vidmantas Povilas Pekarskas, profesorius (KTU)

analitikas Rimantas Rudzkis, habil. dr., banko „NORD/LB“ vyriausiasis

Zenonas Navickas, profesorius (KTU)

pavaduotojas Arūnas Barauskas, dr., UAB „Elsis“ generalinio direktoriaus

Rinkeviciute L. Analysis of non life insurance in Lithuania: Master's work in applied mathematics / supervisor dr. Assoc. V. Karpickaite; Department of Mathematics Research In System, Faculty of Fundamental Sciences, Kaunas University of Technology. – Kaunas, 2006. – 86 p.

SUMMARY

Insurance market in Lithuania is evolving yet, but this process is quite rapid.

The destination of this work – analysis of non life insurance in Lithuania, which we will dispense, when we will interpret statistical information of insurance, also we will analyze paying capacity of non life insurance companies. Insurance companies calculate future's contribution using data of past period. It would be better to correct contribution according to predictive future's number of contracts and loss. So the number of contracts and loss, signed by Lithuanian insurance companies each quarter, are studied as time series. Several time series models were created for three principal kinds of insurance (Motor Third Party Liability Insurance, Land vehicles other than railway rolling stock Insurance, Property Insurance) and the one that meets the reality best was selected.

We will analyze variation of number of non life insurance companies, number of paid losses, number of signed contributions and number of contracts. After analyses of Insurance market's indicators, we get strong tendency that Insurance market becomes more stable.

After analysis of insurance companies' paying capacity we got, that two close private companies - "Baltic Polis" and "Industrijos garantas" – was closed to bankrupt in 2004 year.

After forecasting number of Motor Third Party Liability Insurance's and Land vehicles other than railway rolling stock Insurance's contracts we got that Autoregressive model is the best for them.

The best model for Property Insurance's contracts is Simple moving average method.

The best model for Property Insurance's and Motor Third Party Liability Insurance's losses is Autoregressive model.

Parabolic trend is the most infallible model for Land vehicles other than railway rolling stock Insurance's losses.

TURINYS

Įvadas.....	9
1. Teorinė dalis.....	11
1.1 Būtinieji mokumo atsarga ne gyvybės draudimo veiklai.....	11
1.2 Turimoji mokumo atsarga ne gyvybės draudimo veiklai.....	12
1.3 Laiko eilutės	13
1.3.1 Pagrindinės sąvokos	13
1.3.2 Bendra tiesinio prognozavimo teorija ir statistinių modelių panaudojimas prognozei... 14	14
1.3.3 Trendas	15
1.3.3.1 Determinacijos ir koreliacijos koeficientai	15
1.3.4 Sezoniniai svyravimai	16
1.4 Prognozavimo metodai.	17
1.4.1 Stacionarių sekų sąvokos.....	17
1.4.2 Stacionarūs tiesiniai modeliai	18
1.4.2.1 Autoregresijos ir slenkamųjų vidurkių modeliai.....	18
1.4.2.2 Paprastas ir svertinis slenkamųjų vidurkių metodai	19
1.4.2.3 Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	20
1.4.2.4 Stacionarus tiesinis procesas.....	20
1.4.3 Nestacionarūs tiesiniai modeliai	20
1.4.3.1 Nestacionarus tiesinis procesas.....	21
1.4.4 Modelio eilės nustatymo būdai	22
1.4.4.1 Autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijos.....	22
1.5 Programinė įranga.....	22
2. Tiriamoji dalis ir rezultatai.....	24
2.1 Lietuvos ne gyvybės draudimo rinkos raida	24
2.2 Ne gyvybės draudimo kompanijų mokumas	26
2.3 Pagrindinių ne gyvybės draudimo rūšių sutarčių skaičiaus prognozavimas	28
2.3.1 TPCAD sutarčių prognozavimas	28
2.3.1.1 TPCAD sutarčių prognozavimas pagal 1998-2005 metų duomenis.....	28
2.3.1.1.1 TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas regresinių kreivių metodais....	28
2.3.1.1.2 TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas paprastuoju ir svertiniu	
slenkamųjų vidurkių metodais	29
2.3.1.1.3 TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas paprastojo eksponentinio	
glodinimo metodu	30
2.3.1.1.4 TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas taikant autoregresinį modelį... 31	31

2.3.1.2 TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas pagal 2002-2005 metų duomenis	33
2.3.1.3 TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimo rezultatai.....	34
2.3.3 Sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelio transporto priemones, draudimo sutarčių skaičiaus prognozavimas	35
2.3.4 Turto draudimo sutarčių skaičiaus prognozavimas.....	37
2.4 Nuostolių sumos prognozavimas	39
3. Programinė realizacija ir instrukcija vartotojui.....	42
4. Diskusijos.....	45
Išvados	47
Rekomendacijos	48
Literatūros sąrašas	49
1 priedas. Draudimo veikla užsiimančių kompanijų skaičiaus palyginimas	50
2 priedas. Duomenys BMA ir TMA skaičiuoti.....	52
3 priedas. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimo modeliai	53
4 priedas. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių skaičiaus prognozavimo modeliai	56
5 priedas. Turto draudimo sutarčių skaičiaus prognozavimo modeliai	59
6 priedas. Sutarčių skaičiaus autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos diagramos.....	62
7 priedas. Nuostolių autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos diagramos.....	64
8 priedas. Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas sudarytų autoregresinių modelių liekanoms	67
9 priedas. TPCAD nuostolių sumos prognozavimo modeliai.....	74
10 priedas. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo nuostolių sumos prognozavimo modeliai	77
11 priedas. Turto draudimo nuostolių sumos prognozavimo modeliai	80
12 priedas. Prognozavimo rezultatų lentelės	83

LENTELIŲ SĄRAŠAS

2.2.1 lentelė. BMA skaičiavimo rezultatai	27
2.3.1.1.2.1 lentelė. Prognozavimas paprastuoju ir svertiniu slenkamųjų vidurkių metodu.....	30
2.3.1.3.1 lentelė. TPCAD sutarčių prognozavimo rezultatai	33
2.3.1.1.4.1 lentelė. Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms.....	33
2.3.3.1 lentelė. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių prognozavimo rezultatai .	36
2.3.4.1 lentelė. Turto draudimo sutarčių prognozavimo rezultatai	38
2.4.1 lentelė. Skirtumų tarp turimų ir prognozuotų nuostolių lentelė	39

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

2.1.1 pav. Ne gyvybės draudimo kompanijų skaičiaus kitimas.....	24
2.1.2 pav. Pasirašytų ne gyvybės draudimo įmokų kitimas.....	25
2.1.3 pav. Ne gyvybės draudimo užimama dalis draudimo rinkoje.....	25
2.1.4 pav. Apmokėtų ne gyvybės draudimo žalų kitimas.....	26
2.1.5 pav. Ne gyvybės draudimo įmokų struktūra 2005m.....	26
2.2.1 pav. TMA ir BMA palyginimas	27
2.3.1.1.1.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus ir jo prognozių palyginimas.....	29
2.3.1.1.3.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas paprastojo eksponentinio glodinimo metodu	31
2.3.1.1.4.1 pav. Autokoreliacijos funkcija.....	31
2.3.1.1.4.2 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas taikant autoregresinį modelį.....	32
2.3.1.1.4.3 pav. Autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija	32
2.3.1.1.4.4 pav. Autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija	33
2.3.2.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozių palyginimas.....	34
2.3.3.1 pav. Prognozavimo rezultatų palyginimas, duomenų aproksimacijai naudojant, tiesinį, eksponentinį ir logaritmą trendus	35
2.3.3.2 pav. Prognozavimo rezultatų palyginimas duomenų aproksimacijai	36
2.3.4.1 pav. Turto draudimo sutarčių prognozių palyginimas	37
2.4.1 pav. Nuostolių prognozių palyginimas	39
3.1 pav. Modulio Time Series Analysis langas.....	41
3.2 pav. Modulio Nonlinear Estimations duomenų langas.....	42
3.3 pav. Modulio <i>Nonlinear Estimations</i> regresinės lygties koeficientų radimo langas.....	42
3.4 pav. Modulio <i>2D Scatterplots</i> regresinės kreivei nustatyti parametru parinkimo langas.....	43

IVADAS

1990-ųjų metų kovo 11-ąją Lietuva atkūrė nepriklausomybę. Nuo tada šalyje vykdoma liberali ekonominė politika. Nors palyginti jauna Lietuvos draudimo rinka dar tik vystosi, tačiau procesas yra labai spartus, palyginti su kitomis ekonomikos sritimis.

Pastaruoju metu labai aktualus ne gyvybės draudimo, ypač transporto privalomosios civilinės atsakomybės draudimo, įmokų klausimas. Verslo atstovus šokiruoja ne procentais, o kartais brangstančios draudimo įmokos. Draudimo bendrovės draudimo brangimą motyvuoja didėjančiomis žalų išmokomis, kadangi pernai buvo patirta 40 milijonų litų nuostolių, ir šis nuostolingumas vis didėja. Kad nustatyti, ar tikrai arba kiek daug reikia didinti įmokas, svarbu prognozuoti tuos dydžius, nuo kurių priklauso pati įmoka.

Šio darbo tyrimo tikslas – ne gyvybės draudimo rinkos raidos analizė, kurią atliksime interpretuodami ne gyvybės draudimo statistinius duomenis, tirdami kompanijų mokumą, ieškodami įmokų didumą lemiančių charakteristikų – sutarčių skaičiaus ir nuostolių patikimų prognozavimo modelių.

Pirmiausiai apžvelgsime Lietuvos ne gyvybės draudimo rinkos situaciją. Nagrinėsime ne gyvybės draudimo kompanijų, jų apmokėtų žalų, pasirašytų įmokų, sudarytų sutarčių skaičių kitimą. Taip pat analizuosime ne gyvybės draudimo įmokų ir išmokų struktūrą, t.y. išsiaiškinsime, kokioms ne gyvybės draudimo rūšims minėti rodikliai yra didžiausi.

Vienas iš darbo tikslų yra ir ne gyvybės draudimo kompanijų mokumo analizė, kadangi draudimo kompanijų finansinės padėties stabilumo klausimas yra aktualus ne tik draudimo įmonėms, bet ir pavieniams draudėjams. Lietuvos draudimo įmonių mokumas vertinamas taikant modelį, pagal kurį draudimo kompanijos finansinė padėtis laikoma stabilia, jei apskaičiuota turima mokumo atsarga yra didesnė už būtiną mokumo atsargą. Tokį mokumo atsargų palyginimą atliksime kelioms ne gyvybės draudimo kompanijoms.

Tačiau kyla abejonė, ar toks taikomas modelis yra pakankamai geras. Ar Lietuvoje draudimo kompanijų mokumas vertinamas teisingai suabejoti verčia ir draudimo kompanijos „Ingo Balt“ bankrotas. Todėl manome, kad taip pat reiktų atlikti ir tokių draudimo rodiklių kaip draudimo sutarčių skaičiaus ir ypač apmokėtų žalų prognozavimą.

Pasinaudosime paketo STATISTIKA galimybėmis ir taikydami keletą prognozavimo modelių ieškosime patikimiausių ir labiausiai tikrovę atitinkančių apmokėtų ne gyvybės draudimo kompanijų žalų ir sudarytų sutarčių skaičių prognozių. Sutarčių skaičių ir nuostolius prognozuosime kiekvienai iš trijų pagrindinių ne gyvybės draudimo rūšių: transporto savininkų ir valdytojų privalomosios civilinės atsakomybės draudimui, sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelio transporto priemones, draudimui ir turto draudimui. Priklausomai nuo to, kaip sutarčių ar nuostolių duomenys išsibarstę,

pasirinksime duomenų aproksimavimą tiesėmis, eksponentinėmis, logaritminėmis ar parabolinėmis kreivėmis. Taip pat prognozuosime to paties pločio lygaus 3 paprastuoju ir svertiniu slenkamųjų vidurkių metodais, paprastojo eksponentinio glodinimo metodu, taikysime antros eilės autoregresinį prognozavimo modelį, be to tirsime ir sezoniškumo įtaką turimiems duomenims.

Gautus prognozavimo ir draudimo rodiklių kitimo rezultatus analizuosime ir apibendrinsime šio darbo diskusijų dalyje.

Dalis gautų rezultatų pateikti konferencijoje „Matematika ir matematikos dėstymas – 2006“ ir VI-oje studentų konferencijoje „Taikomoji matematika“ (2006 m.).

1. TEORINĖ DALIS

1.1 BŪTINOJI MOKUMO ATSARGA NE GYVYBĖS DRAUDIMO VEIKLAI

Viena pagrindinių problemų yra draudimo kompanijų mokumo vertinimas. Draudimo kompanijų mokumą būtina vertinti todėl, kad laiku būtų pastebėta finansinė krizė. Draudimo kompanijos mokumą svarbu stebėti pačiai draudimo kompanijai, besidraudžiantiems ir ypatingai priežiūros komisijai. Kilusios problemos dėl „Ingo Balt“ bankroto leido suabejoti, ar Lietuvoje teisingai vertinamas mokumas. Užsienyje mokumo nustatymui yra siūlomi įvairūs modeliai. Lietuvoje buvo nuspręsta taikyti apytikslius mokumo nustatymo metodus, t.y. skaičiuoti būtinąją ir turimąją mokumo atsargą. Mokumą buvo nutarta vertinti vienu skaičiumi, t.y. turimų ir būtinų mokumo atsargų santykiu.

Būtinąją mokumo atsargą ne gyvybės draudimo veiklai yra didesnė suma iš įmokų ir išmokų rodiklių, pakoreguotų atsižvelgiant į perdraudimo rodiklį:

$$BMA = \max \{ \text{įmokų rodiklis}; \text{išmokų rodiklis} \} \times \text{perdraudimo rodiklis.}$$

Skaičiuojant įmokų ir išmokų rodiklius, turi būti naudojamos sumos, apimančios tiek tiesioginio draudimo, neišskaičiavus perdraudikų dalies, tiek ir prisiimto perdraudimo veiklą. Taip pat turi būti įskaitomos papildomo ne gyvybės draudimo sumos. Įmokų rodiklio skaičiavime turi būti naudojami 4 paskutinių ketvirčių duomenys, o išmokų rodiklio skaičiavime – 12 paskutinių ketvirčių duomenys. Draudimo įmonės, vykdančios kreditų rizikos draudimą, draudimą nuo audrų, sausros ar šalnos rizikų, išmokų rodiklį privalo skaičiuoti atsižvelgdamos į 28 paskutinių ketvirčių duomenis.

Įmokų rodiklis apskaičiuojamas šia tvarka: nustatoma įmokų bazė, lygi per 4 paskutinių ketvirčių laikotarpį pasirašytų įmokų sumai arba uždirbtų įmokų sumai, jei ji didesnė už pasirašytų įmokų sumą. Įmokų bazė skraidymo aparatų civilinės atsakomybės, laivų civilinės atsakomybės ar bendros civilinės atsakomybės draudimo atveju yra didinama 50%.

Įmokų bazė koreguojama atimant sumas, išmokėtas ir mokėtinas per 4 paskutinius ketvirčius dėl nutrauktų draudimo sutarčių, taip pat atimant į draudimo įmokas įtrauktus mokesčius ir atskaitymus (kelių mokesčių, atskaitymai Valstybinės draudimo priežiūros tarnybos prie Finansų ministerijos išlaikymui ir Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės draudimo biurui), jeigu tokie atskaitymai nebuvo atlikti nustatant įmokų bazę.

Įmokų rodiklis apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\begin{aligned} \text{įmokų rodiklis} = & \min \{ \text{koreguota įmokų bazė}; 50 \text{ mln. eurų atitinkanti suma litais} \} \times 18\% + \\ & + [\text{koreguota įmokų bazė} - \min \{ \text{koreguota įmokų bazė}; 50 \text{ mln. eurų atitinkanti suma litais} \}] \times \\ & 16\%. \end{aligned}$$

Išmokų rodiklis apskaičiuojamas šia tvarka: nustatoma išmokų bazė, lygi 12 paskutinių ketvirčių laikotarpio išmokų sąnaudoms sumažintoms regresu tvarka išieškotomis sumomis ir pajamomis,

gautomis ir gautinomis realizavus po draudiminių įvykių draudimo įmonės nuosavybėn perėjusį turtą (pagalbos draudimo atveju, draudimo išmokų suma naudojama skaičiuojant išmokų bazę privalo būti įvertinta pagal patirtas draudimo įmonės išlaidas, susijusias su suteikta pagalba), jeigu tokie sumažinimai nebuvo atlikti nustatant išmokų bazę; išmokų bazė koreguojama, ją dauginant iš koeficiento 1/3 (jeigu naudojami 12 ketvirčių duomenys) arba 1/7 (jei naudojami 28 ketvirčių duomenys).

Išmokų rodiklis apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\text{išmokų rodiklis} = \min \{ \text{koreguota išmokų bazė; 35 mln. eurų atitinkanti suma litais} \} \times 26\% +$$

$$+ [\text{koreguota išmokų bazė} - \min \{ \text{koreguota išmokų bazė; 35 mln. eurų atitinkanti suma litais} \}] \times 23\%.$$

Perdraudimo rodiklis apskaičiuojamas naudojant paskutinių 4 ketvirčių duomenis pagal žemiau pateiktą formulę:

$$\text{perdraudimo rodiklis} = \max \{ 0,5; 1 - \text{perdraudikų dalis išmokų sąnaudose} / \text{išmokų sąnaudos} \}.$$

1.2 TURIMOJI MOKUMO ATSARGA NE GYVYBĖS DRAUDIMO VEIKLAI

Turimą mokumo atsargą sudaro šie elementai (toliau skliaustuose pateikiama prieduose pateiktų lentelių eilutė, kurioje žemiau nurodyti dydžiai turi būti atskleisti):

- apmokėtas įstatinis kapitalas, atėmus kapitalo dalį, kuri yra lygi kaupiamojo dividendo privilegijuotųjų akcijų nominalių verčių sumai;
  - akcijų priedai;
  - perkainojimo rezervas;
  - rezervai, sudaryti iš paskirstytinojo pelno (rezervai ar jų dalis, kurie bus panaudoti tais kalendoriniais metais, kuriais buvo suformuoti, neįtraukiami):
    - privalomasis rezervas;
    - rezervas savoms akcijoms įsigyti;
    - kiti rezervai;
  - ataskaitinių ir ankstesnių ataskaitinių metų nepaskirstytasis pelnas (nuostoliai), atėmus iš jo mokėtinus dividendus;
    - kaupiamojo dividendo privilegijuotosios akcijos ir subordinuotos paskolos gali būti įtrauktos apskaičiuojant turimą mokumo atsargą, tačiau pastarieji elementai negali viršyti 50% dydžio, mažesnio iš turimos ir būtinosios mokumo atsargos, be to, ne daugiau kaip 25% šio dydžio (mažesnio iš turimos ir būtinosios mokumo atsargos) gali sudaryti

nustatyto termino kaupiamojo dividendo privilegijuotosios akcijos ir nustatyto termino subordinuotos paskolos.

- neturintys nustatyto išpirkimo termino draudimo įmonės išleisti vertybiniai popieriai ir kitos finansinės priemonės,

Į turimą mokumo atsargą gali būti įtraukti tik tie turimos mokumo atsargos elementai, kurie nėra skirti ateityje numatomiems įsipareigojimams vykdyti. Turimos mokumo atsargos elementų suma turi būti sumažinama sumomis, kurias sudaro:

- nematerialusis turtas;
- ateinančių laikotarpių sąnaudos.
- savos akcijos, įsigytos draudimo įmonės;
- uždelsti debitoriniai įsipareigojimai;
- kitas, nepaminėtas riboto patikimumo turtas, kurio susigrąžinimas apribotas dėl to, kad skolininkas yra likviduojamas arba skolininkui iškelta bankroto byla;
- teigiami skirtumai tarp atskirų turtui priskiriamų finansinių priemonių balansinės ir tikrosios vertės bei teigiami skirtumai tarp nekilnojamojo turto balansinės ir rinkos vertės (1 priedo 2.6 eilutė), įvertintos nepriklausomų turto vertintojų (tokie skirtumai gali būti nevertinami, jei jie sudaro ne daugiau kaip 5% vertinamo turto objekto balansinės vertės);
- nebalansiniai įsipareigojimai.

1.3 LAIKO EILUTĖS

1.3.1 PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Labai dažnai kintamam reiškiniui aprašyti stebimos kokio nors kintamojo dydžio reikšmės, įgyjamos laikui bėgant ar skirtingose vietose. Visais atvejais turime kintančią sistemą, kurią veikia atsitiktiniai veiksniai. Jos praeitis, vienu ar kitu būdu užrašyta renkant duomenis, laikui bėgant, suteikia tam tikros informacijos apie nagrinėjamą reiškinį. Įvairiems stebėjimams būdingi svyravimai, kurie neišreiškiami paprasta matematine formule dėl neišvengiamų matavimo paklaidų, turi atsitiktinę komponentę.

Tegul T yra skaičių seka arba intervalas. Visuma atsitiktinių dydžių $\{\xi_t, t \in T\}$, apibrėžtų vienoje tikimybinėje erdvėje (Ω, F, P) , vadinama *atsitiktiniu procesu*. Parametro t kitimo aibė T kartais vadinama indeksų aibe. Aibės T pavyzdžiai:

$$Z = \{0, \pm 1, \pm 2, \dots\}, N = \{0, 1, 2, \dots\}, \{-\infty, \infty\}, [0, \infty). \quad (1.3.1.1)$$

Atsitiktinis procesas, kurio $T \subset Z$, dažniausiai vadinamas *laiko eilute*. Gali būti atveju, kai t yra bet koks parametras. Tačiau tradiciškai atsitiktinių sekų stebėjimai siejami su reguliariais laiko intervalais vadinami laiko eilutėmis.

Vienu iš pagrindinių laiko eilučių analizės tikslų yra atrasti duomenų kaitos dėsningumus ir pritaikyti matematinius modelius, aprašančius šiuos dėsningumus. Šie matematiniai modeliai leidžia prognozuoti būsimas laiko eilutės reikšmes, kas yra labai svarbu versle ar moksle.

1.3.2 BENDRA TIESINIO PROGNOZAVIMO TEORIJA IR STATISTINIŲ MODELIŲ PANAUDOJIMAS PROGNOZEI

Statistinio modelio sukūrimas nagrinėjamiems duomenims nėra savitiksliis uždavinys. Kiekvienas modelis yra tam tikra tikrovės idealizacija, todėl galimą modelį panaudot sprendžiant tokius uždavinius:

1. prognozuoti būsimas sekos reikšmes;
2. modeliuoti daugiau panašių realizacijų;
3. atkurti trūkstamas reikšmes stebėjimų sekoje;
4. išgryninti stebėjimus, atmetant reikšmes, atsiradusias sekoje dėl pašalinio poveikio.

Prognozė suprantama kaip būsimų proceso reikšmių įvertinimas remiantis turimomis proceso reikšmėmis.

Tarkime, stebime atsitiktinį vektorių $X = (X_1, \dots, X_n)^T$. Atsitiktinio dydžio Y tiesinė prognozė:

$$\hat{Y} = a + b_1 X_1 + \dots + b_n X_n = a + b^T X. \quad (1.3.2.1)$$

Prognozės tikslumo matas – vidutinė kvadratinė paklaida:

$$\Delta = \Delta(a, b) = E\varepsilon^2, \quad \varepsilon = Y - \hat{Y}. \quad (1.3.2.2)$$

Vidutinė kvadratinė paklaida gaunama mažiausia, kai koeficientai parenkami taip, kad

$$E\varepsilon = 0, \quad \text{cov}(\varepsilon, X) = 0.$$

Optimalūs koeficientai randami iš lygčių

$$\text{cov}(\varepsilon, X) = \text{cov}(Y, X) - \text{cov}(b^T X, X) = R_{YX} - b^T R_{XX} = 0,$$

$$E\varepsilon = EY - a - b^T EX = 0.$$

Jei kovariacinė matrica R_{XX} neišsigimusi, tai sprendinys vienas:

$$b^* = R_{XX}^{-1} R_{XY}, \quad a^* = EY - b^{*T} EX.$$

1.3.3 TRENDAS

Laiko eilučių trendas, išreiškiantis bendrą didėjimo ar mažėjimo tendenciją, dažniausiai yra surandamas naudojant mažiausiųjų kvadratų metodą ir regresinę analizę. Trendas yra nusakomas algebrine funkcija. Ji gali būti parinkta įvairiausių pavidalų. Trendo lygties koeficientams ir tikslumo įverčiams nustatyti naudojami koreliacinės ir regresinės analizės metodai.

Aptarsime keletą labiausiai paplitusių trendo formų.

Tiesinis trendas taikomas, kai matavimo gretimų reikšmių skirtumai (pirmieji skirtumai) yra artimi vienas kitam. Tiesinio trendo lygtis:

$$Y = b_0 + b_1 \cdot t.$$

Antrosios eilės parabolinis trendas yra tinkamas laiko eilučių, kurių duomenų antrieji skirtumai (gretimų pirmųjų skirtumų reikšmės) vienas nuo kito nedaug skiriasi, aproksimavimo modelis. Antros eilės parabolės regresijos (parabolinio trendo) lygtis:

$$Y = b_0 + b_1 \cdot t + b_2 \cdot t^2.$$

Labai dažnai laiko eilutės turi eksponentinį trendą. Jis stebimas, kai duomenys keičiasi beveik vienodu procentu.

Eksponentinio trendo lygtis:

$$Y = b_0 \cdot e^{b_1 t}.$$

Čia užrašytose lygtyse b_0 , b_1 ir b_2 - nežinomieji trendo koeficientai, o trendo kintamasis laiko eilutėse reiškia sunumeruotus matavimo momentus.

Nežinomieji trendo koeficientai parenkami mažiausių kvadratų metodu, t.y. minimizuojant skirtumų tarp stebimų ir prognozuojamų reikšmių kvadratų sumą. Taigi parametrai b_0 ir b_1 randami pagal formules:

$$b_1 = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\overline{x^2} - \bar{x}^2},$$

$$b_0 = \bar{y} - b_1 \bar{x}.$$

Čia brūkšnelis virš kintamojo žymi jo vidurkį.

1.3.3.1 DETERMINACIJOS IR KORELIACIJOS KOEFICIENTAI

Turint regresinę kreivę kyla natūralus klausimas, ar gerai regresinė kreivė atitinka eksperimentinius duomenis. Vienas iš svarbiausių tinkamumo matų yra *determinacijos koeficientas*. Determinacijos koeficientas žymimas r^2 ir apibrėžiamas santykiu:

$$r^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2},$$

tai yra regresinio nuokrypio kvadratų sumos ir bendro nuokrypio kvadratų sumos santykis. Aišku, kad $0 \leq r^2 \leq 1$. Kuo r^2 arčiau vieneto, tuo regresinė kreivė geriau tinka eksperimentiniams duomenims.

Kada domina priklausomybės stiprumas tarp nagrinėjamų kintamųjų, naudojamas *koreliacijos koeficientas*. Tai koreliacijos tarp kintamųjų stiprumo matas. Jis žymimas raide r ir apibrėžiamas kaip kvadratinė šaknis iš determinacijos koeficiento. Turi neigiamą reikšmę neigiamos regresijos atveju ir teigiamą – teigiamos regresijos atveju. Kuo arčiau 1 ar -1 yra r , tuo stipresnis koreliacinis ryšys sieja nagrinėjamus kintamuosius.

1.3.4 SEZONINIAI SVYRAVIMAI

Laiko eilučių sezoniniai svyravimai pasireiškia kaip reguliarūs, sisteminiai nuokrypiai nuo trendo lygties. Labai dažnai tie svyravimai yra sąlygojami sezoniškumo. Šis faktas atsispindi net šių svyravimų pavadinime.

Vienas populiariausių ir vaizdžiausių būdų nustatyti, kad duotoji eilutė yra veikiama sezoniškumo, yra skirtumų tarp trendo ir laiko eilutės reikšmių nagrinėjimas. Jei tų skirtumų svyravimai yra reguliarūs, galima teigti, kad laiko eilutė yra veikiama sezoniškumo.

Kuomet duomenų kreivės viršūnės išsidėsčiusios beveik pagal horizontalią liniją, sakoma, kad turime adityvųjį sezoniškumo modelį. Jei viršūnių taškai turi tendenciją didėti arba mažėti, turimas vadinamas multiplikatyvusis sezoniškumo modelis.

Laiko eilučių teorijoje sezoniškumui aprašyti dažniausiai naudojami įvairūs sezoniškumo indeksai, leidžiantys iš turimos eilutės išskirti sezoniškumo komponentę. Sezoniškumo indeksas rodo vidutinį sezoninį duomenų nuokrypį nuo slenkamųjų vidurkių kreivės.

Sezoninių svyravimų aprašymas gali remtis regresinės analizės metodais. Šio aprašymo esmė – regresinės kreivės, gerai atspindinčios sezoninius svyravimus, suradimas. Regresinės kreivės pavidalas:

$$Y = b_0 + b_1 \cdot t + b_2 \cdot t_1 + \dots + b_n \cdot t_{n-1},$$

kur $b_0, b_2, \dots, b_n$ - nežinomi koeficientai, t – trendo kintamasis, t_1 - kintamasis, įgyjantis vienetus reikšmėms tik iš pirmo laiko intervalo ir nulius iš kitų, $t_2, \dots, t_n$ - analogiški kintamieji.

1.4 PROGNOZAVIMO METODAI

Kai turimi duomenys išsidėstę visiškai atsitiktinai ir iš jų sunku išskirti tendą bei sezoniškumo komponentę, reikalingi kiti prognozavimo metodai. Panagrinėsime keletą laiko eilučių prognozavimo metodų, kai duomenis generuojantysis procesas yra stacionarusis.

Norint taikyti tokius prognozavimo metodus nestacionariesiems procesams, nestacionarieji procesai transformuojami, gaunant stacionarijį minėtų procesų pavidalą, t.y. panaikinant tendą. Ši procedūra vadinama diferencijavimu. Tendą galima panaikinti ir paprasčiausiai iš kiekvieno nagrinėjamos sekos nario atimant atitinkamą trendo reikšmę. Tačiau labiausiai paplitęs transformacijos metodas – proceso diferencijavimas, kada kiekviena eilutės reikšmė yra pakeičiama šios reikšmės ir ankstesnės reikšmės skirtumu.

Taip pat naudojant laiko eilučių prognozavimo metodus reikia visada žiūrėti, ar parinktas metodas leidžia pakankamai tiksliai prognozuoti. Prognozavimo klaida apibrėžiama kaip skirtumas tarp stebimos laiko eilutės reikšmės ir prognozuotos. Tų skirtumų kvadratų suma vadinama prognozavimo tikslumu.

1.4.1 STACIONARIŲ SEKŲ SAŲVOKOS

Seka $\{\xi_t\}$ vadinama *stacionariąja*, jeigu jos savybės nekinta laikui bėgant. Griežtai formuluojant, skiriamas stacionarumas plačiąja ir siaurąja prasme.

Procesas ξ_t vadinamas *stacionariu siaurąja prasme*, jei jo daugiamačiai pasiskirstymai nepriklauso nuo postūmio laike, t. y. :

$$t_1, \dots, t_k \in T, k = 1, 2, \dots, F_{t_1, \dots, t_k}(\bullet) = F_{t_1 + \tau, \dots, t_k + \tau}(\bullet), t_i + \tau \in T \quad (1.4.1.1)$$

Laiko eilučių analizėje dažniausiai naudojama kita sąvoka.

Procesas ξ_t vadinamas *stacionariu plačiąja prasme*, jei jo matematinis vidurkis ir kovariacinė funkcija nepriklauso nuo poslinkio laike, t. y. jei

$$\forall t, s \in T \quad \mu(t) = \mu(0), \quad (1.4.1.2)$$

$$R(t, s) = R(t - s, 0). \quad (1.4.1.3)$$

Akivaizdu, kad jei procesas ξ_t yra stacionarus siaurąja prasme ir turi dispersiją, tai jis yra ir stacionarus plačiąja prasme, bet ne atvirkščiai. Tačiau, jei procesas ξ_t yra Gauso (jei jo daugiamačiai pasiskirstymai yra Gauso pasiskirstymo funkcijų rinkinys), jam abu apibrėžimai sutampa.

Taigi stacionaraus proceso ξ_t matematinis vidurkis nekinta laike $E\xi_t = \mu$, o kovariacinė funkcija yra vieno argumento funkcija:

$$\text{cov}(\xi_{t+\tau}, \xi_t) = E[(\xi_{t+\tau} - \mu)(\xi_t - \mu)] = R(\tau), \forall t \in T. \quad (1.4.1.4)$$

Ši funkcija yra neneigiamai apibrėžta:

$$\forall t_1, \dots, t_k \in T, x_1, \dots, x_k: \sum_{i,j=1}^k R(t_i - t_j) x_i x_j \geq 0. \quad (1.4.1.5)$$

Akivaizdu, kad $R(\bullet)$ yra lyginė funkcija, $R(-\tau) = R(\tau)$.

Kiekvienam τ funkciją $R(\tau)$ padalijus iš $R(0) \equiv \sigma^2$, turime *normuotą koreliacinę funkciją*

$$r(\tau) = \text{cor}(\xi_{t+\tau}, \xi_t) = \frac{R(\tau)}{R(0)}. \quad (1.4.1.6)$$

Ši funkcija taip pat lyginė, neneigiamai apibrėžta ir $|r(\tau)| \leq 1$. Reikšmė $r(\tau)$ parodo kiek stipriai proceso reikšmės dabartyje tiesiškai priklauso nuo reikšmės prieš τ laiko vienetų. Koreliacinių ryšių žinojimas palengvina laiko eilučių modelio parinkimą ir identifikavimą.

1.4.2 STACIONARŪS TIESINIAI MODELIAI

1.4.2.1 AUTOREGRESIJOS IR SLENKAMŪJŲ VIDURKIŲ MODELIAI

Jei laiko eilutės stebimos reikšmės stipriai koreliuotos tarpusavyje, tai ateities reikšmę galima prognozuoti naudojantis praeityje stebėtomis reikšmėmis, dažniausiai turinčiomis didžiausią įtaką.

Stacionarus procesas ξ_t vadinamas *p eilės autoregresijos procesu (AR(p))*, jei jis išreiškiamas:

$$\xi_t = \mu + a_1 \xi_{t-1} + \dots + a_p \xi_{t-p} + \varepsilon_t, \quad t \in Z, \quad (1.4.2.1.1)$$

čia ε_t - baltas triukšmas.

Atsitiktinis procesas ε_t vadinamas baltu triukšmu, jei jis tenkina $E\varepsilon_t = 0$ ir $\text{cov}(\varepsilon_t, \varepsilon_s) = 0$, jei $t \neq s$ savybes ir yra stacionarus, t. y. $D\varepsilon_t \stackrel{\text{def}}{=} \text{const} = \sigma_\varepsilon^2$.

Pagal šį metodą kiekviena laiko eilutės reikšmė yra tiesinė prieš tai buvusios reikšmės ar reikšmių funkcija. Pirmos eilės autoregresinėje lygtyje yra naudojama tik viena prieš tai buvusi reikšmė, antros eilės – dvi prieš tai esančios reikšmės ir t.t. Prieš tas reikšmes esantys koeficientai nusako, kaip stipriai kiekviena laiko eilutės reikšmė priklauso nuo prieš tai buvusių reikšmių.

Pažymėję $P(z) = 1 - a_1 z - \dots - a_p z^p$, lygybę (1.3.23) galima užrašyti:

$$P(L) \widehat{\xi}_t = \varepsilon_t, \quad \widehat{\xi}_t = \xi_t - E\xi_t. \quad (1.4.2.1.2)$$

Be to, $\mu = P(1) E\xi_t$.

Stacionarus procesas ξ_t vadinamas *q eilės slenkamojo vidurkio* (angl. – moving average) procesu (*MA(q)*), jei jis išreiškiamas:

$$\xi_t = \mu + \varepsilon_t + b_1 \varepsilon_{t-1} + \dots + b_q \varepsilon_{t-q}, \quad t \in Z, \quad (1.4.2.1.3)$$

čia ε_t - balto triukšmo procesas.

Pažymėję $Q(z) = 1 + b_1z + \dots + b_qz^q$, gauname $\mu = E\xi_t$ ir

$$\widehat{\xi}_t = Q(L)\varepsilon_t. \quad (1.4.2.1.4)$$

Pagal šį metodą kiekviena laiko eilutės reikšmė yra apsprendžiama dabartinės triukšmo reikšmės bei vienos ar kelių prieš tai stebėtų triukšmo reikšmių vidurkiu. Slenkamųjų vidurkių metodo eilė nusako prieš tai buvusių triukšmo reikšmių, kurių pagrindu yra skaičiuojamas vidurkis, skaičių.

Stacionarus procesas ξ_t vadinamas $ARMA(p, q)$ procesu, jei

$$\xi_t = \mu + a_1\xi_{t-1} + \dots + a_p\xi_{t-p} + \varepsilon_t + b_1\varepsilon_{t-1} + \dots + b_q\varepsilon_{t-q}, \quad t \in Z, \quad (1.4.2.1.5)$$

čia ε_t - balto triukšmo procesas.

1.4.2.2 PAPRASTASIS IR SVERTINIS SLENKAMŪJŲ VIDURKIŲ METODAI

Prognozuodami pagal slenkamųjų vidurkių metodą, tariame, kad prognozuojama reikšmė geriausiai reprezentuojama n prieš tai stebėtų reikšmių aritmetiniu vidurkiu. Simboliškai tai galima užrašyti formule:

$$\hat{y} = \frac{y_{t-1} + y_{t-2} + \dots + y_{t-n}}{n}. \quad (1.4.2.2.1)$$

Šis prognozavimo metodas vadinamas paprastuoju slenkamųjų vidurkių prognozavimo metodu. Jei laukiamas nedidelis duomenų pasikeitimas, reikėtų naudoti didesnę dėmenų n skaičių. Laukiant didesnio pasikeitimo, reikėtų prognozuoti su mažesniu n .

Dažnai naudojamas patobulintas paprastasis slenkamųjų vidurkių metodas. Jo esmė remiasi faktu, kad dažniausiai paskutiniosios laiko eilutės reikšmės turi didesnę įtaką prognozuojamam rezultatui nei ankstesnės. Todėl yra imamas svertinis prieš tai stebėtų reikšmių vidurkis:

$$\hat{y} = d_1 \cdot y_{t-1} + d_2 \cdot y_{t-2} + \dots + d_n \cdot y_t, \quad (1.4.2.2.2)$$

kur koeficientai (svoriai) tenkina lygybę $d_1 + d_2 + \dots + d_n = 1$. Šis prognozavimo metodas vadinamas svertiniu slenkamųjų vidurkių metodu.

Koeficiento d_i reikšmė parenkama didesnė prieš kintamąjį, turintį didesnę įtaką. Kokias n ir d_i reikšmes parinkti, kad gautume tiksliausią prognozę, priklauso nuo tyrimus atliekančio statistiko.

1.4.2.3 PASTASOJO EKSPONENTINIO GLODINIMO METODAS

Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas šiandien yra plačiausiai naudojama prognozavimo technika. Šis metodas skiriasi nuo slenkamųjų vidurkių metodo tik svorių suteikimo ankstesnėms reikšmėms metodika. Prognozuojama reikšmė yra apskaičiuojama pagal formulę:

$$\hat{y}_t = \alpha(y_{t-1} - \hat{y}_{t-1}) + \hat{y}_{t-1}, \quad (1.4.2.3.1)$$

kur α ($0 \leq \alpha \leq 1$) vadinama glodinimo konstanta. Ji susijusi su slenkamųjų vidurkių metodo narių skaičiumi n apytiksliai tokia pereinamąbe: $\alpha = \frac{2}{n+1}$. Todėl, kai α artimas vienetui, turime nedidelį duomenų glodinimą, o kai α mažas – gana smarkų glodinimą.

1.4.2.4 STACIONARUS TIESINIS PROCESAS

Tarkime, ξ_t yra stacionarus procesas su vidurkiu $E\xi_t = \mu$ ir kovariacine funkcija $R(\tau) = \text{cov}(\xi_t, \xi_{t+\tau})$.

Stebima imtis $(\xi_1, \dots, \xi_n)$, o reikia prognozuoti ξ_s , kur $s > n$. Optimali tiesinė prognozė

$$\hat{\xi}_s = \alpha + \beta_1 \xi_1 + \dots + \beta_n \xi_n$$

gaunama, kai:

$$\beta = R_{XX}^{-1} R_{X\xi_s}, \quad \alpha = \mu - \beta^T EX = \mu(1 - \beta_1 - \dots - \beta_n),$$

Čia $X = (\xi_1, \dots, \xi_n)^T$.

$$\text{Todėl } R_{XX} = [R(i-j)]_{i=1, \dots, n}^{j=1, \dots, n}, \quad R_{X\xi_s} = (R(s-1), R(s-2), \dots, R(s-n))^T.$$

1.4.3 NESTACIONARŪS TIESINIAI MODELIAI

Tarp ekonominių kintamųjų nesunku rasti tokius, kurie akivaizdžiai nėra stacionarūs. Tai gali būti santaupos, šalies BVP ir pan. Taip yra, nes normaliomis sąlygomis šie rodikliai auga. Tačiau jų pokyčiai (pvz. per metus) dažnai elgiasi kaip stacionarūs procesai.

Atsitiktinis procesas ξ_t vadinamas d – eilės *integrutu* (žymima $\xi \in I(d)$), jei jo d eilės pokyčių procesas yra stacionarus, o $d - 1$ eilės pokyčiai nėra stacionarūs.

Pažymėkime:

$$\Delta \xi_t = \xi_t - \xi_{t-1} = (1-L)\xi_t.$$

Tada:

$$\Delta^2 \xi_t = \Delta \xi_t - \Delta \xi_{t-1} = (1-L)^2 \xi_t = \xi_t - 2\xi_{t-1} + \xi_{t-2}.$$

Bendru atveju:

$$\Delta^d \xi_t = \Delta^{d-1} \xi_t - \Delta^{d-1} \xi_{t-1} = (1-L)^d \xi_t. \quad (1.4.3.1)$$

Taigi $\xi \in I(d) \Rightarrow \eta_t = \Delta^d \xi_t$ yra stacionarus procesas. Jei pats ξ_t yra stacionarus, žymima $\xi \in I(0)$.

Tuo atveju, kai $\xi \in I(1)$, galioja lygybė

$$\xi_t = \xi_0 + \sum_{\tau=1}^t \eta_\tau, \quad t = 1, 2, \dots \quad (1.4.3.2)$$

čia η_τ - stacionarus procesas. Taigi ξ_t gaunamas sumuojant stacionaraus proceso reikšmes. Iš čia ir pavadinimas – integruoti procesai.

ARIMA – autoregresinis integruotas slenkamųjų vidurkių metodas yra plačiai naudojamas laiko eilučių analizei. Jo esmė – sujungti autoregresijos, diferencijavimo ir slenkamųjų vidurkių metodo galimybes. Visos trys sudėtinės dalys yra pagrįstos atsitiktinio triukšmo (nepaaiškinamo išsibarstymo), iškreipiančio laiko eilutės sisteminę komponentę, koncepcija ir turi savo būdingą reakcijos į šį atsitiktinį triukšmą aprašymo būdą.

Atsitiktinis procesas $\xi_t \in I(d)$ vadinamas *ARIMA*(p, d, q) procesu, jei jo d eilės pokyčiai $\eta_t = (1-L)^d \xi_t$ yra *ARMA*(p, q) stacionarus procesas. Taigi, galioja lygybė:

$$P(L) \cdot (1-L)^d \hat{\xi}_t = Q(L) \varepsilon_t, \quad (1.4.3.3)$$

čia $P(z)$ ir $Q(z)$ - p ir q eilės polinomai atitinkamai, o ε_t - balto triukšmo procesas.

1.4.3.1 NESTACIONARUS TIESINIS PROCESAS

Jei stebime $\xi_0, \xi_1, \dots, \xi_n$, kur ξ_t yra *ARIMA*(p, d, q) procesas, tai pažymėję

$$\eta_t = (1-L)^d \xi_t$$

randame $\eta_d, \eta_{d+1}, \dots, \eta_n$. Iš šios imties įvertiname nežinomus polinomų $P(z)$ ir $Q(z)$ koeficientus, apskaičiuojame proceso η_t koreliacinę funkciją $r(\tau)$ ir η taikome bendrą tiesinio prognozavimo teoriją.

Gavus prognozes $\hat{\eta}_t, t = n+1, n+2, \dots$, atitinkamas prognozes $\hat{\xi}_t$ galima rasti iš išraiškos:

$$\eta_t = (1-L)^d \xi_t = \sum_{k=0}^d (-1)^k \binom{d}{k} \xi_{t-k},$$

$$\text{čia } \binom{d}{k} = \frac{d!}{k!(d-k)!}.$$

Žinodami η_t ir $\xi_1, \dots, \xi_n$ reikšmes ξ_t , rekurentiniu būdu galime surasti

$$\xi_t = \eta_t - \sum_{k=1}^d (-1)^k \binom{d}{k} \xi_{t-k}, \quad t = n+1, n+2, \dots$$

1.4.4 MODELIO EILĖS NUSTATYMO BŪDAI

Pirmas žingsnis taikant ARIMA modelį, yra procesų, apsprendžiančių laiko eilučių pobūdį, identifikacija. Turi būti nustatytas modelio ARIMA(p, d, q) parametų p, d, q reikšmės.

Paprastai d lygus 0 arba 1, d reikšmė lygi pritaikytų diferencijavimo procedūrų skaičiui. Parametrai p ir q parenkami naudojantis autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijomis. Parametų p ir q reikšmės paprastai būna 0, 1 arba 2.

Autoregresiniai modeliai ARIMA($p, 0, 0$) turi eksponentiškai mažėjančias autokoreliacijos funkcijos reikšmes ir aiškiai išsiskiriančias pirmąsias dalinės autokoreliacijos funkcijos reikšmes.

Slenkamųjų vidurkių modeliai ARIMA($0, 0, q$) turi aiškiai išsiskiriančias pirmąsias autokoreliacijos funkcijos reikšmes ir eksponentiškai mažėjančias dalinės autokoreliacijos funkcijos reikšmes.

Kai autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijos reikšmės mažėja eksponentiškai, geriausiai tinka ARIMA($p, 0, q$) modelis.

1.4.4.1 AUTOKORELIACIJOS IR DALINĖS AUTOKORELIACIJOS FUNKCIJOS

Autokoreliacijos funkcija pateikia pradinių duomenų ir pastumtų per tam tikrą narių skaičių (1, 2, 3 ir t.t.) duomenų koreliacijos koeficiento reikšmių seką. Autokoreliacijos funkcijos reikšmė postūmiui k yra skaičiuojama pagal formulę:

$$r_k = \frac{\sum_{i=1}^{n-k} (y_i - \bar{y})(y_{i+k} - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}, \quad (1.4.4.1.1)$$

čia $\bar{y}$ - vidurkis, n - stebėjimų skaičius.

Dalinės autokoreliacijos funkcija prie postūmio k yra skaičiuojama pašalinant tarpinių postūmių (1, 2, ..., $k-1$) įtaką. Dalinės autokoreliacijos funkcijos reikšmė postūmiui k yra apibrėžiama kaip regresijos lygties

$$y_t = a_{k1} \cdot y_{t-1} + a_{k2} \cdot y_{t-2} + \dots + a_{kk} \cdot y_{t-k} + \varepsilon_t,$$

koeficientas a_{kk} .

1.5 PROGRAMINĖ ĮRANGA

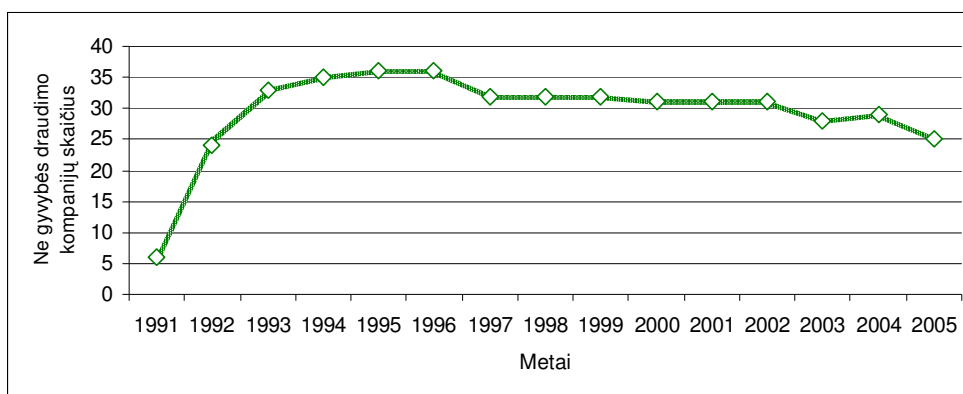
Šio darbo tikslams įgyvendinti, konkrečiau sutarčių skaičiaus ir nuostolių laiko eilučių analizei pasirinktas statistinis paketas STATISTICA. Tokį pasirinkimą nulėmė daugybė paketo sprendžiamų problemų, puikios grafinio rezultatų pateikimo galimybės, patogi vartotojo aplinka ir geras paketo aprašymas. Taip pat labai svarbu skaičiavimų tikslumas ir greitis, nagrinėjamų statistinių metodų gausa, vidinės komandinės programavimo kalbos egzistavimas, leidžiantis atlikti reikalingą duomenų analizę.

Kitaip tariant STATISTICA – tai kompleksinė integruota sistema, skirta duomenų masyvų statistinei analizei, grafikų ir diagramų braižymui, informacijos masyvų valdymui bei turinti platų pasirinkimą bazinių analitinių procedūrų, skirtų moksliniams, verslo ar inžineriniams skaičiavimams.

2. TIRIAMOJI DALIS IR REZULTATAI

2.1 LIETUVOS NE GYVYBĖS DRAUDIMO RINKOS RAIDA

Privati Lietuvos draudimo rinka pradėjo formuotis 1991-aisiais metais. Įsteigtos naujos draudimo kompanijos, kapitalą pradėjo investuoti ir užsienio draudimo įmonės. 1991-aisiais metais Lietuvoje licencijas turėjo 6 draudimo (visos ne gyvybės draudimo) kompanijos. 1998-ųjų metų pabaigoje licencijas turėjo 32 draudimo įmonės: 26 iš jų – ne gyvybės draudimo, 4 – gyvybės draudimo ir 2 kredito draudimo įmonės. Šiandien Lietuvoje užsiimti draudimine veikla licencijas turi 25 draudimo įmonės, 8 iš kurių yra gyvybės draudimo įmonės ir 17 – ne gyvybės draudimo įmonių. Ne gyvybės draudimo kompanijų skaičiaus kitimas 1991-2005 metų laikotarpiu pavaizduotas 2.1 paveiksle. Gyvybės draudimo ir ne gyvybės draudimo kompanijų skaičiaus palyginimas pateiktas 1 priede (1.1 pav.).

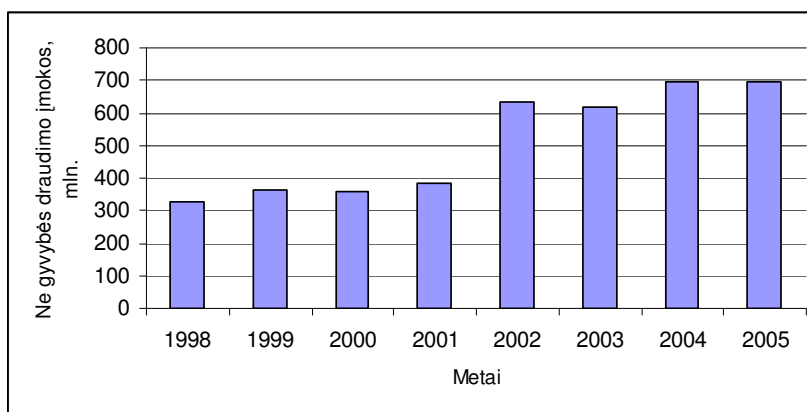

2.1.1 pav. Ne gyvybės draudimo kompanijų skaičiaus kitimas

Per 2005-ųjų metų 11 mėnesių sudaryta 3232100 ne gyvybės draudimo sutarčių. Palyginus su 2004-ųjų metų atitinkamo laikotarpio duomenimis, sudarytų ne gyvybės draudimo sutarčių skaičius sumažėjo apytiksliai 15 procentų. Prieš metus, t.y. 2004-aisiais metais sudarytų ne gyvybės draudimo sutarčių skaičius, lyginant su 2003-aisiais, buvo išaugęs iki 3,8 mln. litų (maždaug 3,5 procentais). 2.3 darbo dalyje prognozuosime sutarčių skaičių 2005-ųjų metų antram ketvirčiui (ketvirčių duomenis turime būtent nuo 1998-ųjų metų pirmo ketvirčio iki 2005-ųjų metų antro ketvirčio imtinai).

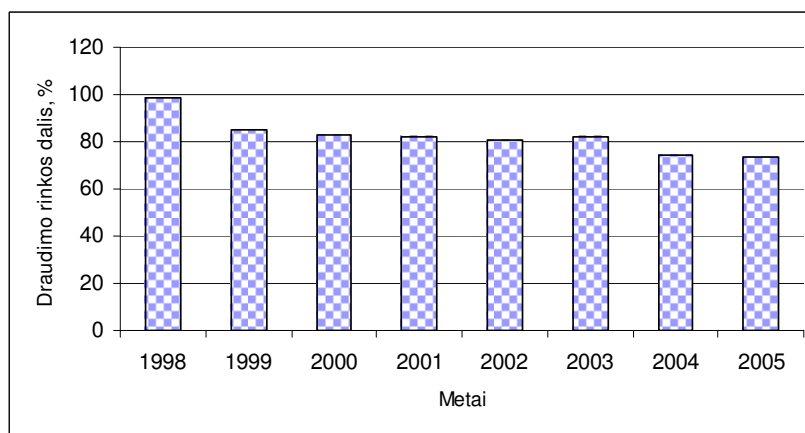
2005-aisiais metais ne gyvybės draudimo rinkoje pasirašyta 694,9 mln. litų draudimo įmokų. Palyginus su 2004-ųjų metų atitinkamo laikotarpio duomenimis, pasirašyta 8,3 procentais daugiau draudimo įmokų. Ne gyvybės draudimo rinka per 2004-uosius metus, lyginant su 2003-aisiais metais, paaugo 12,1 procentą. Ne gyvybės draudimo rinkos padidėjimą nulėmė 18,9 procentus padidėjusios transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įmokos ir 26,6 procentais padidėjusios sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelio transporto priemones, draudimo įmokos. 2.1.2 paveiksle pavaizduotas draudimo įmokų kitimas 1998-2005 metų laikotarpiu.

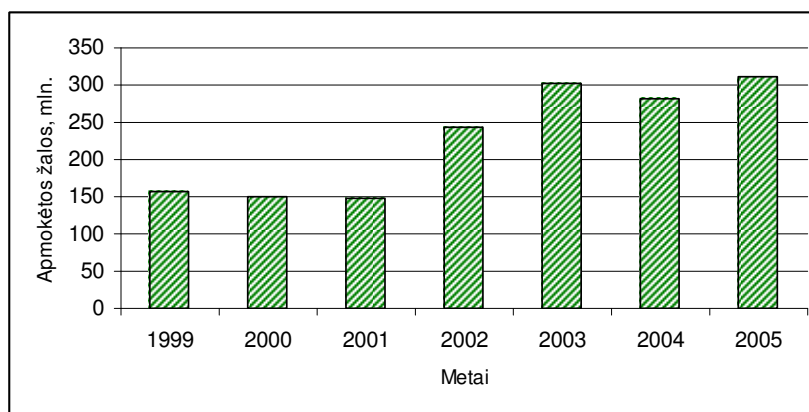
2.1.2 pav. Pasirašytų ne gyvybės draudimo įmokų kitimas

Išsivysčiusiose pasaulio šalyse didžiąją draudimo rinkos dalį sudaro gyvybės draudimas. Lietuvoje taip dar nėra. Čia populiaresnis ne gyvybės draudimas, tačiau gyvybės draudimo užimama dalis draudimo rinkoje pamažu didėja. Tai matyti ir iš 2.1.3 paveikslo. Sprendžiant pagal per 2005-ųjų metų sausio-lapkričio mėnesiais pasirašytas draudimo įmokas, ne gyvybės draudimo rinkos dalis sudarė 73,9 procentus draudimo rinkos. Prieš metus pasiskirstymas buvo: 76 procentai – ne gyvybės draudimas, 24 procentai – gyvybės draudimas.

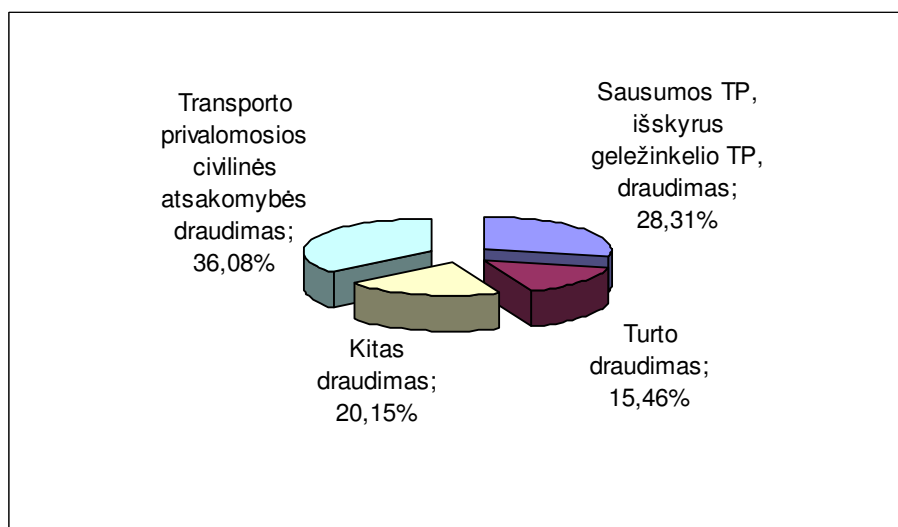
2.1.3 pav. Ne gyvybės draudimo užimama dalis draudimo rinkoje

Svarbi draudimo charakteristika yra ir apmokėtos draudimo kompanijų žalos. 2005-aisiais metais apmokėta 310,7 mln. litų ne gyvybės draudimo žalų. Palyginus su 2004-ųjų metų atitinkamo laikotarpio duomenimis, žalų apmokėta 28,2 procentais daugiau. 2004-aisiais metais draudimo išmokų pagal draudiminius įvykius išmokėta 281,0 mln. litų, tai yra 6,8 procentais mažiau nei per 2003-uosius metus. Ne gyvybės draudimo kompanijų išmokos 1998-2005 metų laikotarpiu:

2.1.4 pav. Apmokėtų ne gyvybės draudimo žalų kitimas

Didžiąją dalį ne gyvybės draudimo rinkos užima transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės draudimas (36,08 proc.), sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelio transporto priemones, draudimas (28,31 proc.) ir turto draudimas (15,46 proc.) (2.1.5 pav.). 2004-aisiais metais dominavo tos pačios draudimo grupės ir užėmė atitinkamai 35,2 proc., 27,1 proc. ir 15,5 proc. rinkos dalies.

2.1.4 pav. Ne gyvybės draudimo įmokų struktūra 2005m.

Ne gyvybės draudimo įmokų ir išmokų struktūros kitimas grafikų pavidalu pavaizduotas 1 priedo 1.2-1.5 paveiksluose.

2.2 NE GYVYBĖS DRAUDIMO KOMPANIJŲ MOKUMAS

Draudimo priežiūros komisijos internetiniame puslapyje dar neskelbiamos atskiros Lietuvos draudimo kompanijų finansinės atskaitos. Be to ne visos draudimo kompanijos ir skelbia savo finansines ataskaitas, nes net ir pačių didžiausių draudimo kompanijų internetiniuose puslapiuose nerasime balanso ar pelno (nuostolio) ataskaitų. Dėl minėtų priežasčių nagrinėsime tik dalies ne gyvybės draudimo kompanijų mokumą ir tik 2004-aisiais metais.

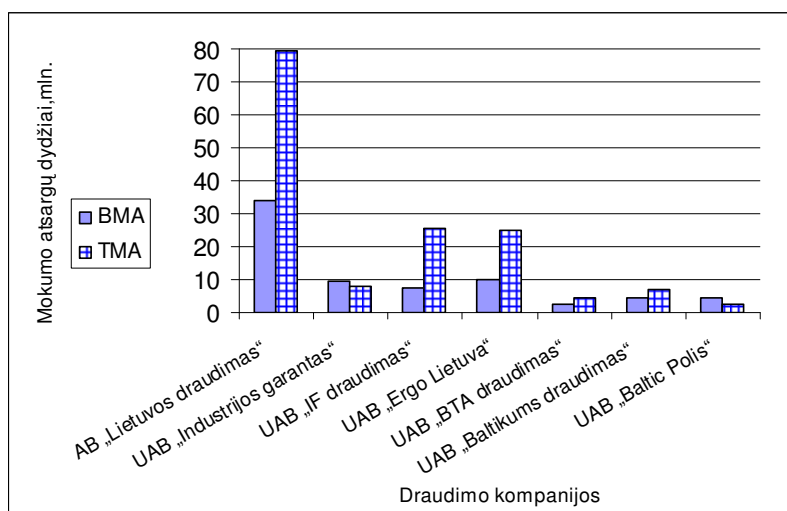
Nustatome įmokų, išmokų ir persidraudimo rodiklius, nuo kurių priklauso būtinoji mokumo atsarga (BMA). Šių rodiklių ir BMA reikšmes pateikiame 2.2.1 lentelėje. Kitus duomenis, kuriuos naudojome minėtiems rodikliams apskaičiuoti, galima rasti 2 priedo 2.1 lentelėje.

2.2.1 lentelė

BMA skaičiavimo rezultatai

Draudimo kompanija	Įmokų rodiklis	Išmokų rodiklis	Persidraudimo rodiklis	BMA
AB „Lietuvos draudimas“	36790480,02	22519134,9	0,918440253	33789858
UAB „Industrijos garantas“	9800708,58	3077745,362	0,962585794	9434023
UAB „IF draudimas“	9813216,24	4259063,075	0,781400724	7668054
UAB „Ergo Lietuva“	17184027,96	7879585,393	0,574873013	9878634
UAB „BTA draudimas“	2984211,54	862144,4	0,78808935	2351825
UAB „Baltikums draudimas“	8744584,5	2089717,153	0,5	4372292
UAB „Baltic Polis“	4689042,66	1275553,76	0,932558238	4372805

Apskaičiuojame draudimo kompanijų turimąsias mokumo atsargas (TMA) ir jas palyginame su būtinosiomis mokumo atsargomis (2.2.1 pav.). Dydžiai, mažinantys ir didinantys turimąją mokumo atsargą, lentelės pavidalu pateikti 2 priedo 2.2 lentelėje.

2.2.1 pav. TMA ir BMA palyginimas

2.3 PAGRINDINIŲ NE GYVYBĖS DRAUDIMO RŪŠIŲ SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS

2.3.1 TPCAD SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS

Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomasis draudimas užima didžiąją ne gyvybės draudimo rinkos dalį. Todėl pirmiausiai prognozuosime šios draudimo rūšies sutarčių skaičių.

2.3.1.1 TPCAD SUTARČIŲ PROGNOZAVIMAS PAGAL 1998-2005 METŲ DUOMENIS

Draudimo priežiūros komisijos internetiniame puslapyje radome nuo 1998-ųjų iki 2005-ųjų metų antrojo ketvirčio sutarčių skaičių statistinius duomenis, todėl prognozavimą atliksime naudodami būtent šio laikotarpio duomenis.

2.3.1.1.1 TPCAD SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS REGRESINIŲ KREIVIŲ METODAIS

Nagrinėsime sausumos transporto privalomosios civilinės atsakomybės draudimo sutartis 1998-2005 metų laikotarpiu.

Tarkime, kad turimus duomenis galima aproksimuoti tiesine funkcija. Norime gauti tokią funkciją, kuri geriausiai atspindėtų turimus duomenis. Taikydami mažiausių kvadratų metodą, randame tiesinės regresijos lygtį:

$$\text{Sutartys} = -139320 + 42425,65 \cdot x.$$

Taip pat randame determinacijos ir koreliacijos koeficientus nagrinėtam atvejui. Mūsų atveju determinacijos koeficientas artimas vienetui, t.y. $r^2=0,8267$, todėl tiesinis trendas yra tinkama turimų duomenų aproksimacija. Koreliacijos koeficientas $r=0,9092$ parodo stiprią koreliacinę priklausomybę tarp laiko ir sudarytų sutarčių skaičiaus. Tokiu būdu gauta 2005-ųjų metų antro ketvirčio sutarčių prognozė yra 1133449 sutartys. Nuo tikrojo sudarytų tą ketvirtį sutarčių skaičiaus prognozė skiriasi 121942 sutartimis (arba apytiksliai 12% sutarčių). Rezultatas pakankamai tikslus. Tačiau pabandydysime paieškoti kitų regresinių metodų turimo sutarčių skaičiaus kreivei aproksimuoti.

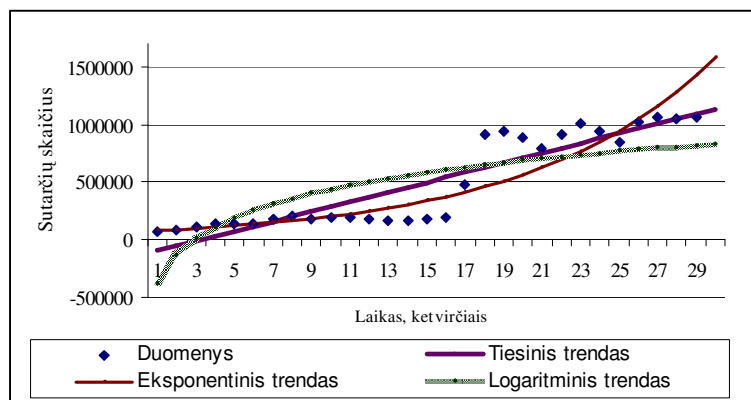
Iš duomenų grafiko (2.3.1.1.1 pav.) sunku pasakyti, kokia regresinė kreivė būtų tinkama išsibarsčiusių duomenų aproksimacija, todėl tiesiog pasinaudojame statistinio paketo suteikiama galimybe – rasti logaritminio ir eksponentinio trendų lygčių koeficientus. Logaritminio trendo lygtis:

$$\text{Sutartys} = -382970 + 824680 \cdot \lg(x),$$

EkspONENTINIO TRENDO LYGTIS:

$$\text{Sutarčys} = 72179,8 \cdot e^{0,1028 \cdot x}$$

Gautas prognozės (2.3.1.1.1.1 pav.) lyginame su turimu tikroju sutarčių skaičiumi. Nuo 2005-ųjų antrą ketvirtį sudarytų sutarčių skaičiaus prognozė skiriasi: 17% sutarčių, taikant logaritminį trendą ir net 55%, taikant eksponentinį trendą.

2.3.1.1.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus ir jo prognozių palyginimas

2.3.1.1.2 TPCAD SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS PAPRASTUOJU IR SVERTINIŲ SLENKAMŲJŲ VIDURKIŲ METODU

Iš 2.3.1.1.1.1 paveikslo matyti, kad tai nėra tos kreivės, kurios tiksliai aproksimuotų duomenis, nes sutarčių skaičius nėra išsibarstęs arti tiesės, logaritminės ar eksponentinės kreivės. Todėl prognozavimui taikysim ir kitus metodus, ieškodami tokių modelių, kuriuos taikant prognozavimo rezultatų kreivės būtų mažiau nutolusios nuo duomenų kreivės.

Prognozę atliekame pločio lygaus 3 paprastuoju ir svertiniu slenkamųjų vidurkių metodais. Kitaip sakant, tariame, kad prognozuojama reikšmė geriausiai reprezentuojama trijų prieš tai stebėtų reikšmių aritmetiniu vidurkiu. Taikant svertinį metodą bandėme parinkti įvairius svorius, įtakančius ieškomos tiksliausios prognozės galutinį rezultatą. Svorius imame lygius 0,1, 0,5 ir 0,4. Toks svorių parinkimas rodo, kad didžiausią įtaką prognozei turi paskutiniai du dėmenys.

Prognozuodami pagal slenkamųjų vidurkių metodą, antrąjį ketvirtį sutarčių skaičių gausime 1054649, o pagal svertinį – 1050898. Prognozės tikslumą įvertinanti vidutinė kvadratinė paklaida mažesnė svertinių slenkamojo vidurkių metodo $25254278518 < 29132594930,74$, vadinasi svertinių slenkamojo vidurkių metodo prognozė turėtų būti tikslesnė. Taip ir gauname, nes 2005 m. 2-ąjį ketvirtį buvo sudaryta 1011507 sutarčių, taigi tikrajai reikšmei artimesnė prognozė – svertinių slenkamojo vidurkių metodo. Prognozavimo rezultatai pateikti 2.3.1.1.2.1 lentelėje.

2.3.1.1.2.1 lentelė

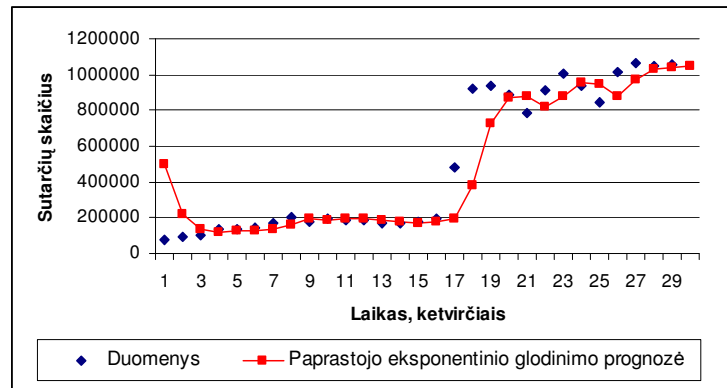
Prognozavimas paprastuoju ir svertiniu slenkamųjų vidurkių metodu

Data	Sutarčių sk.	Paprastasis slenkamųjų vidurkių metodas	Vidutinė kvadratinė paklaida	Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	Vidutinė kvadratinė paklaida
1998 1 ketvirtis	75710				
1998 2 ketvirtis	90666				
1998 3 ketvirtis	104632				
1998 4 ketvirtis	133189	90336	1836379609	96153	1371635667
1999 1 ketvirtis	131611	109496	489087968	114658	287397428
1999 2 ketvirtis	143252	123144	404331664	129702	183599790
1999 3 ketvirtis	172285	136017	1315343645	136425	1285925256
1999 4 ketvirtis	206480	149049	3298281474	153701	2785612285
2000 1 ketvirtis	181672	174006	58772667	183060	1925711
2000 2 ketvirtis	194586	186812	60429893	193137	2098732
2000 3 ketvirtis	189949	194246	18464209	189318	397656
2000 4 ketvirtis	185729	188736	9040044	191440	32613237
2001 1 ketvirtis	167591	190088	506115009	188725	446633276
2001 2 ketvirtis	171540	181090	91196133	178896	54107794
2001 3 ketvirtis	180405	174953	29720669	170984	88747704
2001 4 ketvirtis	196918	173179	563555947	174691	494035084
2002 1 ketvirtis	479451	182954	87910273344	186124	86040904925
2002 2 ketvirtis	917989	285591	399926808805	308280	371745186623
2002 3 ketvirtis	941455	531453	168101913339	626613	99125547932
2002 4 ketvirtis	891307	779632	12471380075	883522	60612453
2003 1 ketvirtis	787879	916917	16650805444	919049	17205621368
2003 2 ketvirtis	909220	873547	1272562929	854951	2945167776
2003 3 ketvirtis	1001518	862802	19242128656	846758	23950595696
2003 4 ketvirtis	937321	899539	1427479524	934005	10995193
2004 1 ketvirtis	842489	949353	11419914496	966609	15405873696
2004 2 ketvirtis	1016164	927109	7930733655	905808	12178468807
2004 3 ketvirtis	1063552	931991	17308209014	921442	20195195256
2004 4 ketvirtis	1043842	974068	4868364560	1017752	680703754
2005 1 ketvirtis	1056554	1041186	236175424	1050929	31638375
Prognozė 2-ajam ketvičiui	1011507	1054649		1050898	
Prognozės tikslumas			29132594931		25254278518

2.3.1.1.3 TPCAD SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS PAPRASTOJO EKSPONENTINIO GLODINIMO METODU

Prognozavimą atliksime STATISTICA moduliu *Times Series*. Sudarę duomenų lentelę pagrindiniame laiko eilučių analizės lange, parenkame mūsų duomenų kintamąjį ir nurodome reikalingą glodinimo konstantos α reikšmę. Rezultatus palyginus įvairiems α , gavome, kad skirtumų

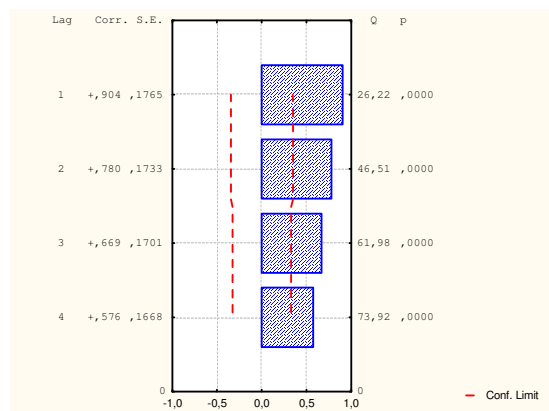
tarp duomenų ir prognozės kvadratų vidurkis yra mažiausias, kuomet α lygus 0,65. Grafinis prognozės rezultatų vaizdas 2.3.1.1.3.1 paveiksle.

2.3.1.1.3.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas paprastojo eksponentinio glodinimo metodu

2.3.1.1.4 TPCAD SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS TAIKANT AUTOREGRESINĮ MODELĮ

Turėdami tikslą nustatyti sutarčių skaičiaus autoregresinės priklausomybės pobūdį, pirmiausiai nustatome, nuo kurių praeities duomenų yra ženkliausia mūsų laiko eilutės priklausomybė. Tam pasinaudosime autokoreliaciniais priklausomybės koeficientų skaičiavimais, atliekamais STATISTICA *Times Series* modulyje.

2.3.1.1.4.1 pav. Autokoreliacijos funkcija

Reikšmingiausia prognozuojamos reikšmės laiko momentu t autokoreliacinė priklausomybė nuo reikšmių, gautų laiko momentais $t-1$ ir $t-2$. Kitaip tariant, pirmam ir antram postūmiams esant gauname didžiausias koreliacinės funkcijos reikšmes, kurios parodo duomenų eilutės narius (laiko momentais $t-1$ ir $t-2$), turinčius didžiausią įtaką prognozuojamam rezultatui. Autokoreliacinės funkcijos grafikas pateiktas 2.3.1.1.4.1 paveiksle.

Todėl autoregresinės prognozės lygtį galėtume užrašyti taip:

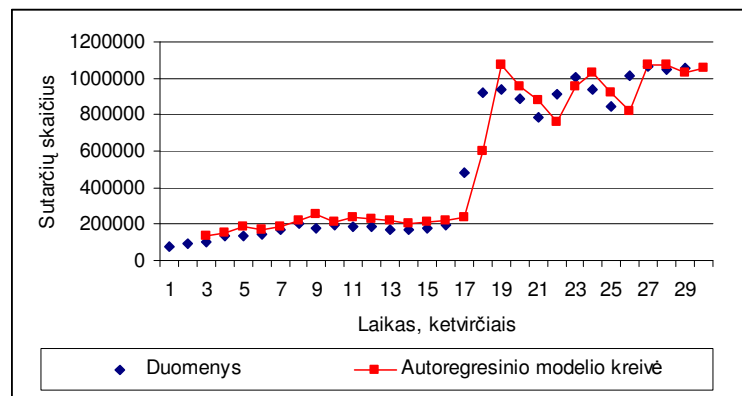
$$\hat{y}_t = b_0 + b_1 y_{t-1} + b_2 y_{t-2} .$$

Ieškosime nežinomų koeficientų b_0, b_1, b_2 . Tam naudosime STATISTICA modulį *Nonlinear Estimations*. Gautus koeficientus surašome į lygtį, ir norint apskaičiuoti 30-tojo ketvirčio sutarčių skaičių, tereikia atitinkamas 29-to ir 28-to ketvirčių reikšmes įrašyti į surastą lygtį:

$$\hat{y}_t = 46708,19 + 1,291296 \cdot y_{t-1} - 0,338171 \cdot y_{t-2} .$$

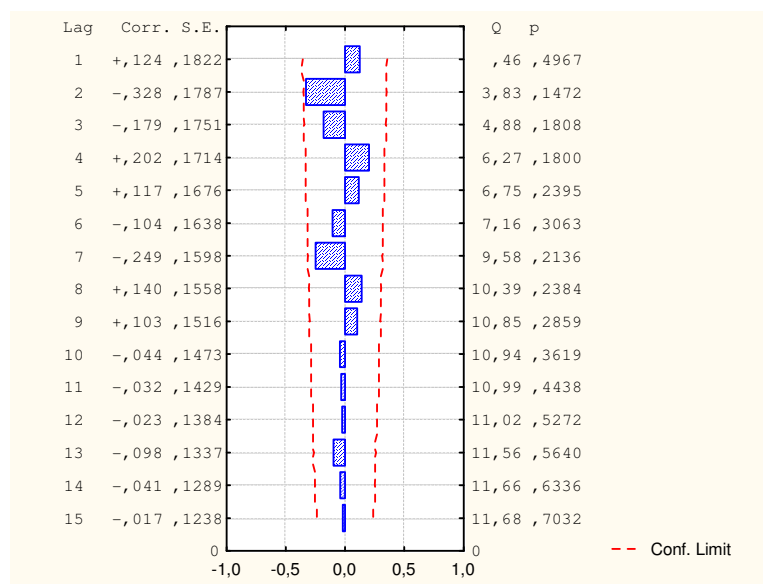
Gauta prognozė yra 1058035 sutartys.

Taikant aprašytą autoregresinį modelį, gautos prognozės kreivė pavaizduota 2.3.1.1.4.2 paveiksle:

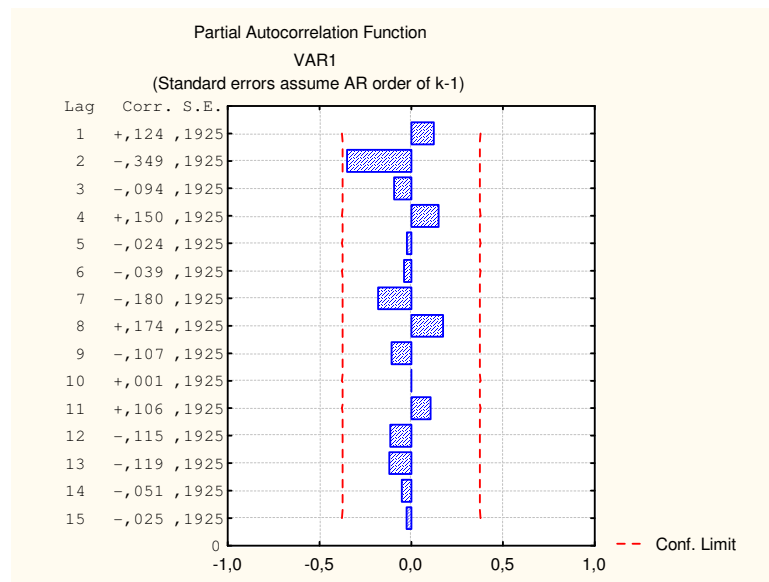
2.3.1.1.4.2 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimas taikant autoregresinį modelį

Aprašyto modelio liekanų eilutės autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijos neturi reikšmingai skirtis nuo nulio ir liekanų reikšmės turi atitikti baltajam triukšmui, t. y. turi būti atsitiktinės. Šią prielaidą tikriname Box‘o-Ljung‘o kriterijumi.

2.3.1.1.4.3 pav. Autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija

2.3.1.1.4.4 pav. Autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija

Kaip matyti iš 2.3.1.1.4.3 ir 2.3.1.1.4.4 paveikslų autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijų reikšmės pasiskirsčiusios atsitiktinai, o iš 2.3.1.1.4.1 lentelės – kad Box'o-Ljung'o kriterijus yra statistiškai nereikšmingas visiems postūmiams. Taigi antros eilės autoregresinį modelį galime laikyti priimtinu.

2.3.1.1.4.1 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	0,46194	0,496723	9	10,85442	0,285866
2	3,83241	0,147181	10	10,94456	0,361893
3	4,88044	0,180787	11	10,99363	0,443825
4	6,26871	0,179988	12	11,02055	0,527174
5	6,75499	0,239541	13	11,56059	0,563970
6	7,15986	0,306348	14	11,65947	0,633624
7	9,58203	0,213565	15	11,67853	0,703163
8	10,39497	0,238437			

2.3.1.2 TPCAD SUTARČIŲ PROGNOZAVIMAS PAGAL 2002-2005 METŲ DUOMENIS

Lietuvos Respublikos Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas (TPCAD) priimtas 2001 m. birželio 14 d. TPCAD pradėjo galioti 2002 m. sausio 1 d., o reikalavimas apdrausti juo transporto priemonę įsigaliojo dar po 3 mėnesių, nuo

balandžio mėn. 1 dienos, Ryškus sutarčių skaičiaus šuolis gali įtakoti prognozavimo rezultatus, todėl pabandydysime ieškoti patikimų ir tikslių prognozių naudodami trumpesnio laikotarpio duomenis.

Atliksime visų Lietuvos draudimo kompanijų transporto priemonių privalomosios civilinės atsakomybės draudimo sutarčių skaičiaus prognozavimą naudodami statistinius duomenis nuo 2002-ųjų metų II-ojo ketvirčio iki 2005-ųjų metų II-ojo ketvirčio. Prognozuosime tais pačiais anksčiau aptartais sutarčių prognozavimui taikytais metodais, kai naudojome 1998-2005-ųjų metų duomenis. Prognozuojant taikydami antros eilės autoregresinį modelį, reikšmingiausią prognozuojamos reikšmės laiko momentu t autokoreliacinę priklausomybę gavome nuo reikšmių laiko momentais $t-1$ ir $t-4$. Autoregresinės prognozės lygtis:

$$\hat{y}_t = -33063,5 + 0,373252 \cdot y_{t-1} + 0,732824 \cdot y_{t-4}.$$

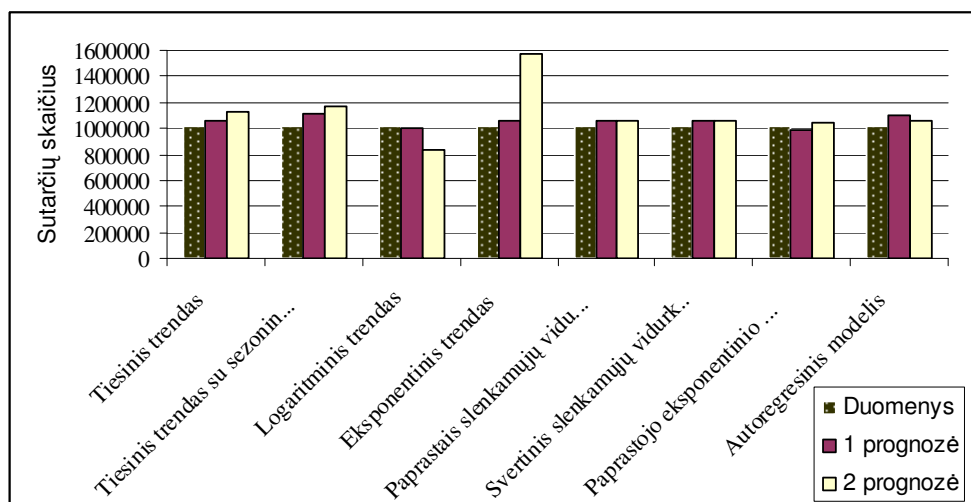
Analizuojant sezoniškumo įtaką turimiems duomenis radome tokią tiesinio trendo su sezoniniais svyravimais lygtį:

$$\hat{y}_t = 735270,1 + 20046,32 \cdot t + 112289,3 \cdot t_1 + 146627 \cdot t_2 + 81895,67 \cdot t_3$$

Tiriant šios regresinės kreivės tinkamumą turimiems sutarčių skaičiaus duomenims, determinacijos koeficientą gavome lygų 0,8144.

2.3.1.3 TPCAD SUTARČIŲ PROGNOZAVIMO REZULTATAI

Prognozavimo metodų paklaidas ir skirtumus tarp tikrojo sutarčių skaičiaus ir prognozių pateikiame dviems skirtingiems laikotarpiams 2.3.1.3.1 lentelėje. Šioje lentelėje naudojami žymenys *Absoliutinė ir santykinė paklaidos_1* ir *Vidutinė kvadratinė paklaida_1*, kuomet prognozavimui buvo naudojami duomenys nuo 1998-ųjų metų I-ojo ketvirčio iki 2005-ųjų metų II-ojo ketvirčio ir *Absoliutinė ir santykinė paklaidos_2* bei *Vidutinė kvadratinė paklaida_2*, kuomet prognozavimui buvo naudojami duomenys nuo 2002-ųjų metų II-ojo ketvirčio iki 2005-ųjų metų II-ojo ketvirčio.

2.3.2.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus prognozių palyginimas

2.3.1.3.1 lentelė

TPCAD sutarčių prognozavimo rezultatai

Prognozavimo metodas	Absoliutinė ir santykinė paklaidos_1	Absoliutinė ir santykinė paklaidos_2	Vidutinė kvadratinė paklaida_1	Vidutinė kvadratinė paklaida_2
Tiesinis trendas	121942 (12,06%)	42182 (4,17%)	$26,408 \cdot 10^9$	$4,036 \cdot 10^9$
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	162733 (16,09%)	96655 (9,56%)	$25,479 \cdot 10^9$	$1,306 \cdot 10^9$
Logaritminis trendas	176325 (17,43%)	8571 (0,85%)	$63,439 \cdot 10^9$	$5,263 \cdot 10^9$
EkspONENTINIS trendas	565305 (55,89%)	42027 (4,15%)	$32,731 \cdot 10^9$	$3,968 \cdot 10^9$
Paprastais slenkamųjų vidurkių metodas	43142 (4,27%)	43142 (4,27%)	$29,133 \cdot 10^9$	$9,283 \cdot 10^9$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	39391 (3,89%)	39391 (3,89%)	$25,254 \cdot 10^9$	$8,479 \cdot 10^9$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	38911 (3,85%)	20215 (2,00%)	$23,902 \cdot 10^9$	$7,030 \cdot 10^9$
Autoregresinis modelis	46528 (4,4%)	94459 (9,34%)	$10,641 \cdot 10^9$	$2,293 \cdot 10^9$

2.3.1.3.1 paveiksle matome skirtumus tarp gautų prognozių naudojant 1998-2005-ųjų metų duomenis (1 prognozė) ir naudojant duomenis nuo 2002-ųjų metų II-ojo ketvirčio iki 2005-ųjų metų II-ojo ketvirčio (2 prognozė). Sutarčių skaičiaus prognozavimo modeliai pateikti 3 priede.

2.3.3 SAUSUMOS TRANSPORTO PRIEMONIŲ, IŠSKYRUS GELEŽINKELIO TRANSPORTO PRIEMONES DRAUDIMO SUTARČIŲ PROGNOZAVIMAS

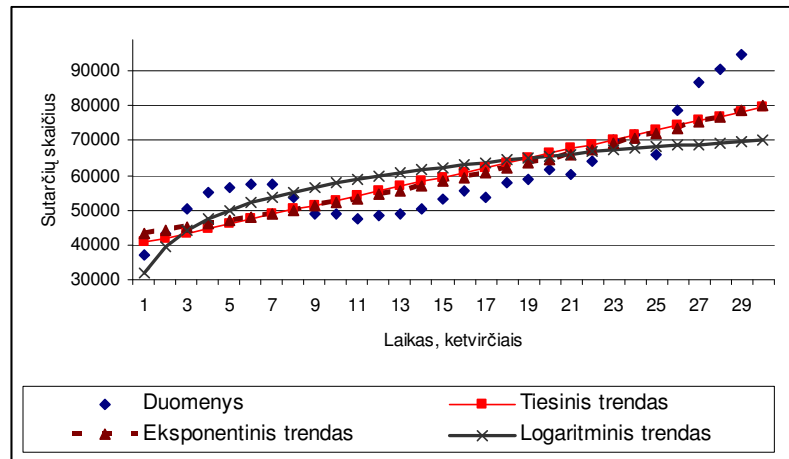
Sausumos transporto priemonių (TP), išskyrus geležinkelio transporto priemones (TP), draudimo sutartis prognozuosime paprastuoju slenkamųjų vidurkių metodu, svertiniu slenkamųjų vidurkių metodu, paprastojo eksponentinio glodinimo metodu; taikysime autoregresinį modelį, duomenų apksimavimą tiesiniu, logaritminiu ir eksponentiniu trendais.

Randame determinacijos ir koreliacijos koeficientus. Mūsų atveju determinacijos koeficientas $r^2=0,6893$. Tiesiniu trendu sutarčių duomenis aproksimuoti galima. Koreliacijos koeficientas $r=0,9092$ parodo stiprią koreliacinę priklausomybę tarp laiko ir sudarytų sutarčių skaičiaus. Tiesinio trendo lygtis:

$$\text{Sutartys} = 39318,0099 + 1345,9901 \cdot x ,$$

atitinkamai eksponentinio ir logaritminių trendų lygtys:

$$\text{Sutarčys} = 42103,3054 \cdot e^{0,0215 \cdot x}, \quad \text{Sutarčys} = 31837,0066 + 25930,3573 \cdot \lg x.$$

2.3.3.1 pav. Prognozavimo rezultatų palyginimas, duomenų aproksimacijai naudojant, tiesinį, eksponentinį ir logaritminį trendus

Prognozuodami Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP draudimo sutartis svertiniu pločio 3 slenkamųjų vidurkių metodu, svorius ėmėme lygius 0,1, 0,4 ir 0,5.

Taikant paprastojo slenkamųjų vidurkių ir svartinio slenkamųjų vidurkių metodus, antrąjį ketvirtį sutarčių skaičių atitinkamai gavome 90574 ir 91809. Prognozės tikslumą įvertinanti vidutinė kvadratinė paklaida mažesnė svertinių slenkamojo vidurkių metodo $32909850,11 < 41809297,76$. Tikrajai sutarčių reikšmei artimesnė prognozė - svertinių slenkamojo vidurkių metodo.

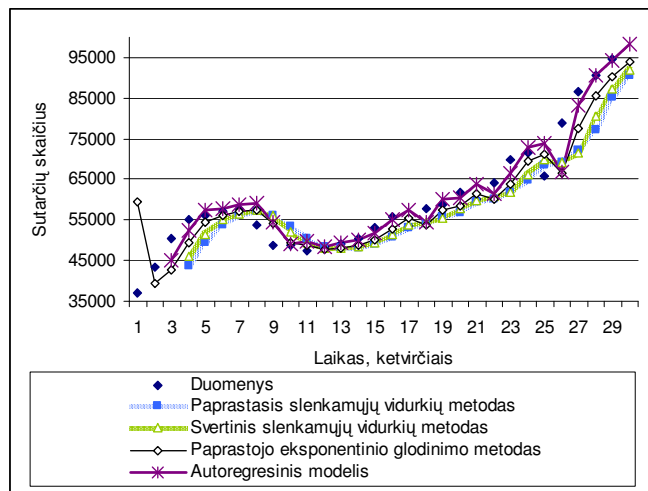
Prognozę atlikdami paprastojo eksponentinio glodinimo metodu, glodinimo koeficientą α parenkame lygų 0,9.

Norėdami pritaikyti autoregresinį modelį, pastebėjome, kad reikšmingiausia prognozuojamos reikšmės laiko momentu t autokoreliacinė priklausomybė yra nuo reikšmių, gautų laiko momentais $t-1$ ir $t-2$. Taigi apskaičiavę nežinomus koeficientus, gavome tokią autoregresinės prognozės lygtį:

$$\hat{y}_t = -1149,18 + 1,200093 \cdot y_{t-1} - 0,153586 \cdot y_{t-2}.$$

8 priede pateikti liekanų autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijų grafikai ir tikrinamo Box'o-Ljung'o kriterijaus rezultatai. Sudarytą modelį galime laikyti priimtinu.

Palyginimui grafiškai pavaizduojame paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo, svartinio slenkamųjų vidurkių metodo, paprastojo eksponentinio glodinimo metodo ir sudaryto autoregresinio modelio prognozių kreives (2.3.3.2 paveikslas).

2.3.3.2 pav. Prognozavimo rezultatų palyginimas duomenų aproksimacijai

Paklaidas ir prognozių tikslumus palyginsime žemiau pateiktoje lentelėje (2.3.3.1 lentelė).

2.3.3.1 lentelė

Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių prognozavimo rezultatai

Prognozavimo metodas	Prognozuojamas sutarčių skaičius	Sudarytų sutarčių sk.	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
Tiesinis trendas	79698	99505	19807 (19,91%)	$5,72 \cdot 10^7$
Eksponentinis trendas	80248		19257 (19,35%)	$4,89 \cdot 10^7$
Logaritminis trendas	70139		29366 (29,51%)	$9,60 \cdot 10^7$
Paprastasis slenkamųjų vidurkių metodas	90574		8931 (8,98%)	$4,18 \cdot 10^7$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	91809		7696 (7,73%)	$3,29 \cdot 10^7$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	941156		5389 (5,42%)	$3,69 \cdot 10^7$
Autoregresinis modelis	98398		1107 (1,11%)	$1,45 \cdot 10^7$

2.3.4 TURTO DRAUDIMO SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMAS

Turto draudimo sutartis prognozuosime taip pat paprastuoju slenkamųjų vidurkių metodu, svertiniu slenkamųjų vidurkių metodu, paprastojo eksponentinio glodinimo metodu; taikysime autoregresinį modelį; duomenis aproksimuosime tiesiniu, logaritminiu ir eksponentiniu trendais.

Apskaičiavus determinacijos koeficientą paaiškėja, kad tiesinė kreivė ne itin gerai atitinka eksperimentinius duomenis, nes $r^2=0,1972$ reikšmingai skiriasi nuo vieneto. Tačiau sudarytų sutarčių skaičius priklauso nuo laiko, nes koreliacijos koeficientas r lygus 0,4441. Gauta tiesinio trendo lygtis:

$$\text{Sutartys} = 325060 + 1457,0419 \cdot x,$$

atitinkamai eksponentinio ir logaritminių trendų lygtys:

$$\text{Sutartys} = 325420 \cdot e^{0,0041 \cdot x}, \quad \text{Sutartys} = 326290 + 19329,9288 \cdot \lg x.$$

Prognozuodami turto draudimo sutartis pločio lygaus 3 svertiniu slenkamųjų vidurkių metodu, svorius ėmėme lygius 0,1, 0,4 ir 0,5.

Palyginus paprastojo slenkamųjų vidurkių ir svertinio slenkamųjų vidurkių metodų prognozes, antrąjį ketvirtį sutarčių skaičių gausime 383893, o pagal svertinį – 387140. Prognozės tikslumą įvertinanti vidutinė kvadratinė paklaida mažesnė nei svertinių slenkamojo vidurkių metodo 578399577,4 < 627098032,71. 2005 m. 2-ąjį ketvirtį buvo sudaryta 403011 sutarčių, taigi tikrajai reikšmei artimesnė prognozė - svertinių slenkamojo vidurkių metodo.

Prognozę atlikdami paprastojo eksponentinio glodinimo metodu, glodinimo koeficientą α parenkame lygų 0,8.

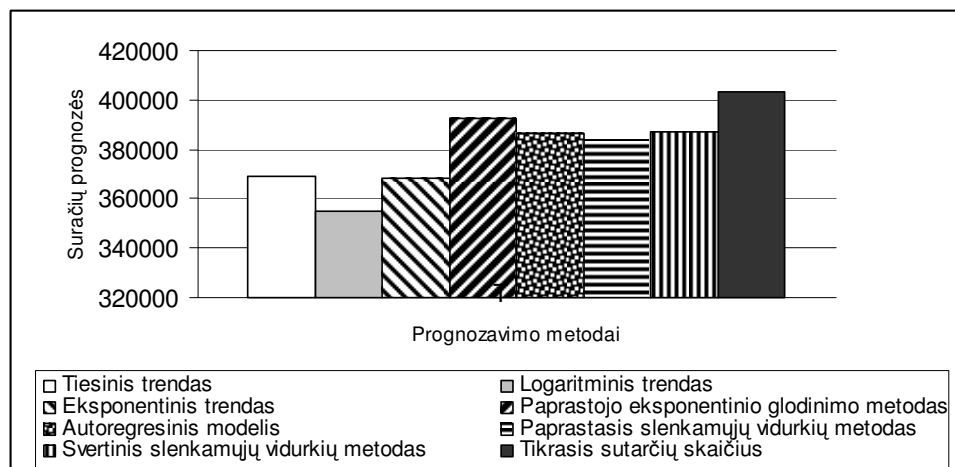
Norėdami pritaikyti autoregresinį modelį, pastebėjome, kad reikšmingiausia prognozuojamos reikšmės laiko momentu t autokoreliacinė priklausomybė yra nuo reikšmių, gautų laiko momentais $t-1$ ir $t-2$. Taigi apskaičiavę nežinomus koeficientus, gavome tokią autoregresinės prognozės lygtį:

$$\hat{y}_t = 97589,67 + 0,948357 \cdot y_{t-1} - 0,226898 \cdot y_{t-2}.$$

8 priede pateikti liekanų autokoreliacijos ir dalinės autokoreliacijos funkcijų grafikai ir tikrinamo Box'o-Ljung'o kriterijaus rezultatai. Sudarytą modelį galime laikyti priimtiniu.

Palyginimui grafiškai pavaizduojame taikytų prognozavimo modelių prognozes 2005-ųjų metų antrajam ketvirčiui (2.3.4.1 paveikslas).

2.3.4.1 lentelėje pateikti visų taikytų prognozavimo metodų rezultatai.

2.3.4.1 pav. Turto draudimo sutarčių prognozių palyginimas

Turto draudimo sutarčių prognozių grafikai pateikti 11 priede.

2.3.4.1 lentelė

Turto draudimo sutarčių prognozavimo rezultatai

Prognozavimo metodas	Prognozuojamas sutarčių skaičius	Sudarytų sutarčių sk.	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
Tiesinis trendas	368771	403011	34240 (8,50%)	$6,05 \cdot 10^8$
Logaritminis trendas	354843		48168 (11,95%)	$7,05 \cdot 10^8$
Eksponentinis trendas	368012		34999 (8,68%)	$6,01 \cdot 10^8$
Paprastais slenkamųjų vidurkių metodas	383893		19118 (4,74%)	$6,27 \cdot 10^8$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	387140		15871 (3,94%)	$5,78 \cdot 10^8$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	392764		10247 (2,54%)	$3,87 \cdot 10^8$
Autoregresinis modelis	386302		16709 (4,15%)	$3,43 \cdot 10^8$

2.4 NUOSTOLIŲ SUMOS PROGNOZAVIMAS

Atliksime visų Lietuvos draudimo kompanijų transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo, sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelio transporto priemones, draudimo ir turto draudimo nuostolių prognozavimą. Prognozuosime anksčiau sutarčių prognozavimui taikytais metodais.

Nuostolių kreives aproksimavome tiesiniu, eksponentiniu trendais. Taip pat pastebėjome, kad duomenų išsibarstymas primena ir parabolinį trendą. Pabandėme ištirti sezoniškumo nuostoliams įtaką. Taikėme to paties pločio lygaus 3 paprastąjį slenkamųjų vidurkių metodą ir svertinį slenkamųjų vidurkių metodą su svertiniais koeficientais 0,1, 0,4 ir 0,5 prognozuojant transporto privalomosios civilinės atsakomybės draudimo nuostolius. Prognozuojant sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo ir turto draudimo nuostolius parinkti svoriai: 0,35, 0,3 ir 0,35. Taikant paprastojo eksponentinio glodinimo metodą, glodinimo konstantos kiekvienai draudimo rūšiai atitinkamai buvo parinktos lygios: 0,58, 0,46, 0,49. Norėdami nustatyti autoregresinio modelio eilę, kaip ir anksčiau, braižėme autokoreliacijos funkcijų diagramas (žiūrėti 7 priede). Visų trijų draudimo rūšių nuostoliams gavome, kad reikšmingiausia prognozuojamos reikšmės laiko momentu t autokoreliacinė priklausomybė yra nuo reikšmių, gautų laiko momentais $t-1$ ir $t-2$. Priklausomai nuo to, kokie tų pačių

autokoreliacijos funkcijų dalinių autokoreliacijos funkcijų pavidalai (žiūrėti 7 priede), ieškojome tinkamų ARIMA modelių.

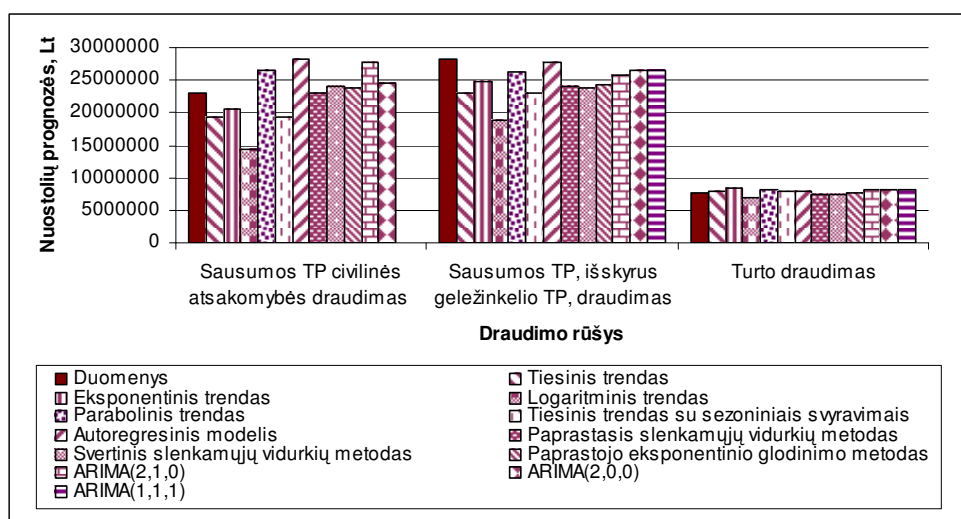
Kaip ir sutarčių skaičiaus prognozavime, transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo nuostolių sumas prognozuoti pabandėme naudodami trumpesnio laikotarpio duomenis, t.y. nuo 2002-ųjų metų II-ojo ketvirčio iki 2005-ųjų metų II-ojo ketvirčio. Prognozavimo rezultatai lentelės pavidalu pateikti 12 priede. Palyginimui pateiksime tų metodų skirtumų tarp prognozių ir turimo nuostolių skaičiaus rezultatų lentelę, kuriems gautos prognozės ženkliai skyrėsi. *Absoliutinė ir santykinė paklaidos_1* – tai paklaidos, gautos naudojant ilgesnio laikotarpio duomenis, *Absoliutinė ir santykinė paklaidos_2* – trumpesnio.

2.4.1 lentelė

Skirtumų tarp turimų ir prognozuotų nuostolių lentelė

Prognozavimo metodas	Absoliutinė ir santykinė paklaidos_1	Absoliutinė ir santykinė paklaidos_2
Tiesinis trendas	16,20%	4,09%
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	16,25%	7,08%
EkspONENTINIS trendas	10,96%	8,51%
Parabolinis trendas	14,77%	6,23%
Autoregresinis modelis	22,91%	28,96%

Palyginimui grafiškai pavaizduojame taikytų prognozavimo modelių nuostolių prognozes 2005-ųjų metų antrajam ketvirčiui (2.4.1 paveikslas).

2.4.1 pav. Nuostolių prognozių palyginimas

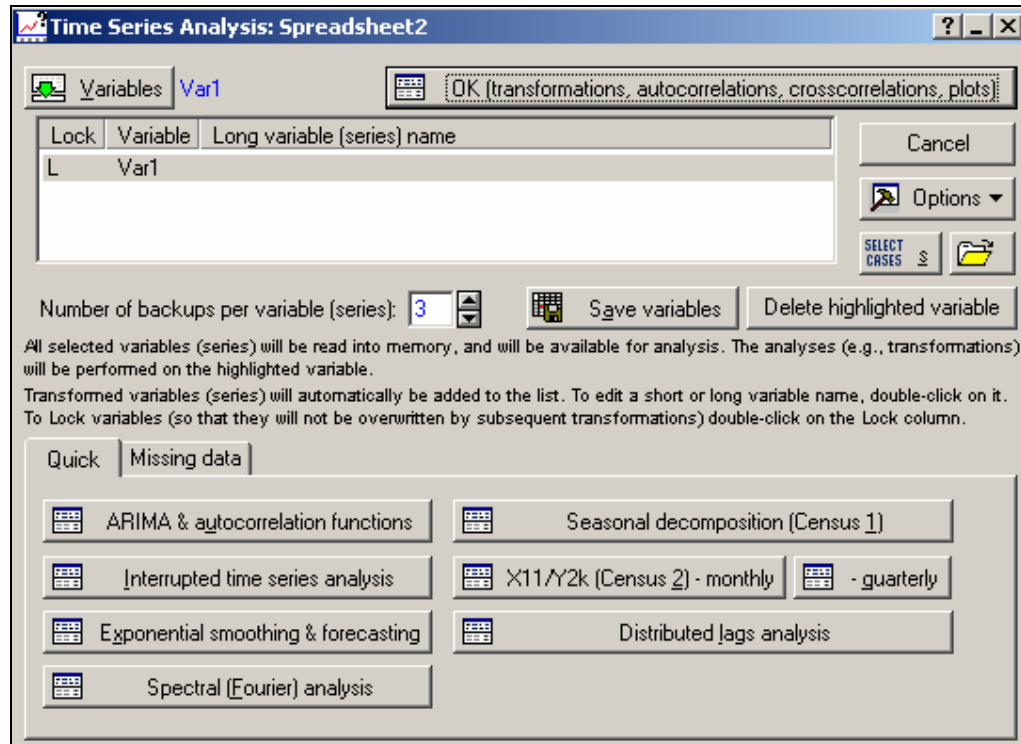

Trijų nagrinėtų draudimo rūšių nuostolių prognozavimo rezultatų lentelė pateikta 12 priede: procentai, parodantys, kiek tiksliai prognozė atitinka esamas 2005-ųjų metų antro ketvirčio nuostolių sumas, vidutinių kvadratinių paklaidų reikšmės. Iš šios lentelės pagal paklaidų reikšmes galime nustatyti, kuriuos metodus taikydami turėtume gauti tiksliausias 2005-aisiais metais draudimo kompanijų patirtų nuostolių sumas.

Visų taikytų prognozavimo modelių grafikai pateikti 9, 10 ir 11 prieduose.

3. PROGRAMINĖ REALIZACIJA IR INSTRUKCIJA VARTOTOJUI

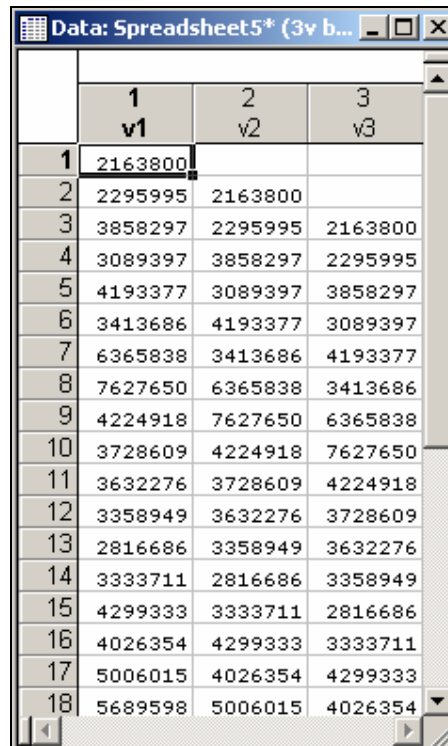
Trumpai apžvelgsime pasirinkto statistinio paketo STATISTICA galimybes, kuriomis pasinaudojome šiame darbe. Vienas pagrindinių STATISTICA paketo naudojamų analizės langų duomenims prognozuoti yra *Time Series Analysis* langas:

3.1 pav. Modulio Time Series Analysis langas

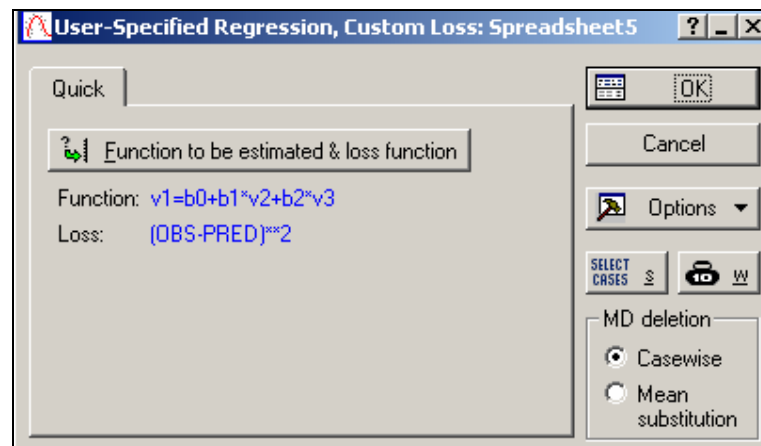
Šiame pagrindiniame laiko eilučių analizės lange parinkus duomenų kintamąjį ir nuspaudus atitinkamus mygtukus, galima atlikti prognozavimą pasirinktu ARIMA modeliu (apatinėje lango dalyje viršuje kairėje pusėje mygtukas „ARIMA & autocorrelation functions“), prognozuoti paprastojo eksponentinio glodinimo metodu („Exponential smoothing & forecasting“ mygtukas), rasti sezoniškumo indeksus („Seasonal decomposition“ mygtukas). Pačiame lango viršuje esančiu mygtuku iškviečiamas langas, kuriame atlikus tam tikrus nurodymus, diferencijuojame duomenis, braižome duomenų autokoreliacijų ir dalinių autokoreliacijų diagramas. Nustačius autoregresinio modelio eilę, kuris priklauso nuo autokoreliacijos funkcijos pavidalo, autoregresinės lygties koeficientus rasdavome naudodami modulį *Nonlinear Estimations*. Pirmiausiai į STATISTICA lentelę surašome duomenis, taip kaip parodyta 3.2 paveiksle (būtent antros eilės autoregresiniam modeliui, kai autokoreliacijos funkcijos reikšmės didžiausios esant pirmam ir antram postūmiui). Tuomet užrašome regresijos lygtį (3.3 pav.). Mūsų atveju visoms nagrinėtoms draudimo rūšių nuostoliams ir sutarčių skaičiui

prognozuoti tiko ta pati regresijos lygtis. Paspaudus OK, gautame rezultatų lange, norėdami rasti nežinomų koeficientų įverčius, nuspaudžiame mygtuką Summary: Parameter estimates

	1 v1	2 v2	3 v3
1	2163800		
2	2295995	2163800	
3	3858297	2295995	2163800
4	3089397	3858297	2295995
5	4193377	3089397	3858297
6	3413686	4193377	3089397
7	6365838	3413686	4193377
8	7627650	6365838	3413686
9	4224918	7627650	6365838
10	3728609	4224918	7627650
11	3632276	3728609	4224918
12	3358949	3632276	3728609
13	2816686	3358949	3632276
14	3333711	2816686	3358949
15	4299333	3333711	2816686
16	4026354	4299333	3333711
17	5006015	4026354	4299333
18	5689598	5006015	4026354

3.2 pav. Modulo *Nonlinear Estimations* duomenų langas

Quick

Function to be estimated & loss function

Function: $v1=b0+b1*v2+b2*v3$

Loss: $(OBS-PRED)**2$

OK

Cancel

Options

SELECT CASES

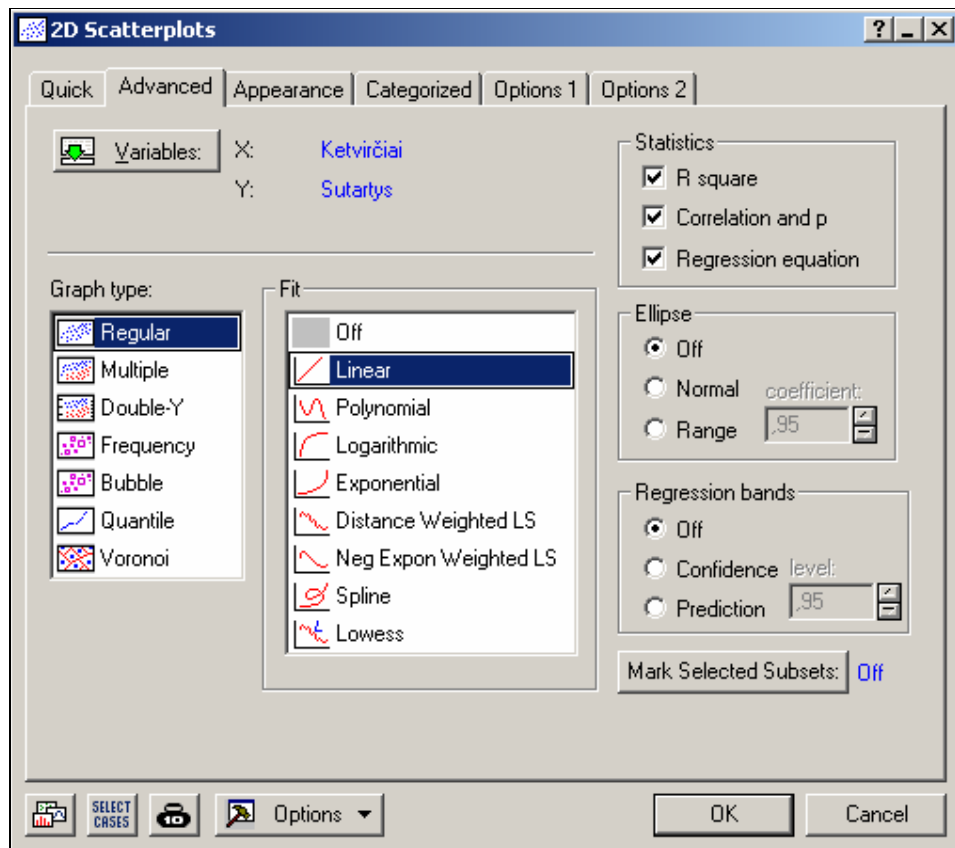
MD deletion

Casewise

Mean substitution

3.3 pav. Modulo *Nonlinear Estimations* regresinės lygties koeficientų radimo langas

Trendo kreivių koeficientams ir tikslumo įverčiams nustatyti naudojome iš pagrindinio meniu pasirinktą *Graphs, Stats 2D Graphs..., Scatterplots..* modulius. Grafiko parametrų, taikomo trendo parinkimo forma:

3.4 pav. Modulio *2D Scatterplots* regresinės kreivės nustatyti parametrų parinkimo langas

4. DISKUSIJOS

Nagrinėjant įvairių ne gyvybės draudimo rodiklių kitimo tendencijas, pastebime, kad ne gyvybės draudimo rinka lyg ir nusistovi, tačiau paskutiniai metai parodo, kad rinka vis dar nėra stabili. Ilgą laiką gyvavusių ne gyvybės draudimo kompanijų skaičius sumažėjo. Panašu, kad pasirašytos įmokos iki šiol itin nekinta, o patiriami apsidraudusiųjų nuostoliai išaugo net 28%, nors prieš metus žalų suma buvo sumažėjusi. Sudarytų draudimo sutarčių skaičius sumažėjo net 15%.

Dėl duomenų trūkumo nepavyko paanalizuoti ne gyvybės draudimo kompanijų mokumo situacijos 2005-aisiais metais. Dviems iš septynių ne gyvybės draudimo kompanijų 2004-aisiais metais būtinoji mokumo atsarga viršija turimąją mokumo atsargą. Tai reiškia, kad jeigu padidėtų nuostolių skaičius, draudimo kompanijoms iškiltų reali bankroto grėsmė. Kadangi, jau kaip minėjome, 2005-aisiais įmokos padidėjo, tačiau nedaug, o patirtų žalų sumos išaugo ženkliai, tai galima spėti, kad padaugėtų draudimo kompanijų, kurioms būtinoji mokumo atsarga būtų didesnė negu turimoji mokumo atsarga.

Išanalizavus įmokų ir išmokų struktūrą paaiškėjo, kad nagrinėjamu laikotarpiu draudžiantis transporto privalomuoju civilinės atsakomybės draudimu, draudžiant sausumos transporto priemones, išskyrus geležinkelio transporto priemones ar draudžiant turtą, pasirašoma daugiausiai įmokų. Draudimo kompanijos apmoka didžiausius šių draudimo rūšių nuostolius. Dėl šios priežasties smulkiau nagrinėjant sudarytų minėtų draudimo grupių sutarčių skaičiaus ir nuostolių kitimą, sudaryti keli prognozavimo modeliai. Norint išsiaiškinti tiksliausius prognozavimo metodus, kuriuos taikant prognozės geriausiai atitiktų iš tikrųjų sudarytą sutarčių skaičių ir apmokėtas žalias, skaičiavome vidutines kvadratinės paklaidas. Taip pat gautas prognozes lyginome su tikraisiais duomenimis.

Apibendrinant galime pasakyti, kad ne visuomet taikant pačius tiksliausius modelius gaudavome labiausiai tikrovę atitinkančias prognozes. Vis dėl to prognozės, kurioms gavome didžiausias paklaidas, labiausiai skirdavosi nuo tikrųjų duomenų. Iš duomenų grafikų matyti, kad viena iš pagrindinių sutarčių ir nuostolių laiko eilučių komponentių yra trendas. Tačiau taikant duomenų aproksimavimą tiesiniais ir netiesiniais trendais nepavyko gauti labai tikslų prognozių. Buvo tirta ir sezoniškumo įtaka turimiems duomenims, tačiau rezultatas nepagerėdavo lyginant su tiesinio trendo aproksimacija. Kadangi duomenų išsidėstymą įtakoja ir atsitiktinumų komponentė, buvo taikomi ir kiti metodai. Viena iš taikymo sąlygų buvo duomenų stacionarumas. Vizualiai duomenis generuojantys procesai neatrodo stacionarūs. Taip pat apie duomenų (net ir apie diferencijuotų duomenų) nestacionarumą sprendžiame ir iš duomenų autokoreliacijos funkcijų grafikų. 7 priede pateiktas TPCAD nuostolių autokoreliacijos funkcijos reikšmių diagrama ir tikrinamo Box'o-Ljung'o kriterijaus rezultatų lentelė. Panašūs rezultatai, iš kurių buvo galima padaryti tą pačią išvadą, buvo gauti visoms nagrinėjamų duomenų imtims. Tačiau padarėme prielaidą, jog stacionarumo sąlyga yra tenkinama.

Paaiškėjo, jog taikant šiuos: paprastojo eksponentinio glodinimo, paprastąjį slenkamųjų vidurkių, svertinį slenkamųjų vidurkių, antros eilės autoregresinio prognozavimo ir ARIMA(2,1,0) modelius, galima gauti pakankamai tikslius rezultatus.

Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomajam draudimui pabandėme prognozuoti naudojant ir mažiau duomenų, kadangi tiek žalų, tiek sutarčių skaičius smarkiai išaugo nuo 2002-ųjų metų antro ketvirčio įsigaliojus reikalavimui apdrausti transporto priemonės. Tuomet nuostolių ir sutarčių skaičiaus prognozės gautos duomenis aproksimuojant trendais yra žymiai tikslesnės. Nagrinėjant sezoniško įtaką transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo sutartims ir nuostoliams 2002-2005-aisiais metais rezultatai gavome tikslesnį lyginant su prognozavimo rezultatais gautais, naudojant ilgesnio laikotarpio duomenis. Autoregresinį modelį geriau taikyti, kai turime daugiau duomenų, nes priešingu atveju prognozė dar labiau skiriasi nuo turimų duomenų.

TPCAD sutarčių skaičių prognozuojant pagal trumpesnio laikotarpio sutarčių duomenis, mažiausios kvadratinės paklaidos gautos jau nebe antros eilės autoregresiniam modeliui, o taikant tiesinio trendo su sezoniniais svyravimais metodą. Šio metodo vidutinė kvadratinė paklaida už kitų metodų paklaidas mažesnė iki kelių kartų. Prognozės nuo tikro 2005-ųjų metų antro ketvirčio sutarčių skaičiaus mažiausiai skiriasi, kuomet sutarčių skaičius aproksimuojamas logaritminiu trendu, tačiau atsižvelgiant į vidutinės kvadratinės paklaidos didumą, šis metodas neturėtų būti tikslus. Mūsų tikslas yra, kad prognozė kuo mažiau skirtųsi nuo turimų duomenų, o naudojamo metodo vidutinė kvadratinė paklaida būtų kuo mažesnė. Šiuo atžvilgiu būtų geriausia eksponentinio trendo aproksimacija. To paties 2002-2005-ųjų laikotarpio duomenis naudojant nuostolių prognozavimui taip pat tiksliausias tiesinio trendo su sezoniniais svyravimais metodas, o slenkamųjų vidurkių prognozė artimiausia tikrajai nuostolių sumai.

Lyginat to paties laikotarpio trijų pasirinktų pagrindinių draudimo rūšių prognozes pastebime, kad prognozuojant sutarčių skaičius tiksliausi tie patys autoregresiniai modeliai ir paprastojo eksponentinio glodinimo metodai. Tą patį galima būtų pasakyti ir apie nuostolių prognozavimą, išskyrus tai, jog prognozuojant TPCAD nuostolius autoregresiniu modeliu gauta prognozė mažiausiai tiksli. Beje, visų trijų draudimo rūšių sutarčių ir nuostolių prognozuojamų reikšmių laiko momentu t gauta reikšmingiausia priklausomybė nuo reikšmių, gautų laiko momentais $t-1$ ir $t-2$.

IŠVADOS

- Analizuojant draudimo rinkos rodiklius ryškėja tendencija, kad draudimo rinka tampa stabilesnė.
- Atlikus 7 ne gyvybės draudimo kompanijų mokumo analizę, gavome, kad dviems iš jų gresia bankrotas.
- Atliktas sutarčių skaičiaus ir nuostolių prognozavimas, naudojant statistinius duomenis nuo 1998-ųjų metų pirmo ketvirčio iki 2005-ųjų metų antro ketvirčio ir gautas prognozes palyginus su 2005-ųjų metų antro ketvirčio duomenimis nustatyta, kad prognozuojami duomenys artimi tikriesiems duomenims.
- Sausumos transporto priemonių, išskyrus geležinkelio transporto priemones, draudimui tiksliausias antros eilės autoregresinis sutarčių skaičiaus prognozavimo modelis. Pronozuojamoms nuostolių sumoms mažiausias kvadratinės paklaidas gavome taikydami parabolinio trendo aproksimaciją.
- Turto draudimui iš nagrinėtų metodų tiksliausias yra paprastasis slenkamųjų vidurkių metodas. Prognozuojant turto draudimo nuostolių sumą tiksliausias antros eilės autoregresinis modelis.
- TPCAD prognozavime naudojant trumpesnį laikotarpio duomenis gauti regresinių kreivių prognozavimo rezultatai artimesni žinomam 2005-ųjų metų antro ketvirčio sutarčių skaičiui ir nuostoliams.
- Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės draudimo sutartims prognozuoti tiksliausias turėtų būti autoregresinis modelis, tikrajam sutarčių skaičiui artimiausia prognozė gauta taikant paprastojo eksponentinio glodinimo metodą.

REKOMENDACIJOS

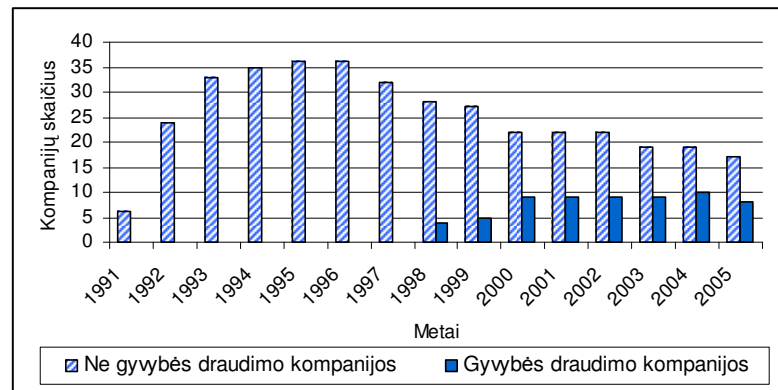
Tolimesniems tyrimams būtų įdomi panaši ne gyvybės draudimo analizė, atliekant atskirų ne gyvybės draudimo kompanijų įmokas lemiančių charakteristikų prognozavimą.

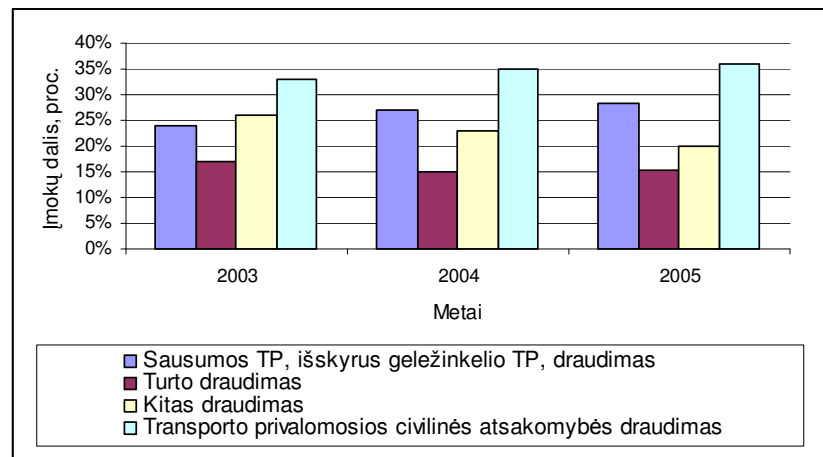
LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. V.Sakalauskas. Duomenų analizė su “Statistica“, Vilnius: Margi raštai, 2003, 235p.
2. Вентцель Е. С. Теория вероятностей, Москва, “Государственное издательство физико-математической литературы”, 1962, p. 564.
3. J.Čepinskis, D.Raškinis ir kiti. Draudimas, Kaunas, Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 1999. - 460 p.
4. <http://www.google.lt/search?hl=lt&q=stacionarumas&meta=>
5. www.dpk.lt

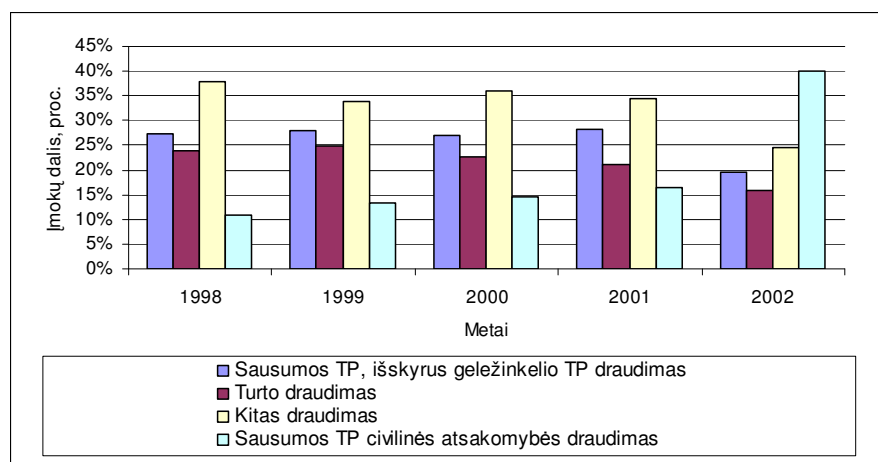
1 PRIEDAS. DRAUDIMO VEIKLA UŽSIIMANČIŲ KOMPANIJŲ SKAIČIAUS Palyginimas

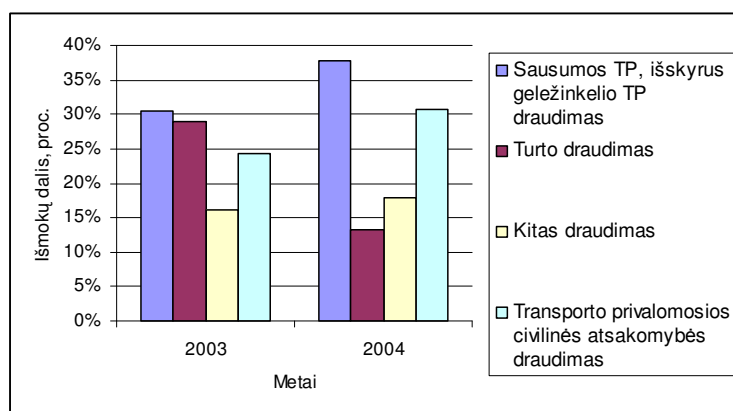
1.1 pav. Ne gyvybės ir gyvybės draudimo kompanijų skaičiaus palyginimas

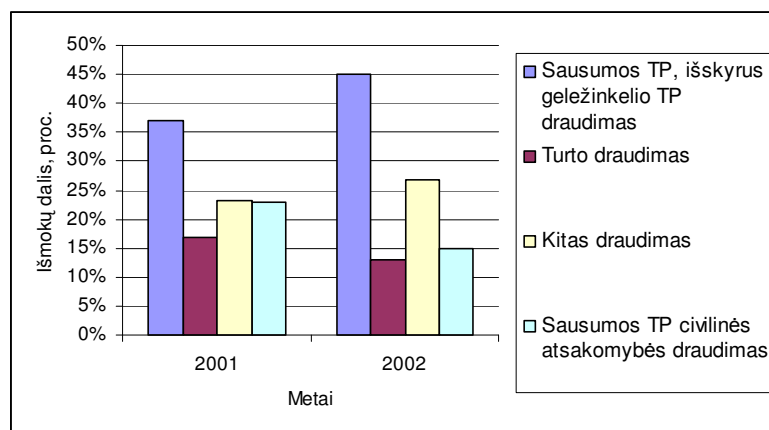
1.2 pav. Ne gyvybės draudimo įmokų struktūros kitimas 2003-2005 metais

1.3 pav. Ne gyvybės draudimo įmokų struktūros kitimas 1998-2002 metais

1.4 pav. Ne gyvybės draudimo išmokų struktūros kitimas 2003-2004 metais

1.5 pav. Ne gyvybės draudimo išmokų struktūros kitimas 2001-2002 metais

2 PRIEDAS. DUOMENYS BMA IR TMA SKAIČIUOTI

2.1 lentelė

Duomenys skaičiuoti BMA

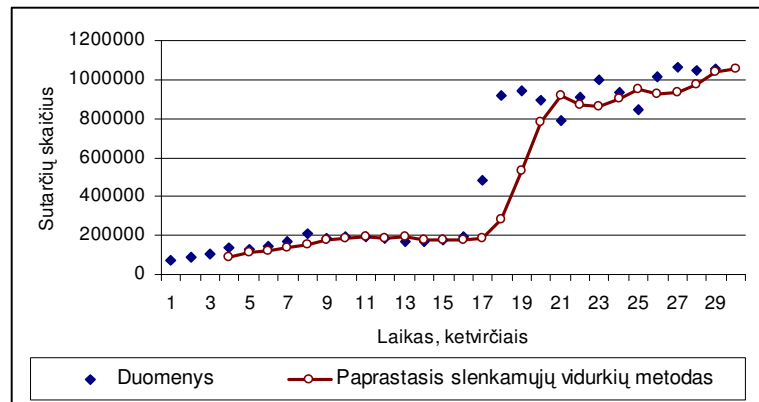
Įmokų bazė	Koreguota įmokų bazė	50 mln.litų atitinka eurų:	35 mln.litų atitinka eurų:	Išmokų bazė	Koreguota išmokų bazė	Perdraudikų dalis
208698729	208360500	172640000	120848000	259836172	86612057	21192172
54623958	54448381			35512446	11837482	1328670
54623958	54517868			49143035	16381012	10742632
95601777	95466822			90918293	30306098	38651820
16578953	16578953			9947820	3315940	2108049
48581025	48581025			24112121	8037374	15754182
26050237	26050237			14717928	4905976	992603

2.2 lentelė

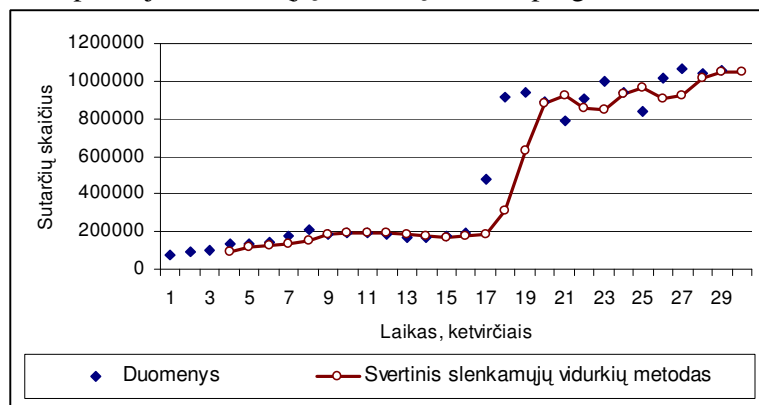
Duomenys skaičiuoti TMA

Apmokėtas įstatinis kapitalas	80562000	9000000	8100000	15109000	3000000	9605909	4761000
Akcijų priedai	3236754	0	23403199	23639171	0	50000	0
Perkainojimo rezervas	0	0	0	262920	0	801708	122831
Kiti rezervai	0	0	0	862000	1004912	0	0
Nepaskirstytas pelnas (nuostolis)	21564302	-840948	-2212355	-1810182	0	0	0
Kaup.div.privelig. Akcijos	0	0	0	0	0	0	0
Subordinuotos paskolos	0	0	0	0	1130787	0	0
Kiti išleisti vertybiniai popieriai	0	0	0	0	0	0	0
Nematerialusis turtas	797723	223122	325293	2009096	73852	276632	194232
Ateinančių laikotarpių sąnaudos	25295340	129527	3413023	11026393	782228	3072906	2250085
Nuosavos akcijos	0	0	0	0	0	0	0
Uždelsti debitoriniai įsipareigojimai	0	0	0	0	0	0	0
Kitas riboto patikimumo turtas	0	0	0	0	0	0	0
Turto vertės skirtumai	0	0	0	0	0	0	0
Užbalansiniai įsipareigojimai	0	0	0	0	0	0	0

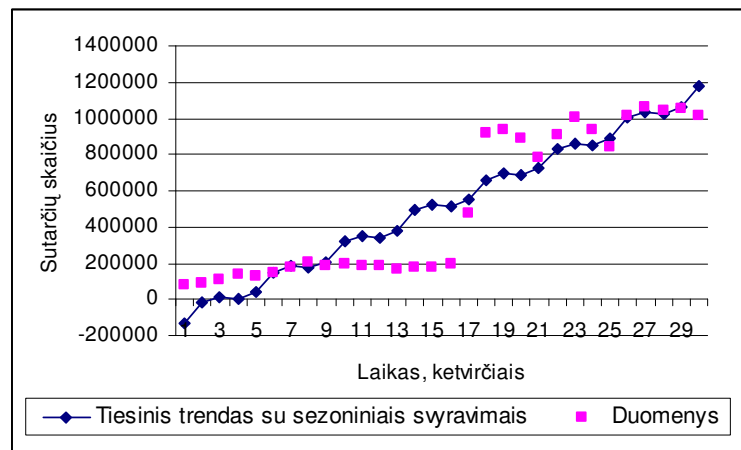
3 PRIEDAS. TPCAD SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMO MODELIAI

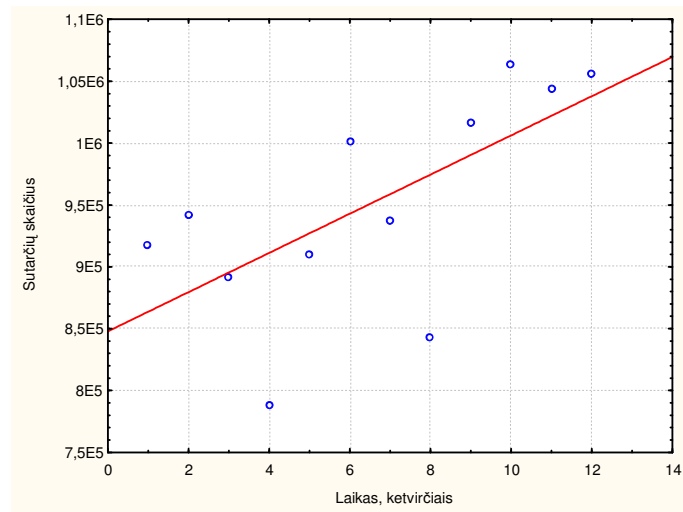
3.1 pav. Paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo prognozės nuo 1998 metų

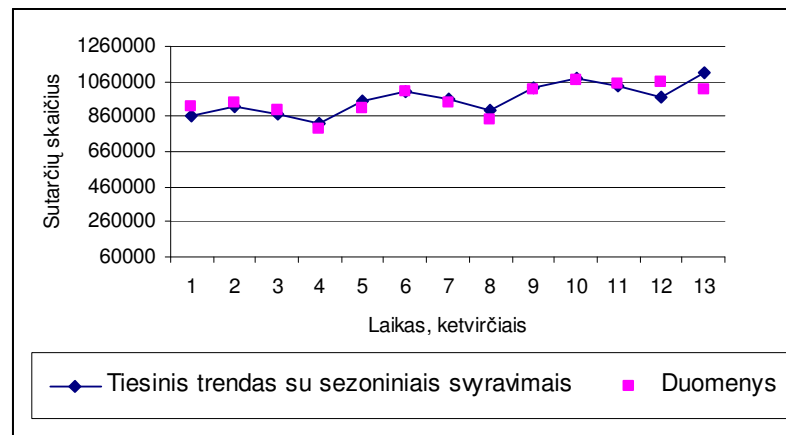
3.2 pav. Svertinio slenkamųjų vidurkių metodo prognozės nuo 1998 metų

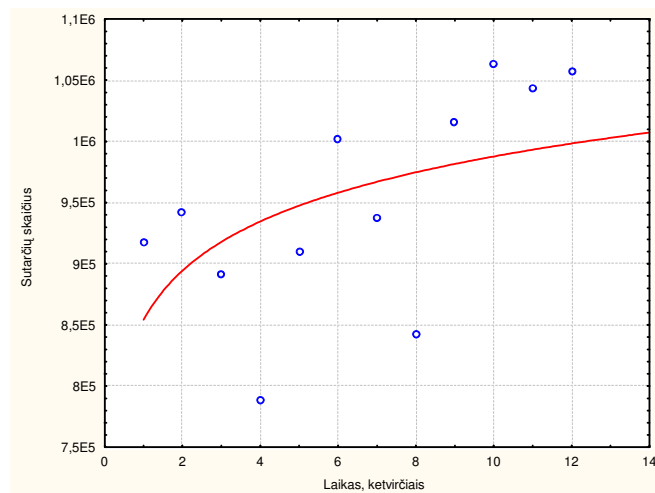
3.3 pav. Tiesinio trendo su sezoniniais svyravimais prognozės nuo 1998 metų

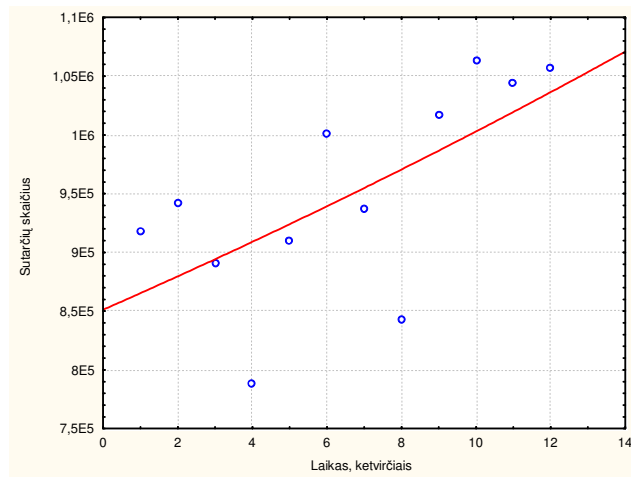
3.4 pav. Tiesinio trendo prognozės nuo 2002-ųjų metų

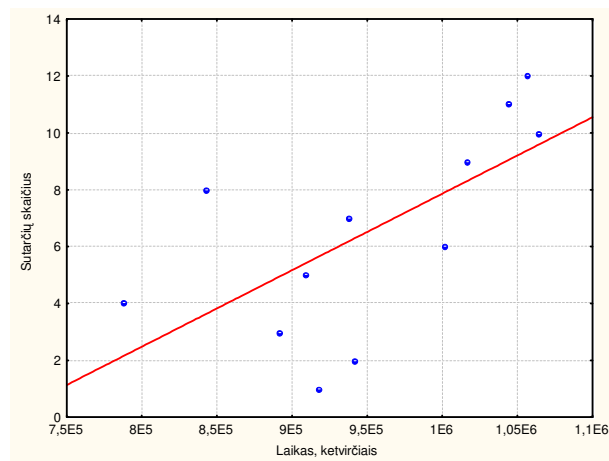
3.5 pav. Tiesinio trendo su sezoniniais svyravimais prognozės nuo 2002-ųjų metų

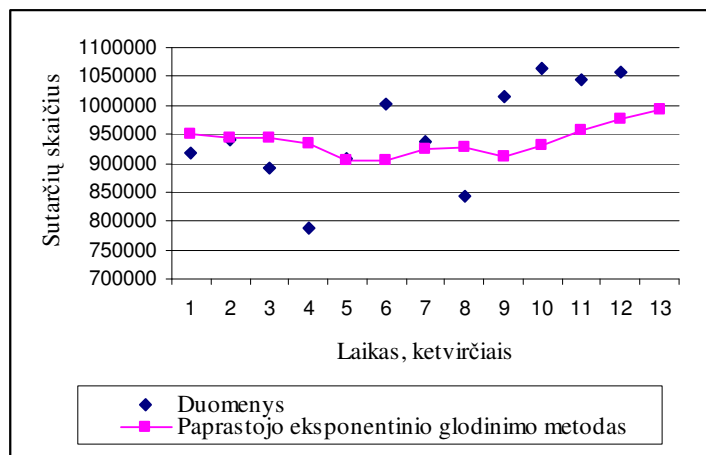
3.6 pav. Logaritminio trendo prognozės nuo 2002-ųjų metų

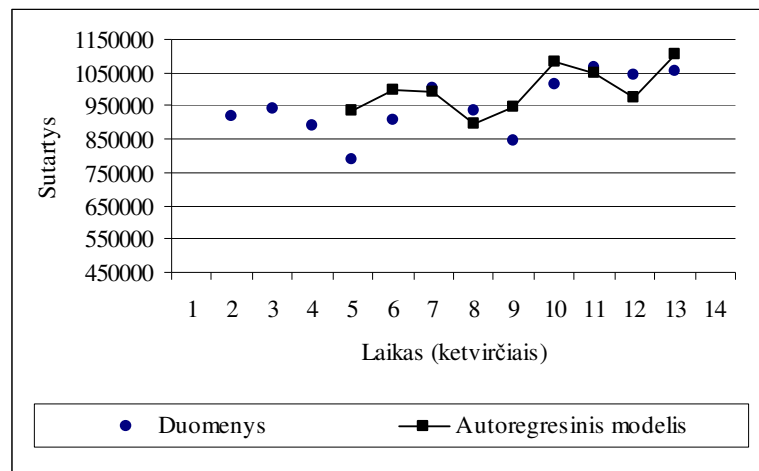
3.7 pav. Eksponentinio trendo prognozės nuo 2002-ųjų metų

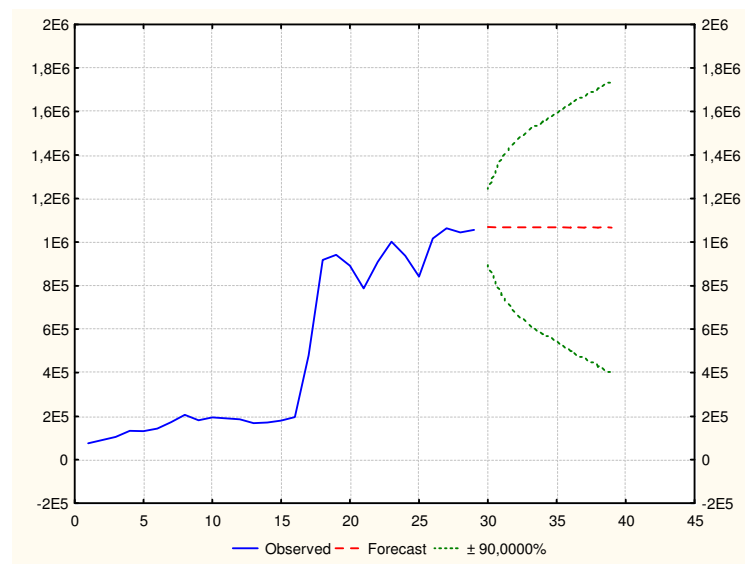
3.8 pav. Parabolinio trendo prognozės nuo 2002-ųjų metų

3.9 pav. Paprastojo eksponentinio glodinimo metodo prognozės nuo 2002-ųjų metų

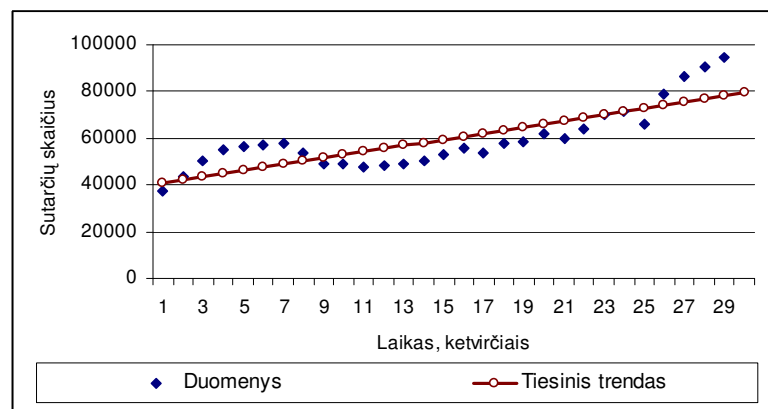

3.10 pav. Autoregresinio modelio prognozės nuo 2002-ųjų metų

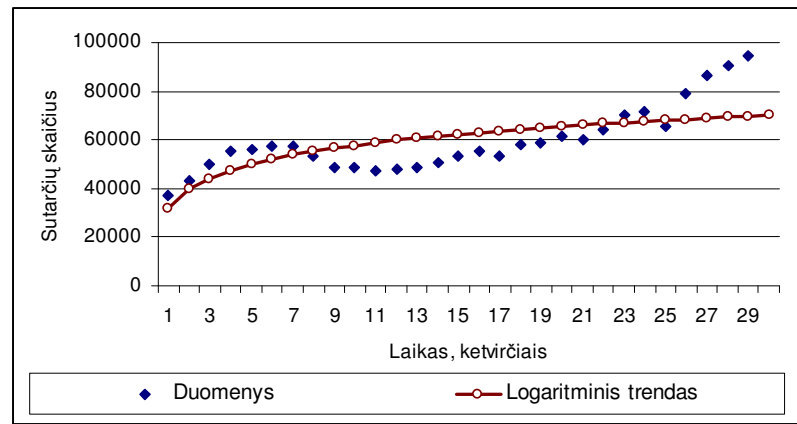
3.11 pav. ARIMA(2,1,0) modelio prognozės

4 PRIEDAS. SAUSUMOS TP, IŠSKYRUS GELEŽINKELIO TP, DRAUDIMO SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMO MODELIAI

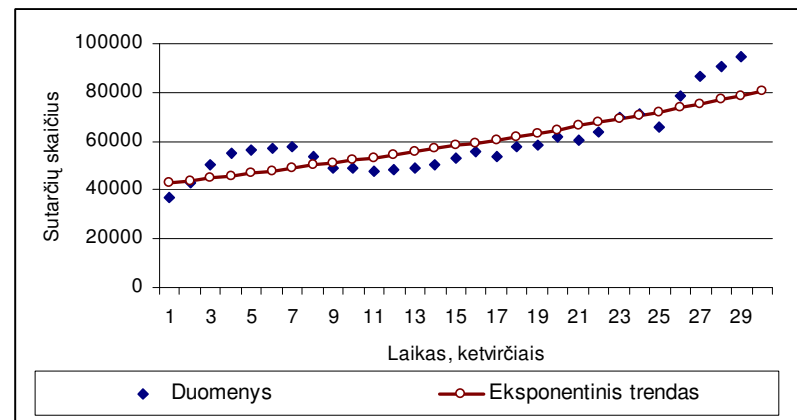

4.1 pav. Tiesinio trendo prognozės

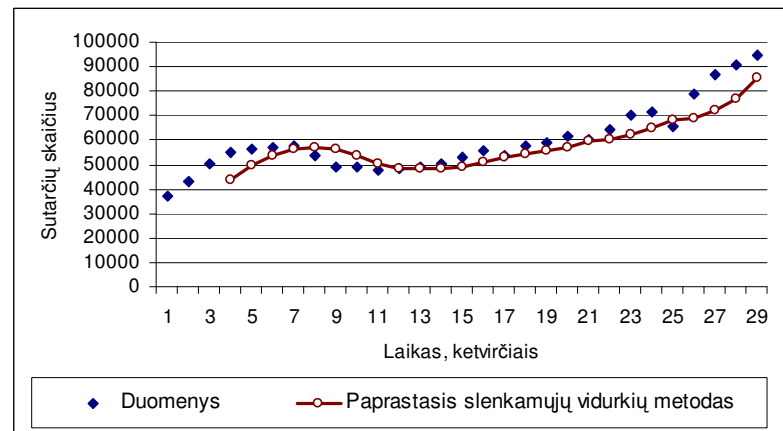

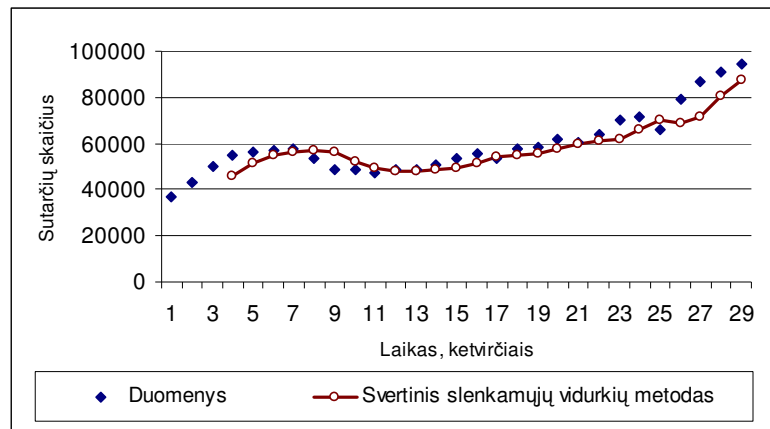
4.2 pav. Logaritminio trendo prognozės

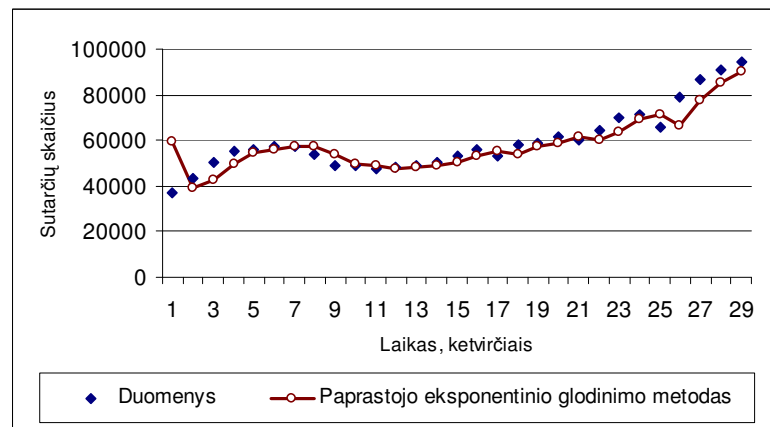
4.3 pav. Eksponentinio trendo prognozės

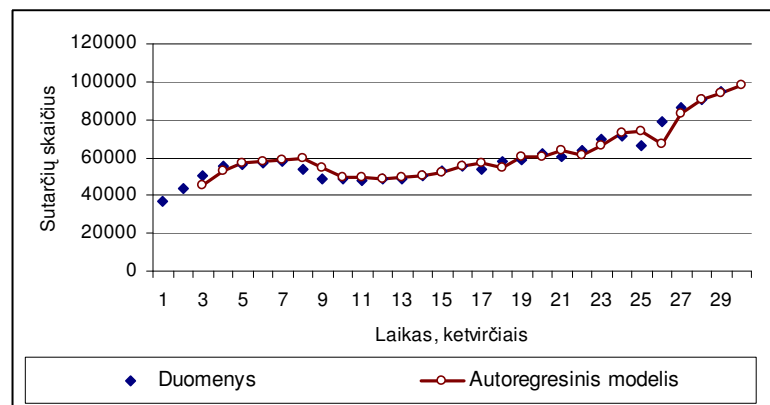
4.4 pav. Paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

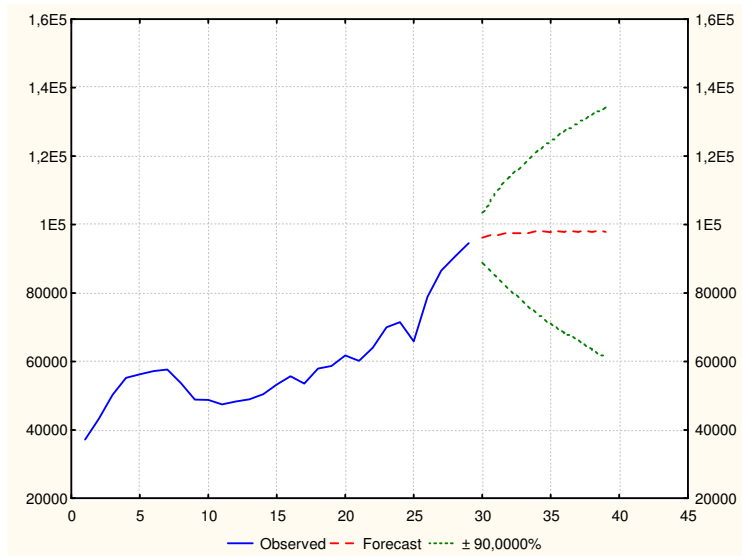
4.5 pav. Svertinio slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

4.6 pav. Paprastojo eksponentinio glodinimo metodo prognozės

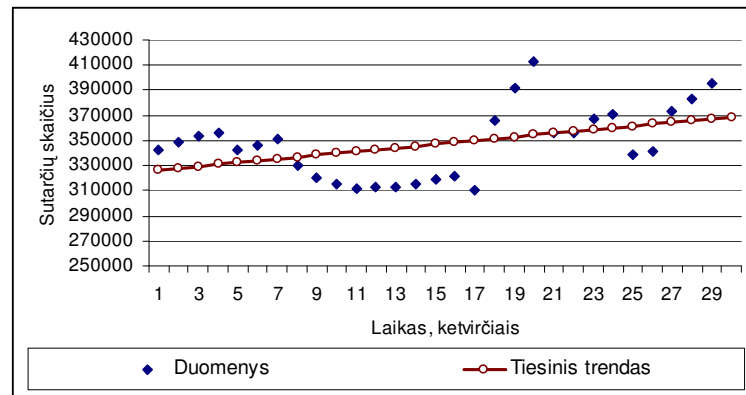

4.7 pav. Autoregresinio modelio prognozės

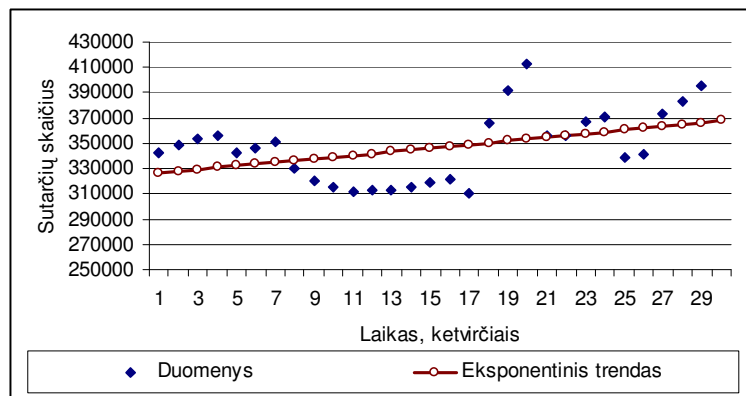

4.8 pav. ARIMA(2,1,0) modelio prognozės

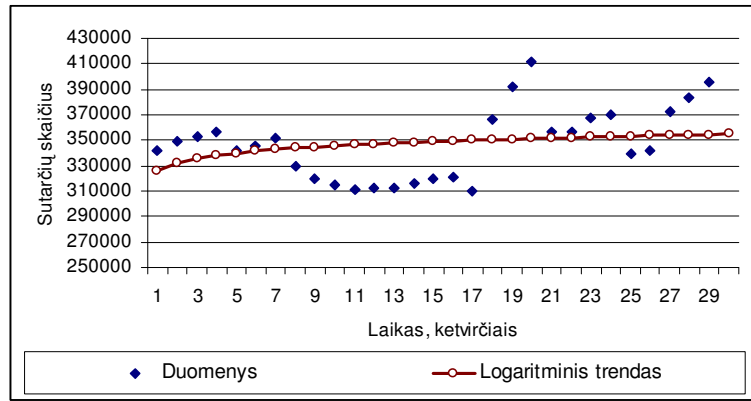
5 PRIEDAS. TURTO DRAUDIMO SUTARČIŲ SKAIČIAUS PROGNOZAVIMO MODELIAI

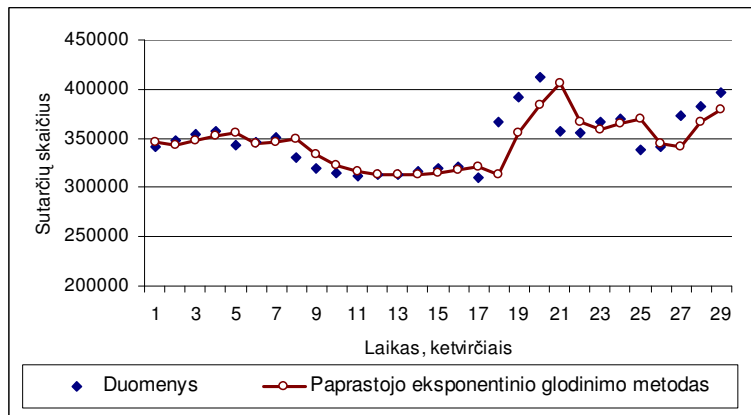
5.1 pav. Tiesinio trendo prognozės

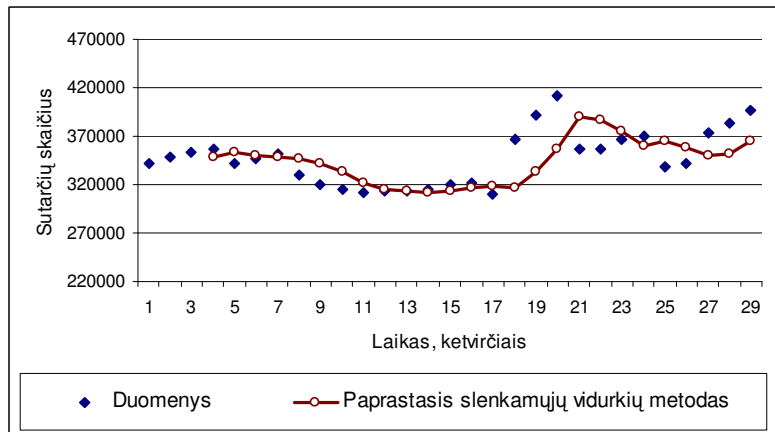
5.2 pav. Eksponentinio trendo prognozės

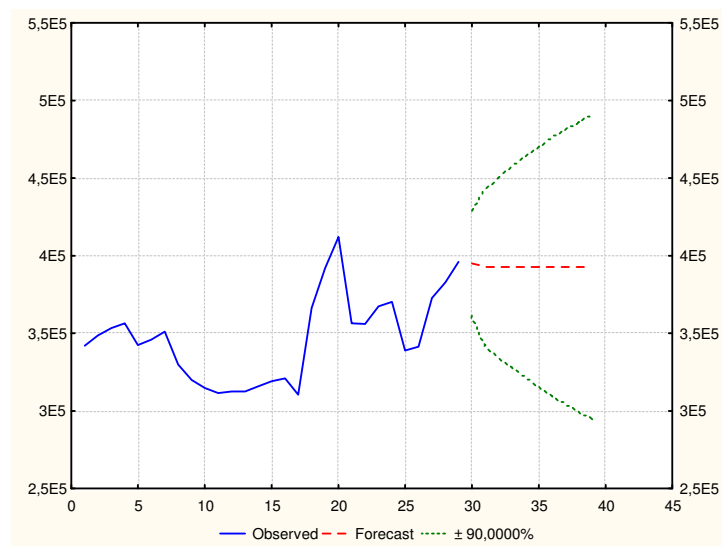
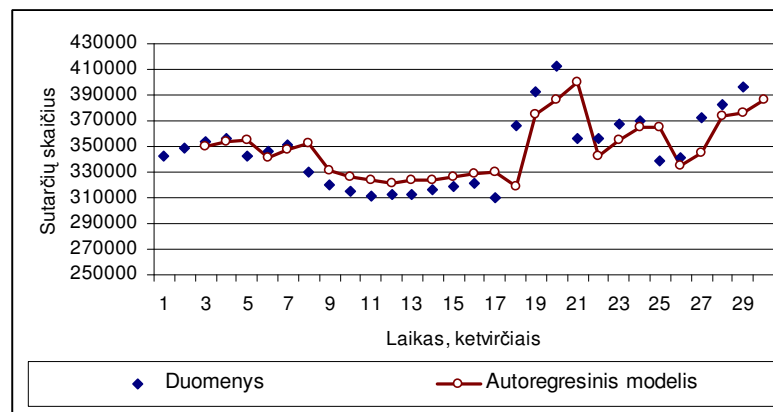
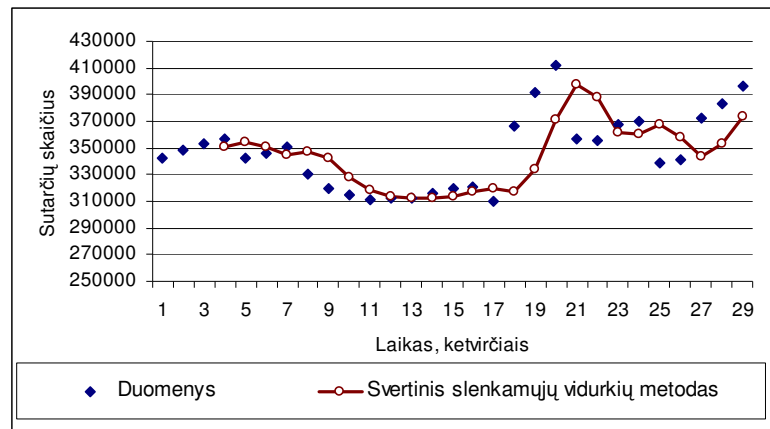
5.3 pav. Logaritminio trendo prognozės

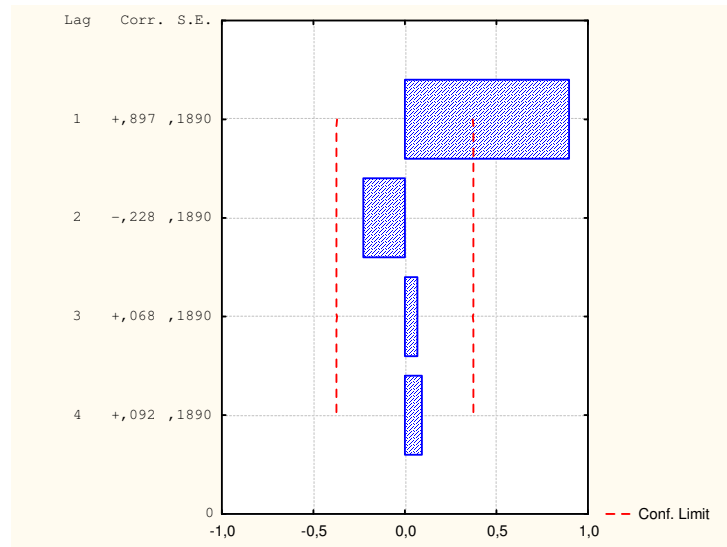
5.4 pav. Paprastojo eksponentinio glodinimo metodo prognozės

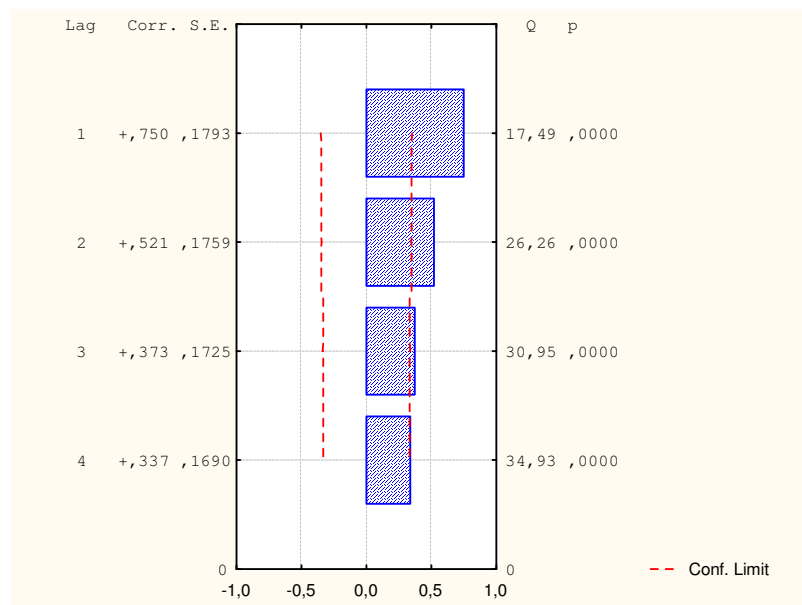
5.5 pav. Paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

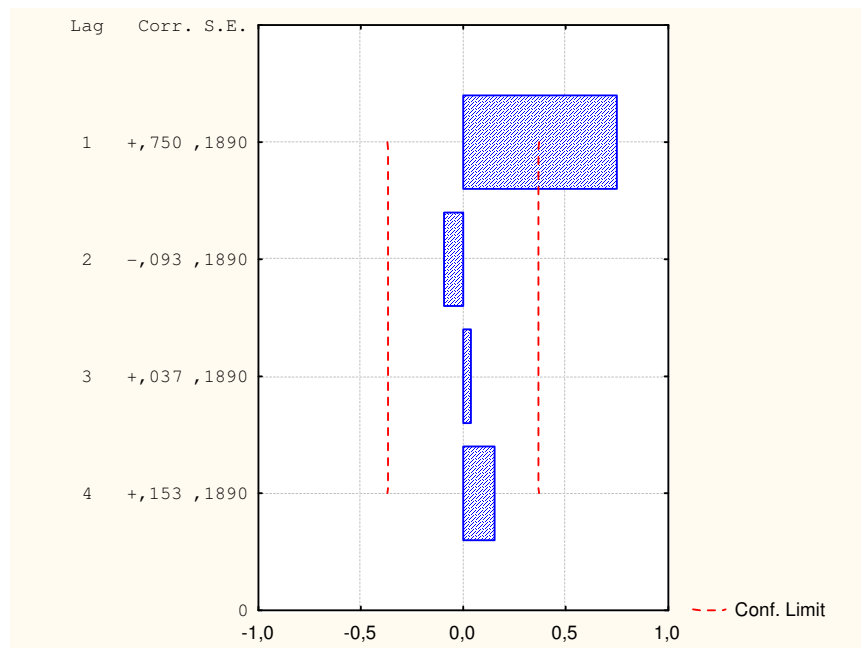
6 PRIEDAS. SUTARČIŲ SKAIČIAUS AUTOKORELIACIJOS IR DALINĖS AUTOKORELIACIJOS DIAGRAMOS

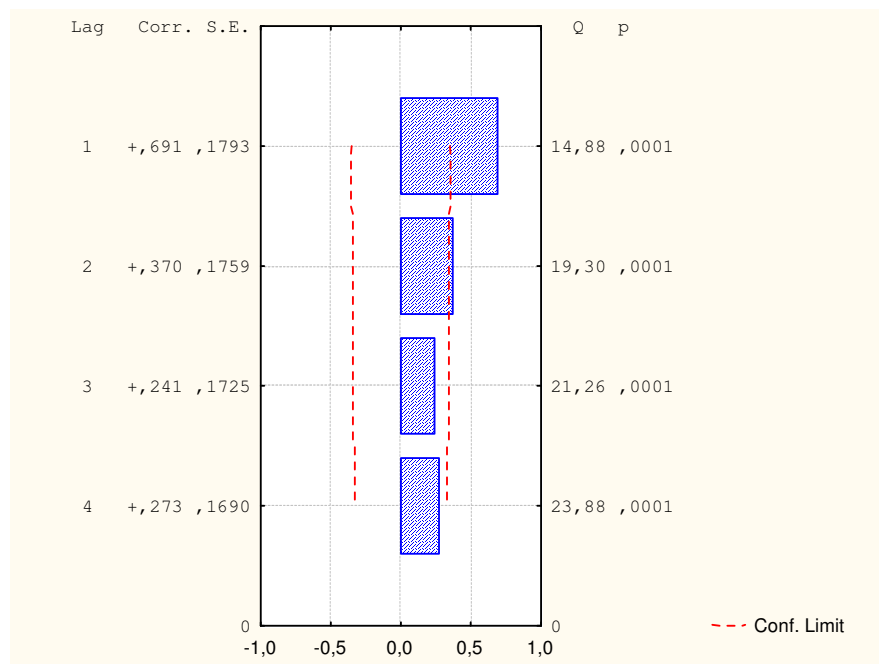
6.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus dalinės autokoreliacijos funkcija

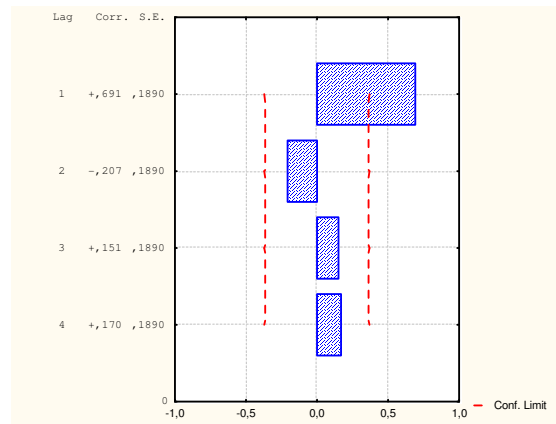
6.2 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių skaičiaus autokoreliacijos funkcija

6.3 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių skaičiaus dalinės autokoreliacijos funkcija

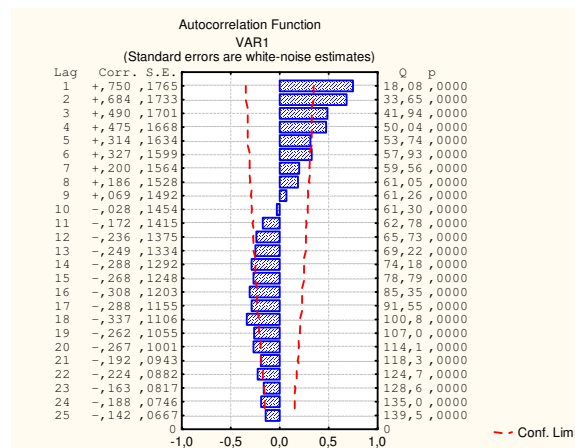

6.4 pav. Turto draudimo sutarčių skaičiaus autokoreliacijos funkcija

6.5 pav. Turto draudimo sutarčių skaičiaus dalinės autokoreliacijos funkcija

7 PRIEDAS. NUOSTOLIŲ AUTOKORELIACIJOS IR DALINĖS AUTOKORELIACIJOS DIAGRAMOS

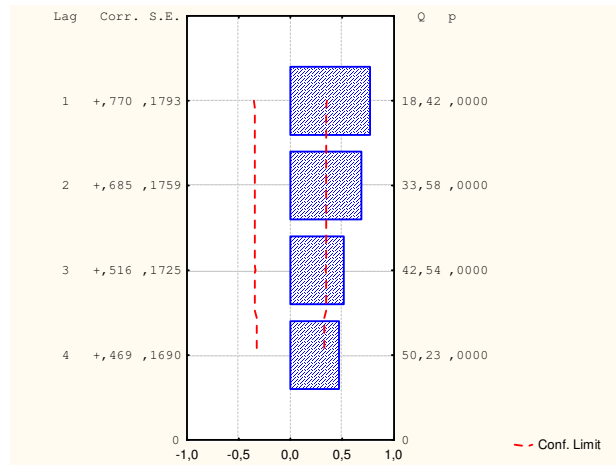
7.1 pav. TPCAD nuostolių autokoreliacijos funkcija

7.1 lentelė

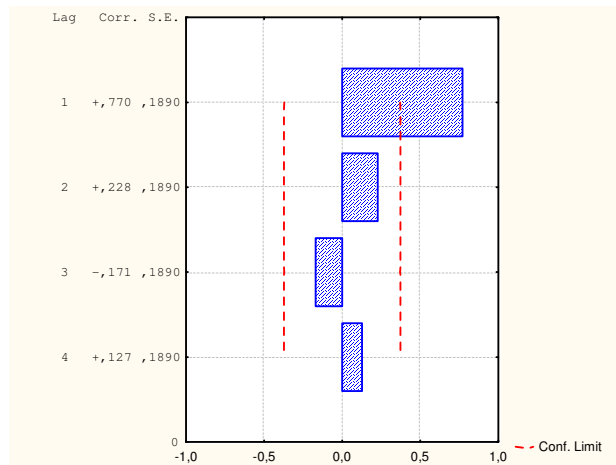
TPCAD nuostolių tikrinamo Box'o-Ljung'o kriterijaus rezultatų lentelė

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	18,0796	0,000021	14	74,1792	0,000000
2	33,6467	0,000000	15	78,7895	0,000000
3	41,9388	0,000000	16	85,3492	0,000000
4	50,0440	0,000000	17	91,5539	0,000000
5	53,7380	0,000000	18	100,8269	0,000000
6	57,9302	0,000000	19	106,9989	0,000000
7	59,5637	0,000000	20	114,1254	0,000000
8	61,0504	0,000000	21	118,2503	0,000000
9	61,2634	0,000000	22	124,6656	0,000000
10	61,3005	0,000000	23	128,6262	0,000000
11	62,7830	0,000000	24	134,9502	0,000000
12	65,7269	0,000000	25	139,4731	0,000000
13	69,2236	0,000000			

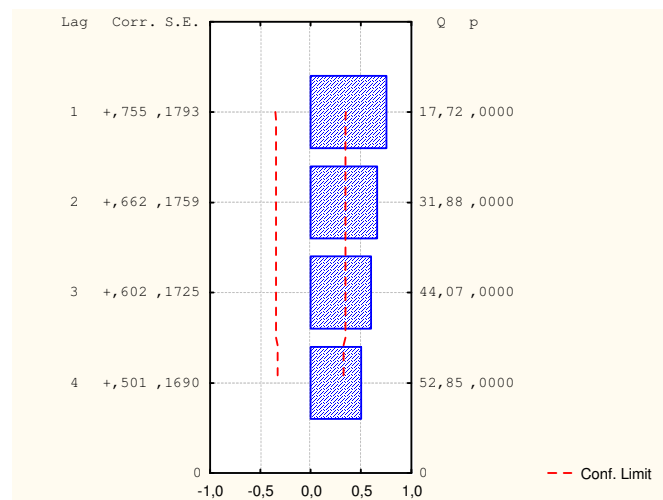

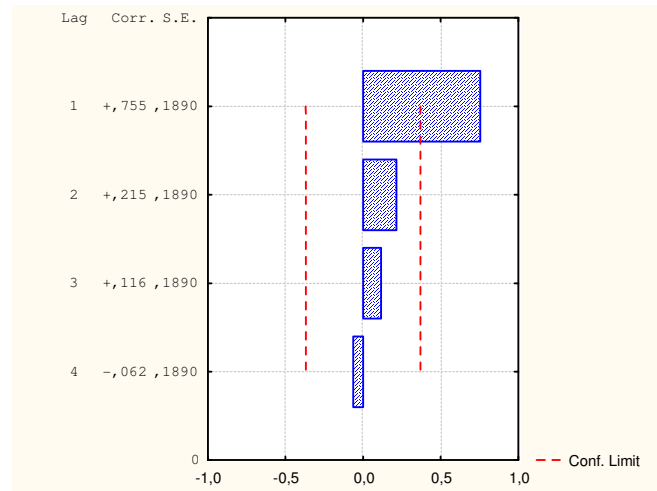
7.2 pav. TPCAD nuostolių autokoreliacijos funkcija

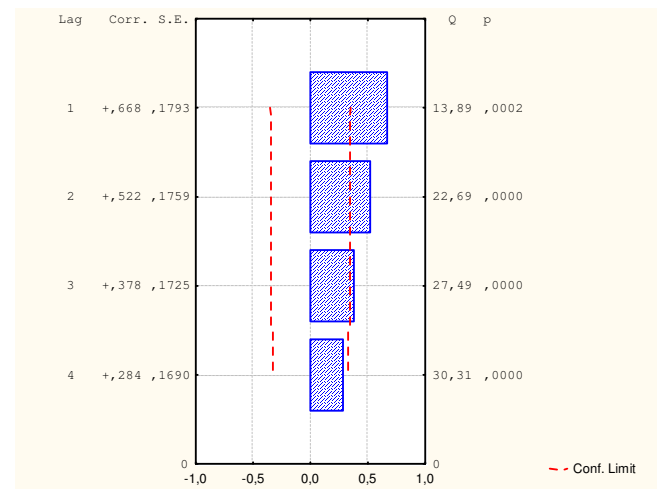
7.3 pav. TPCAD nuostolių dalinės autokoreliacijos funkcija

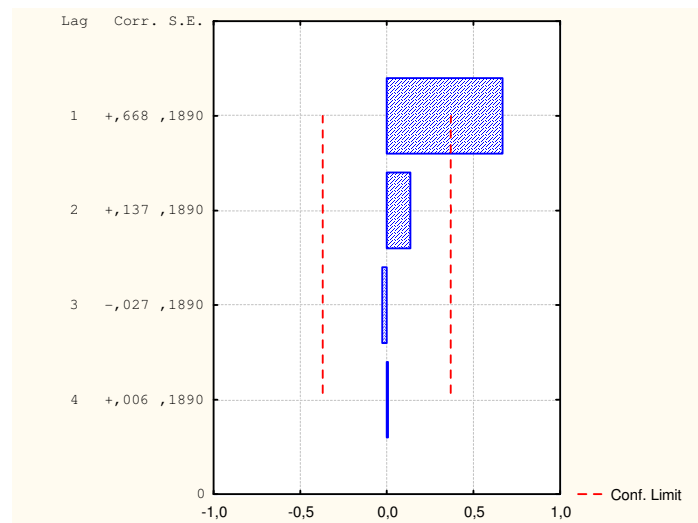
7.4 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo nuostolių autokoreliacijos funkcija

7.5 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo nuostolių dalinės autokoreliacijos funkcija

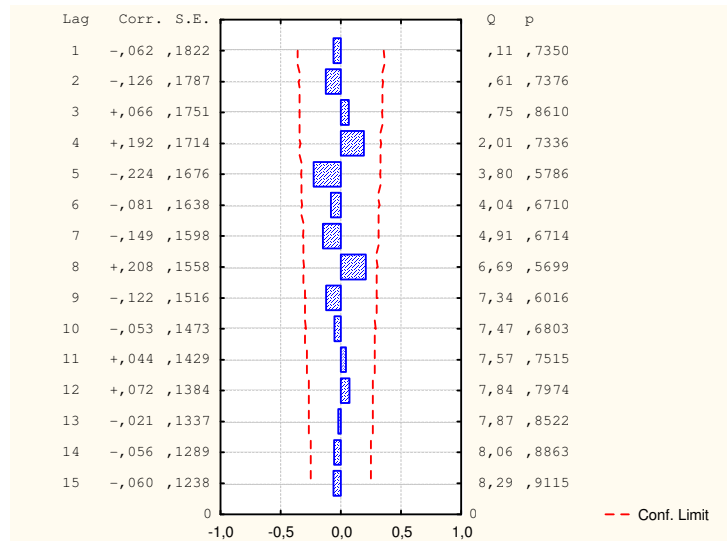

7.6 pav. Turto draudimo nuostolių autokoreliacijos funkcija

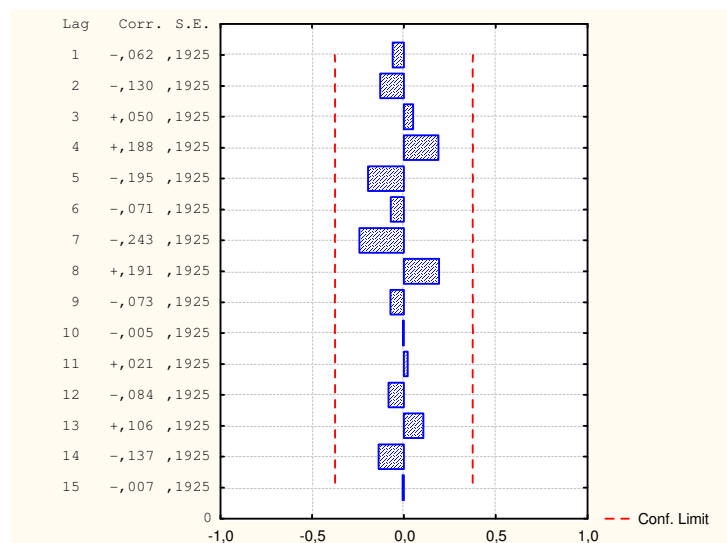

7.7 pav. Turto draudimo nuostolių dalinės autokoreliacijos funkcija

8 PRIEDAS. BALTO TRIUKŠMO HIPOTEZĖS TIKRINIMAS SUDARYTŲ AUTOREGRESINIŲ MODELIŲ LIEKANOMS

8.1 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija

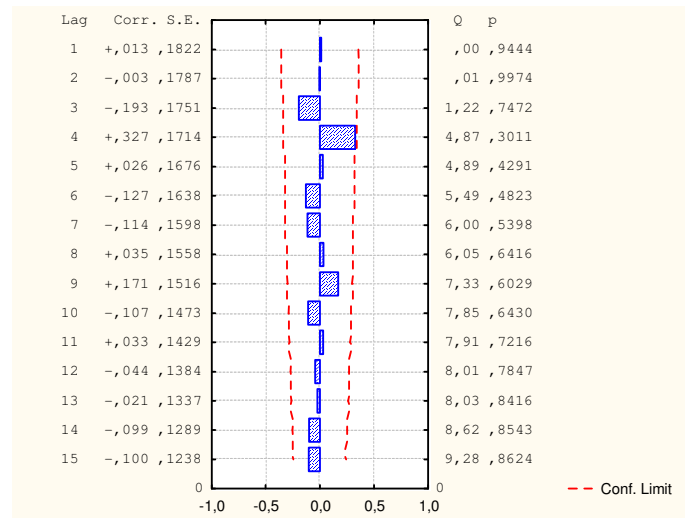

8.2 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija

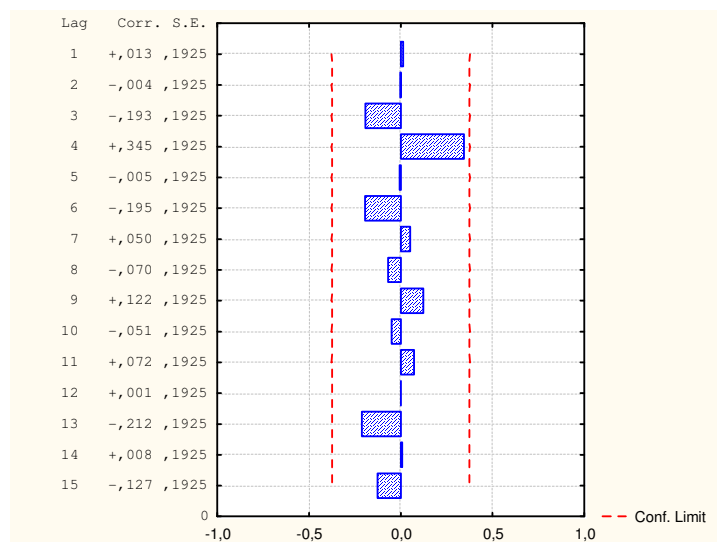
8.1 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	0,114605	0,734963	9	7,341162	0,601650
2	0,608617	0,737635	10	7,471093	0,680341
3	0,751572	0,861011	11	7,567203	0,751453
4	2,011685	0,733610	12	7,841158	0,797397
5	3,799420	0,578648	13	7,865877	0,852202
6	4,041624	0,671044	14	8,057232	0,886297
7	4,906655	0,671353	15	8,291382	0,911543
8	6,694508	0,569931			

8.3 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių skaičiaus autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija

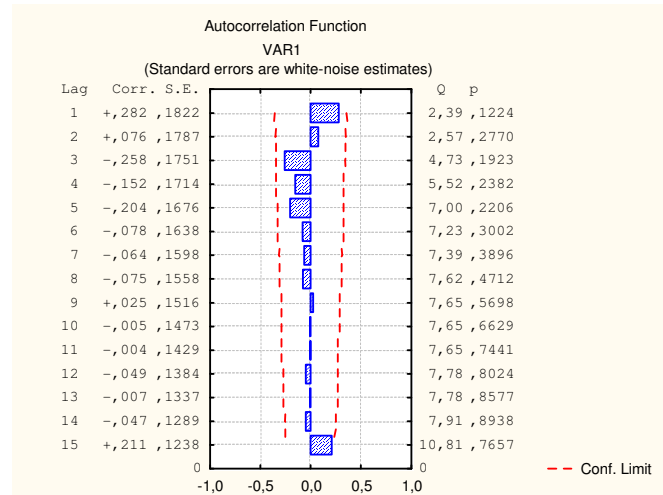

8.4 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo sutarčių skaičiaus autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija

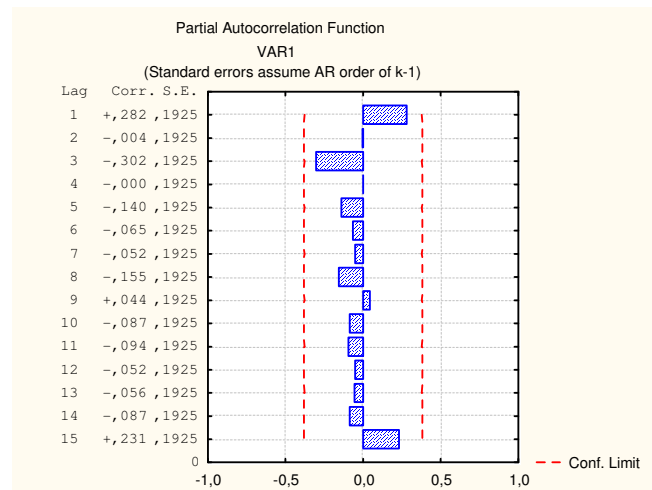
8.2 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	0,004872	0,944353	9	7,328766	0,602935
2	0,005231	0,997388	10	7,854625	0,643033
3	1,224328	0,747177	11	7,906661	0,721628
4	4,868268	0,301106	12	8,005783	0,784659
5	4,893174	0,429074	13	8,030875	0,841559
6	5,492994	0,482319	14	8,624738	0,854286
7	5,999864	0,539776	15	9,279807	0,862409
8	6,049991	0,641633			

8.5 pav. TPCAD nuostolių autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija

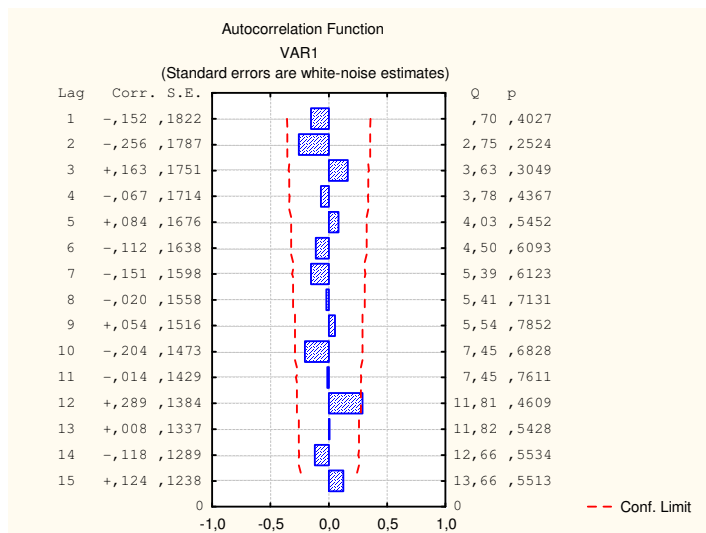

8.6 pav. TPCAD nuostolių autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija

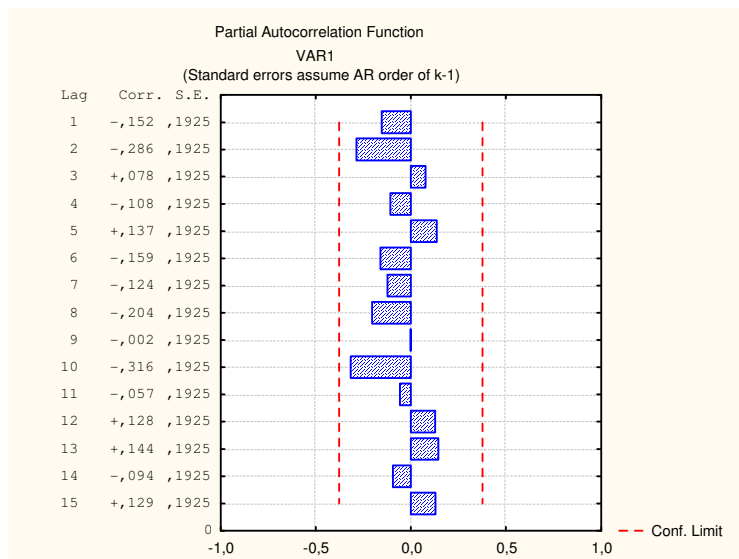
8.3 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	2,38697	0,122360	9	7,65005	0,569768
2	2,56739	0,277026	10	7,65103	0,662877
3	4,73429	0,192343	11	7,65181	0,744098
4	5,51727	0,238242	12	7,77537	0,802409
5	7,00162	0,220552	13	7,77806	0,857728
6	7,22886	0,300233	14	7,91341	0,893762
7	7,38865	0,389592	15	10,81347	0,765676
8	7,62267	0,471189			

8.7 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo nuostolių autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija

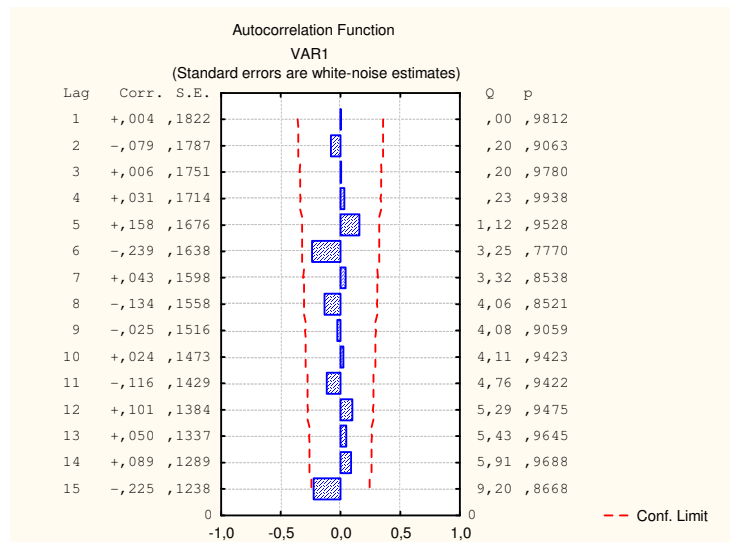

8.8 pav. Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimo nuostolių autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija

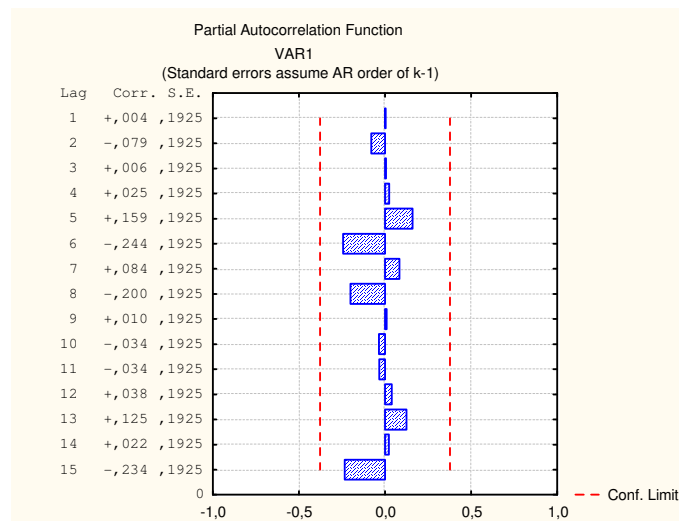
8.4 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	0,70026	0,402701	9	5,53723	0,785178
2	2,75349	0,252414	10	7,44556	0,682811
3	3,62556	0,304857	11	7,45482	0,761132
4	3,77950	0,436684	12	11,81230	0,460896
5	4,02942	0,545197	13	11,81554	0,542837
6	4,50064	0,609259	14	12,66073	0,553405
7	5,39195	0,612251	15	13,66232	0,551289
8	5,40924	0,713068			

8.9 pav. Turto draudimo nuostolių autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija

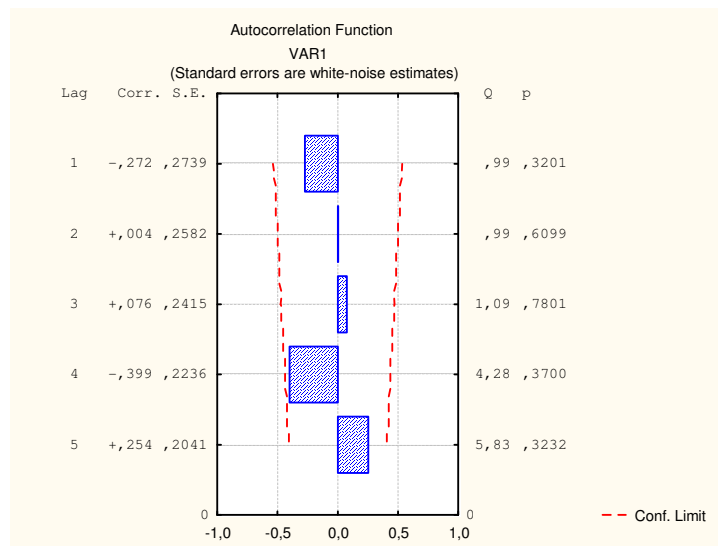

8.10 pav. Turto draudimo nuostolių autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija

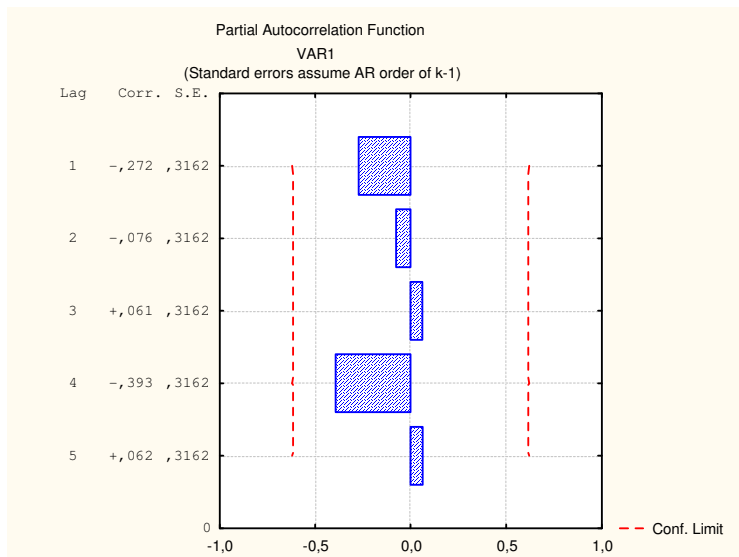
8.5 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p		Box & Ljung	p
1	0,000558	0,981162	9	4,081846	0,905931
2	0,196699	0,906332	10	4,107677	0,942347
3	0,197726	0,977955	11	4,761305	0,942159
4	0,230495	0,993848	12	5,290655	0,947545
5	1,115003	0,952764	13	5,429353	0,964473
6	3,249252	0,776970	14	5,907490	0,968756
7	3,320636	0,853834	15	9,199803	0,866811
8	4,055409	0,852079			

8.11 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija (prognozuojant pagal trumpesnio laikotarpio duomenis)

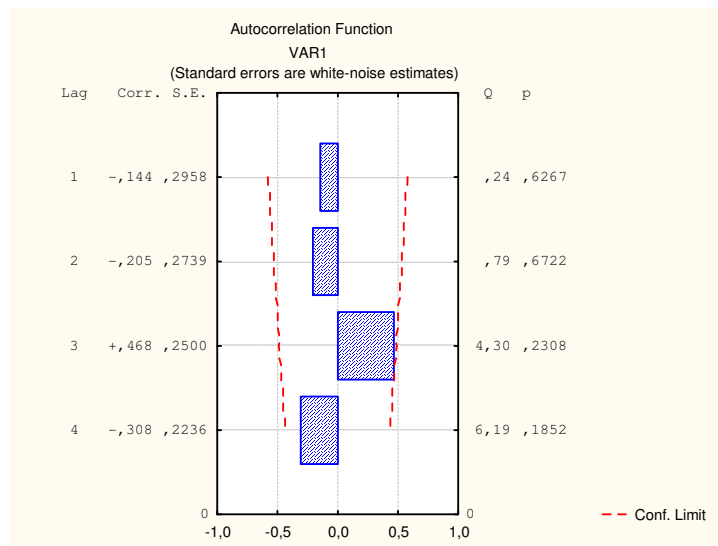
8.12 pav. TPCAD sutarčių skaičiaus autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija (prognozuojant pagal trumpesnio laikotarpio duomenis)

8.6 lentelė

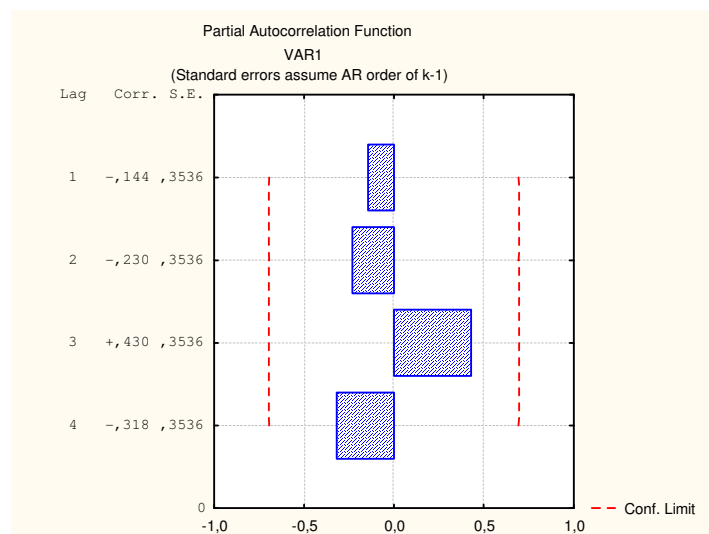
Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

	Box & Ljung	p
1	0,988717	0,320064
2	0,988962	0,609892
3	1,087562	0,780078
4	4,275814	0,369983
5	5,829103	0,323231

8.13 pav. TPCAD nuostolių autoregresinio modelio liekanų autokoreliacijos funkcija (prognozuojant pagal trumpesnio laikotarpio duomenis)

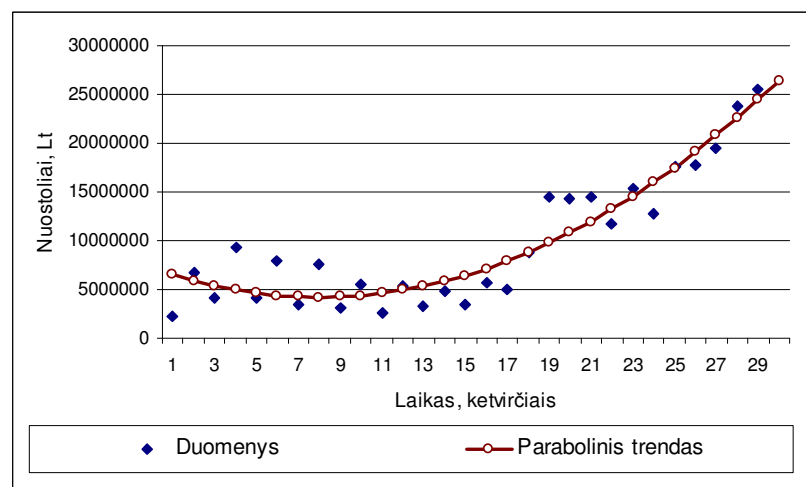
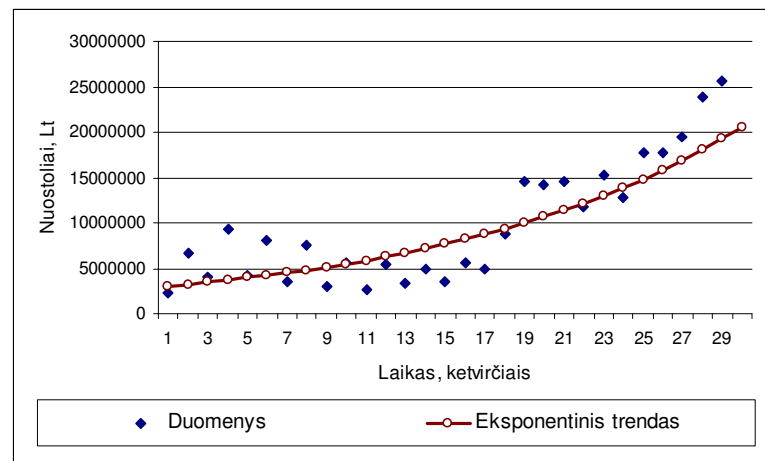
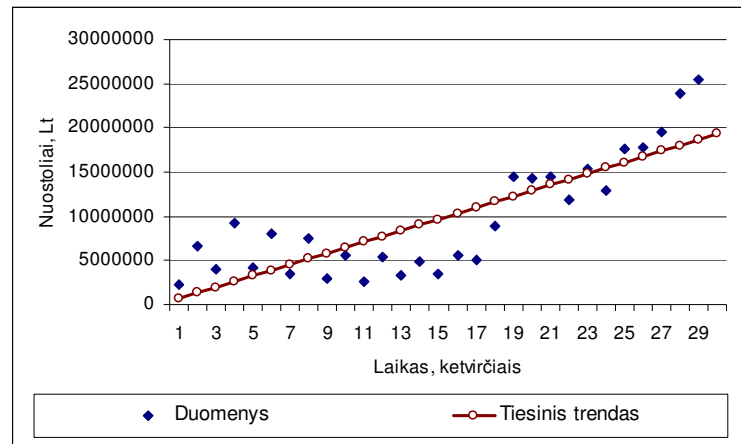
8.14 pav. TPCAD nuostolių autoregresinio modelio liekanų dalinės autokoreliacijos funkcija (prognozuojant pagal trumpesnio laikotarpio duomenis)

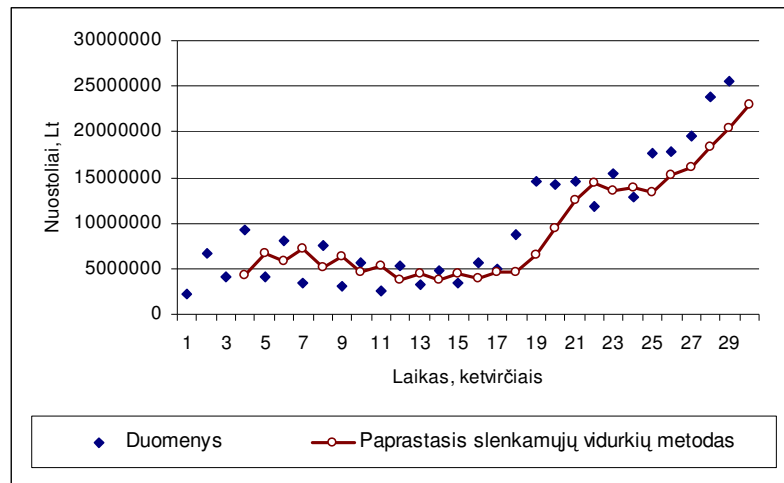
8.6 lentelė

Baltojo triukšmo hipotezės tikrinimas liekanoms

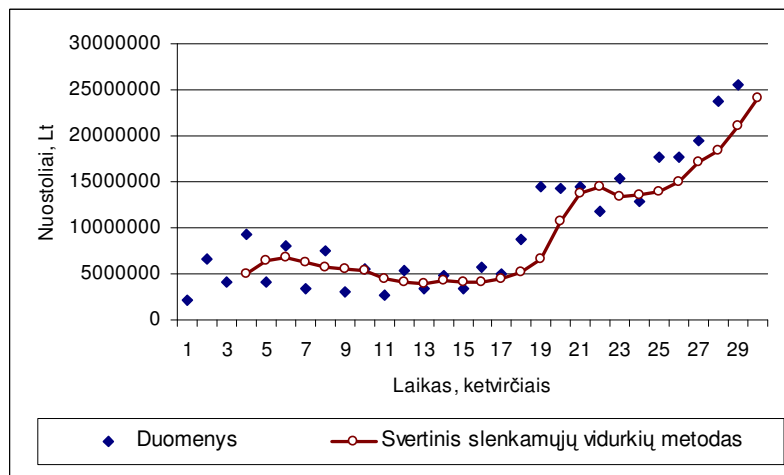
	Box &	p
1	0,236585	0,626687
2	0,794429	0,672193
3	4,300345	0,230827
4	6,193015	0,185218

9 PRIEDAS. TPCAD NUOSTOLIŲ SUMOS PROGNOZAVIMO MODELIAI

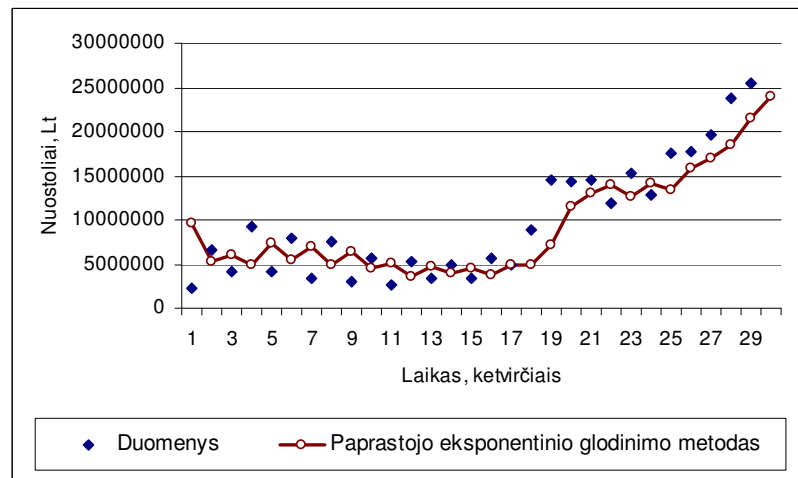

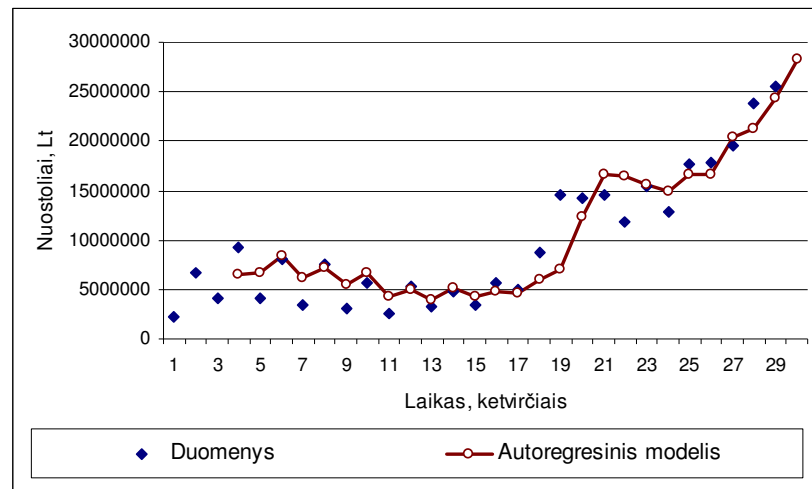
9.4 pav. Paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

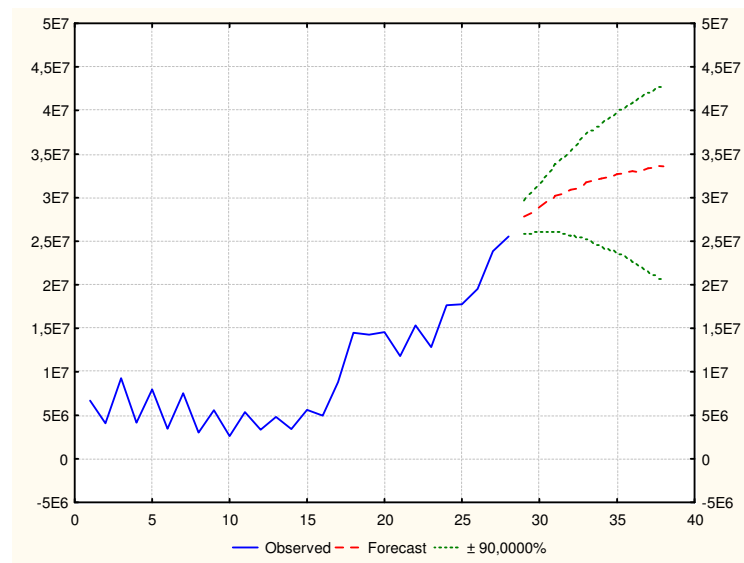
9.5 pav. Svertinio slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

9.6 pav. Paprastojo eksponentinio glodinimo metodo prognozės

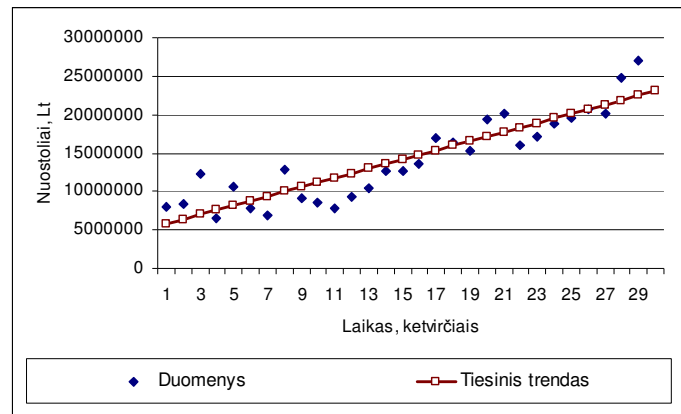

9.7 pav. Autoregresinio modelio prognozės

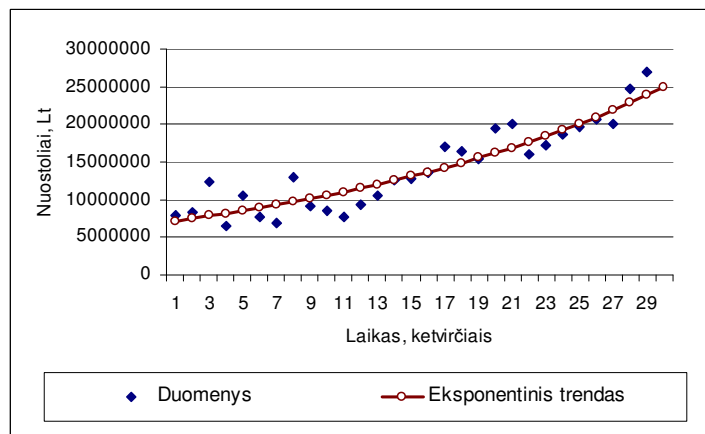

9.8 pav. ARIMA(2,1,0) modelio prognozės

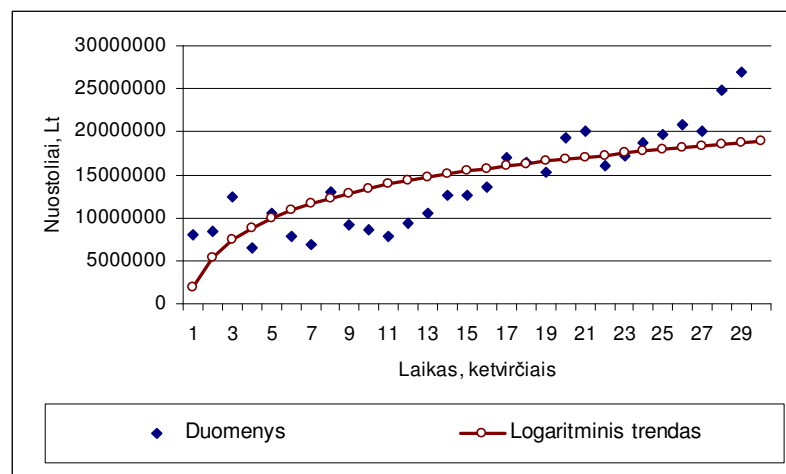
10 PRIEDAS. SAUSUMOS TP, IŠSKYRUS GELEŽINKELIO TP, DRAUDIMO NUOSTOLIŲ SUMOS PROGNOZAVIMO MODELIAI

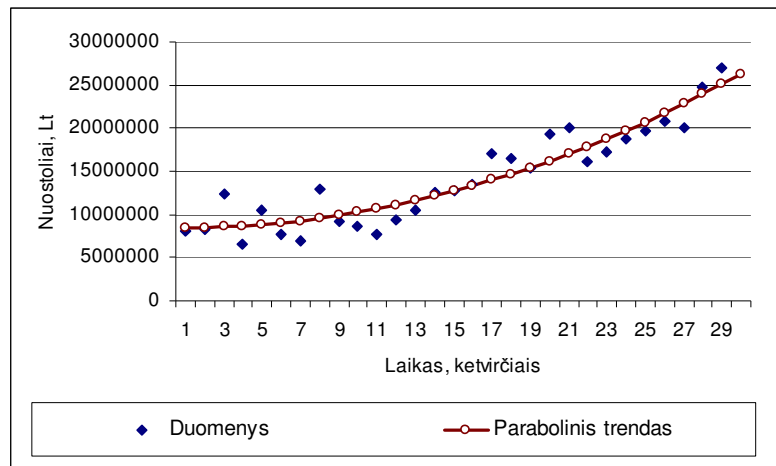
10.1 pav. Tiesinio trendo prognozės

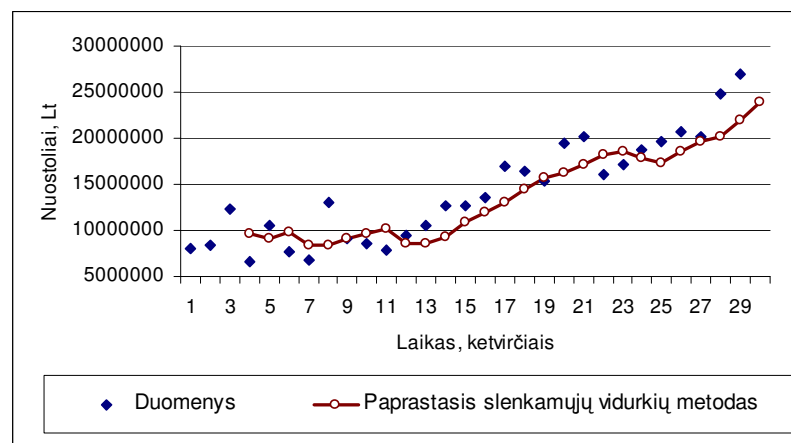
10.2 pav. EkspONENTINIO trendo prognozės

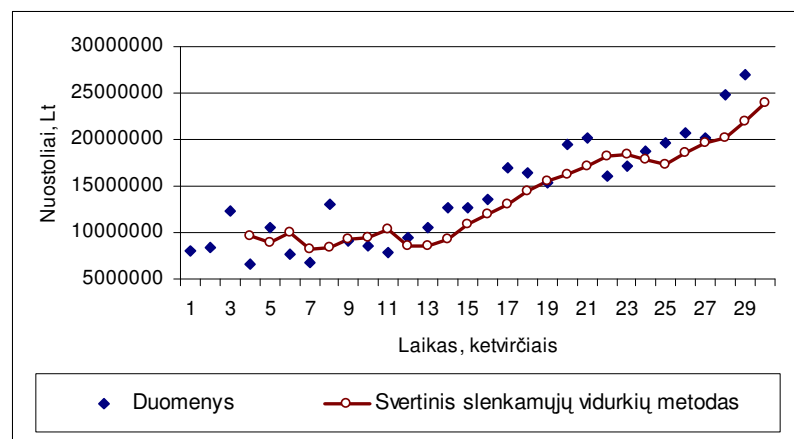
10.3 pav. Logaritminio trendo prognozės

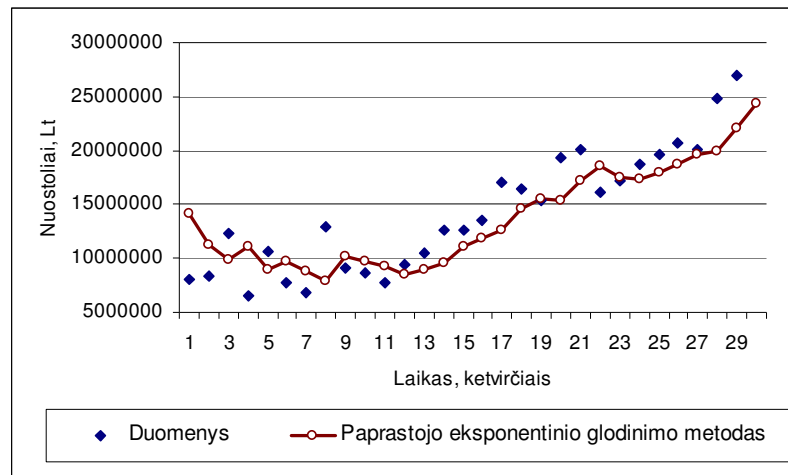
10.4 pav. Parabolinio trendo prognozės

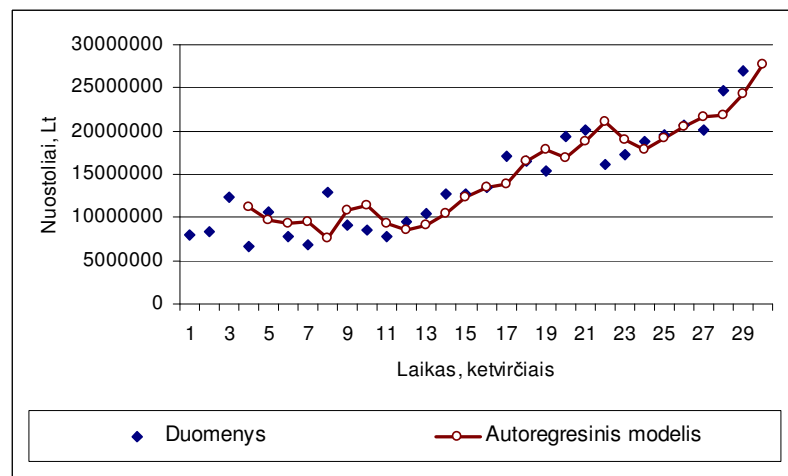
10.5 pav. Paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

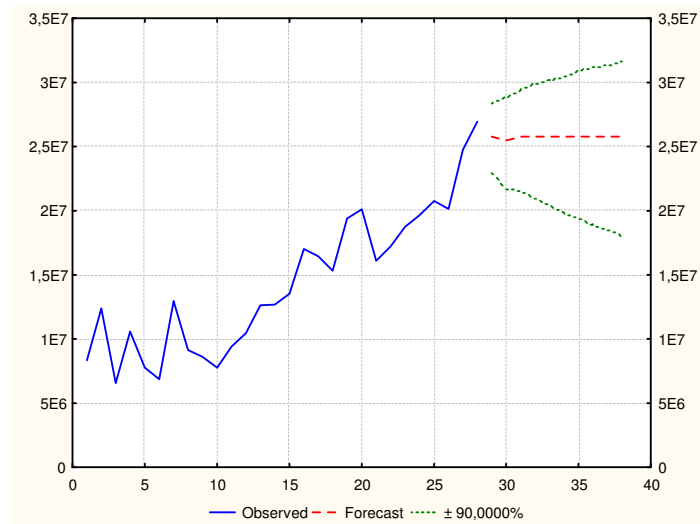
10.6 pav. Svertinio slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

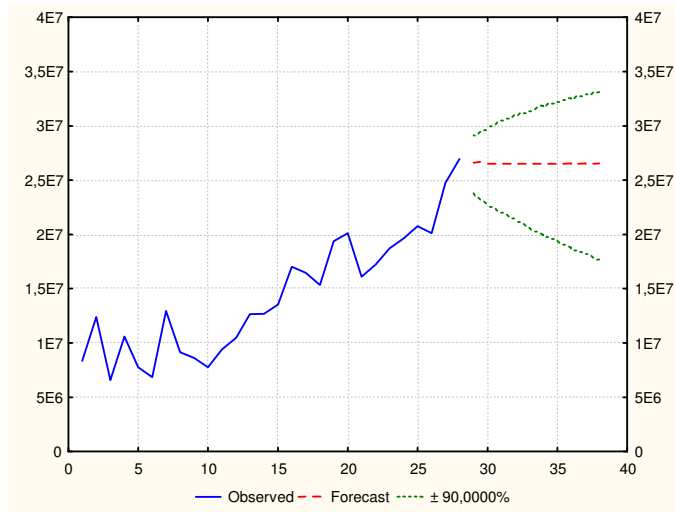
10.7 pav. Paprastojo eksponentinio glodinimo metodo prognozės

10.8 pav. Autoregresinio modelio prognozės

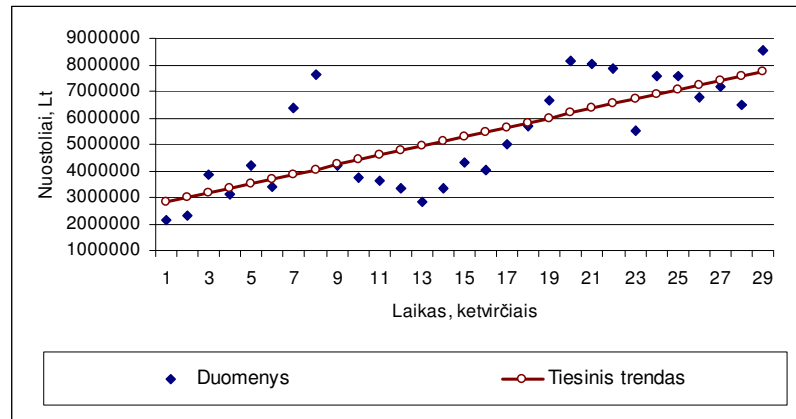

10.9 pav. ARIMA(2,1,0) modelio prognozės

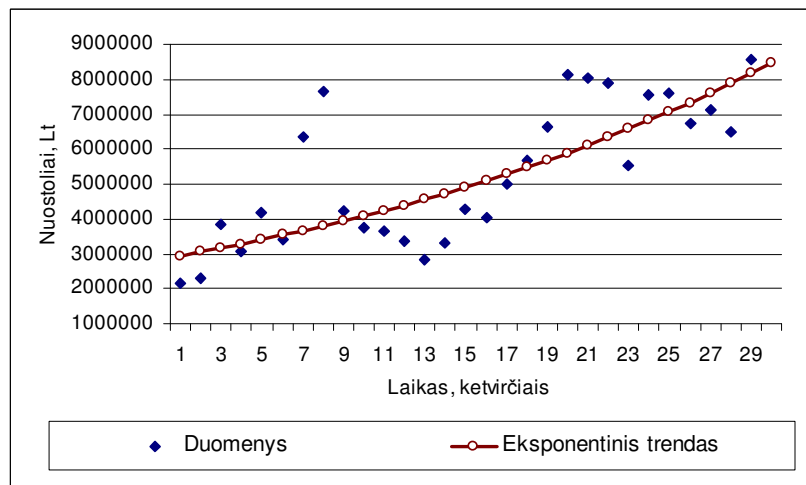

10.10 pav. ARIMA(1,1,1) modelio prognozės

11 PRIEDAS. TURTO DRAUDIMO NUOSTOLIŲ SUMOS PROGNOZAVIMO MODELIAI

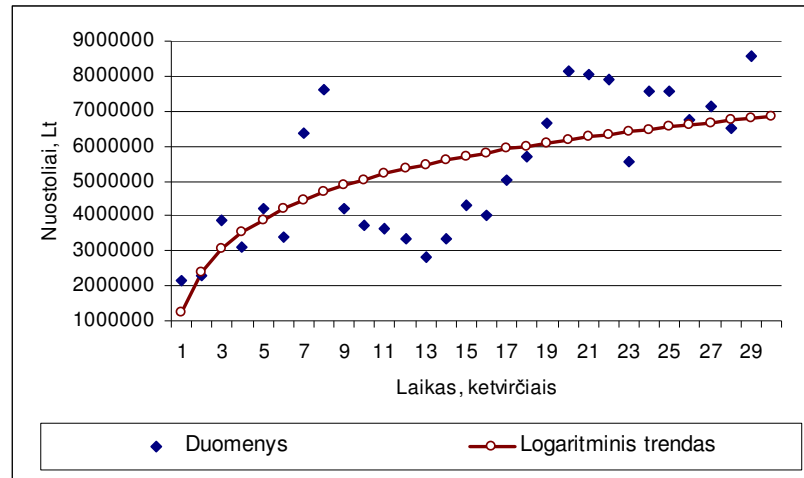

11.1 pav. Tiesinio trendo prognozės

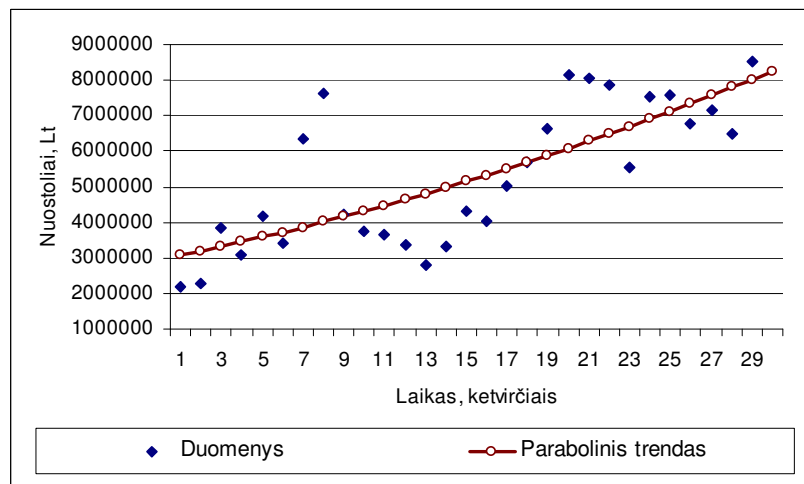

11.2 pav. Eksponentinio trendo prognozės

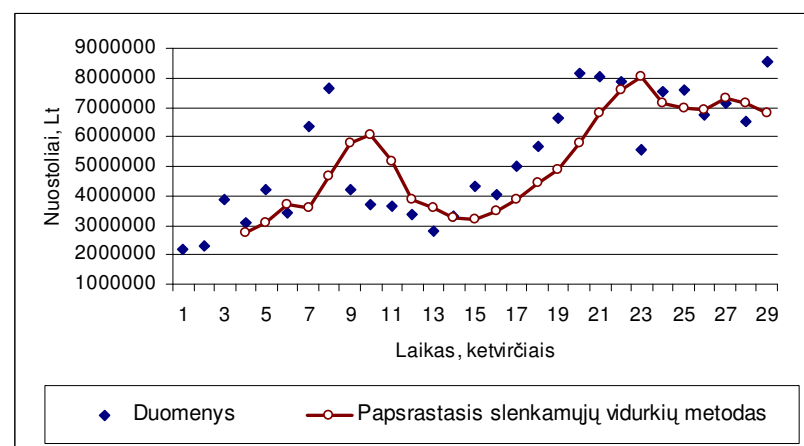

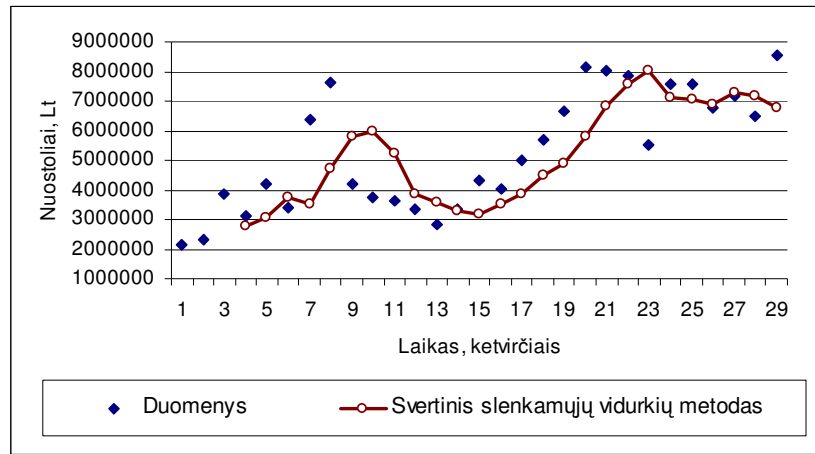
11.3 pav. Logaritminio trendo prognozės

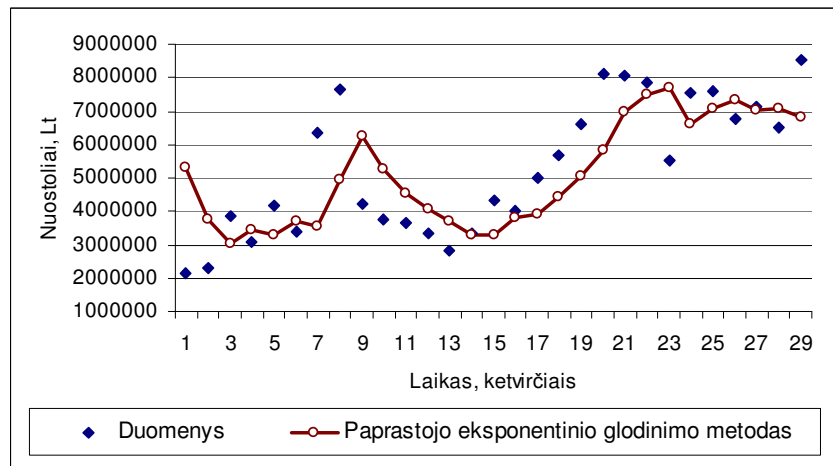
11.4 pav. Parabolinio trendo prognozės

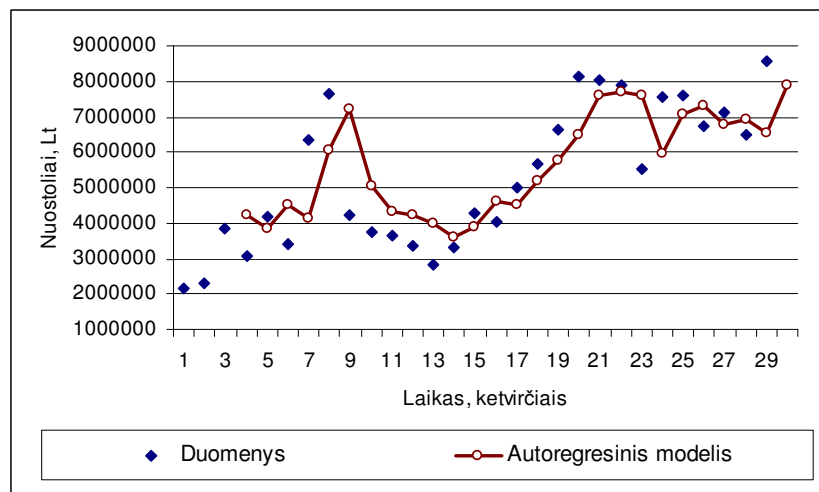
11.5 pav. Paprastojo slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

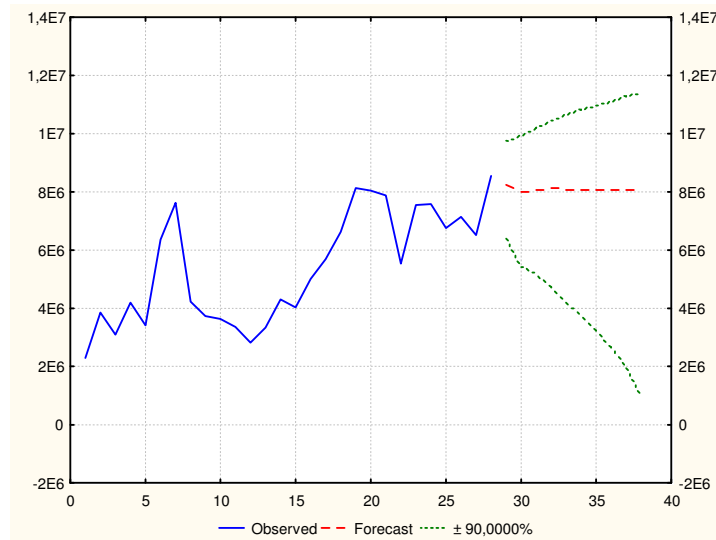
11.6 pav. Svertinio slenkamųjų vidurkių metodo prognozės

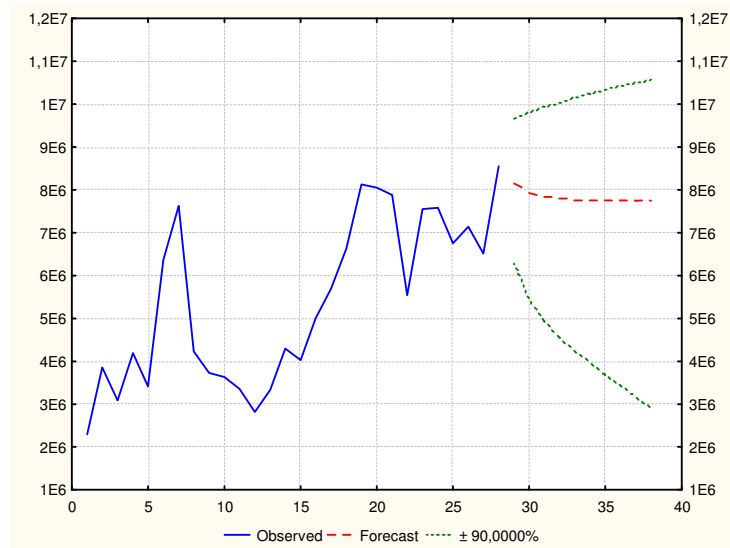
11.7 pav. Paprastojo eksponentinio glodinimo metodo prognozės

11.8 pav. Autoregresinio modelio prognozės

11.9 pav. ARIMA(2,1,0) modelio prognozės

11.10 pav. ARIMA(1,1,1) modelio prognozės

12 PRIEDAS. PROGNOZAVIMO REZULTATŲ LENTELĖS

12.1 lentelė

Sutarčių skaičiaus prognozavimo rezultatai, naudojant ARIMA(2,1,0) modelį

TPCAD	Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimas	Turto draudimas
Prognozuojamas sutarčių skaičius	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
1069691	58184 (5,75%)	$10,53 \cdot 10^9$
96176	3329 (3,35%)	$1,84 \cdot 10^7$
395073	7938 1,97%	$3,91 \cdot 10^8$

12.1 lentelė

Nuostolių sumos prognozavimo rezultatai

Prognozavimo metodas	Transporto privalomosios civilinės atsakomybės draudimas		Sausumos TP, išskyrus geležinkelio TP, draudimas		Turto draudimas	
	Vidutinė kvadratinė paklaida	Prognozės tikslumas	Vidutinė kvadratinė paklaida	Prognozės tikslumas	Vidutinė kvadratinė paklaida	Prognozės tikslumas
Tiesinis trendas	$1,36583 \cdot 10^{13}$	16,20%	$0,54345 \cdot 10^{13}$	18,33%	$0,16728 \cdot 10^{13}$	4,99%
Logaritminis trendas	$2,53666 \cdot 10^{13}$	37,62%	$1,31943 \cdot 10^{13}$	33,37%	$0,19841 \cdot 10^{13}$	9,55%
EkspONENTINIS trendas	$0,97219 \cdot 10^{13}$	10,96%	$0,41441 \cdot 10^{13}$	11,95%	$0,16918 \cdot 10^{13}$	12,07%
Parabolinis trendas	$0,53708 \cdot 10^{13}$	14,77%	$0,37808 \cdot 10^{13}$	7,04%	$0,16563 \cdot 10^{13}$	9,20%
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	$1,36583 \cdot 10^{13}$	16,20%	$0,54345 \cdot 10^{13}$	18,33%	$0,16728 \cdot 10^{13}$	4,99%
Paprastasis slenkamųjų vidurkių metodas	$1,14339 \cdot 10^{13}$	0,38%	$0,65962 \cdot 10^{13}$	15,25%	$0,20758 \cdot 10^{13}$	2,20%
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	$0,87129 \cdot 10^{13}$	4,46%	$0,65559 \cdot 10^{13}$	15,39%	$0,20592 \cdot 10^{13}$	1,62%
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	$1,06865 \cdot 10^{13}$	3,54%	$0,82788 \cdot 10^{13}$	13,83%	$0,20549 \cdot 10^{13}$	1,23%
Autoregresinis modelis	$0,54336 \cdot 10^{13}$	22,91%	$0,58407 \cdot 10^{13}$	1,67%	$0,15364 \cdot 10^{13}$	3,98%
ARIMA(1,1,1)			$0,717 \cdot 10^{13}$	5,89%	$0,176 \cdot 10^{13}$	7,66%
ARIMA(2,1,0)	$0,59 \cdot 10^{13}$	20,25%	$0,698 \cdot 10^{13}$	8,73%	$0,177 \cdot 10^{13}$	8,96%

12.2 lentelė

TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimo rezultatai, naudojant trumpesnio laikotarpio duomenis

Prognozavimo metodas	Prognozuojamas sutarčių skaičius	Sudarytų sut. sk.	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
Tiesinis trendas	1053689	1011507	42182 (4,17%)	$4,036 \cdot 10^9$
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	1108162		96655 (9,56%)	$1,306 \cdot 10^9$
Logaritminis trendas	1002936		8571 (0,85%)	$5,263 \cdot 10^9$
EkspONENTINIS trendas	1053534		42027 (4,15%)	$3,968 \cdot 10^9$
Parabolinis trendas	1021817		10310 (1,02%)	$4,263 \cdot 10^9$
Paprastais slenkamųjų vidurkių metodas	1054649		43142 (4,27%)	$9,283 \cdot 10^9$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	1050898		39391 (3,89%)	$8,479 \cdot 10^9$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	991292		20215 (2,00%)	$7,030 \cdot 10^9$
Autoregresinis modelis	1105966		94459 (9,34%)	$2,293 \cdot 10^9$

12.3 lentelė

TPCAD sutarčių skaičiaus prognozavimo rezultatai, naudojant ilgesnio laikotarpio duomenis

Prognozavimo metodas	Prognozuojamas sutarčių skaičius	Sudarytų sut. sk.	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
Tiesinis trendas	1133449	1011507	121942 (12,06%)	$26,408 \cdot 10^9$
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	1174240		162733 (16,09%)	$25,479 \cdot 10^9$
Logaritminis trendas	835182		176325 (17,43%)	$63,439 \cdot 10^9$
EkspONENTINIS trendas	1576812		565305 (55,89%)	$32,731 \cdot 10^9$
Paprastais slenkamųjų vidurkių metodas	1054649		43142 (4,27%)	$29,133 \cdot 10^9$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	1050898		39391 (3,89%)	$25,254 \cdot 10^9$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	1050418		38911 (3,85%)	$23,902 \cdot 10^9$
Autoregresinis modelis	1058035		46528 (4,4%)	$10,641 \cdot 10^9$

12.4 lentelė

TPCAD nuostolių prognozavimo rezultatai, naudojant trumpesnio laikotarpio duomenis

Prognozavimo metodas	Prognozuojamas sutarčių skaičius	Apmokėtų nuostolių sk.	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
Tiesinis trendas	24000500	23057318	943182 (4,09%)	$4,91 \cdot 10^{12}$
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	21425296		1632022 (7,08%)	$3,56 \cdot 10^{12}$
EkspONENTINIS trendas	25019446		1962128 (8,51%)	$3,96 \cdot 10^{12}$
Parabolinis trendas	21620708		1436610 (6,23%)	$6,17 \cdot 10^{12}$
Paprastais slenkamųjų vidurkių metodas	22970250		87068 (0,38%)	$12,16 \cdot 10^{12}$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	24086166		1028848 (4,46%)	$9,62 \cdot 10^{12}$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	23872446		815128 (3,54%)	$12,62 \cdot 10^{12}$
Autoregresinis modelis	29733893		6676575 (28,96%)	$3,85 \cdot 10^{12}$

12.5 lentelė

TPCAD nuostolių prognozavimo rezultatai, naudojant ilgesnio laikotarpio duomenis

Prognozavimo metodas	Prognozuojamas sutarčių skaičius	Sudarytų sutarčių sk.	Absoliutinė ir santykinė paklaidos	Vidutinė kvadratinė paklaida
Tiesinis trendas	19322699	23057318	3734619 (16,20%)	$13,658 \cdot 10^{12}$
Tiesinis trendas su sezoniniais svyravimais	19310012		3747306 (16,25%)	$13,324 \cdot 10^{12}$
EkspONENTINIS trendas	20530160		2527158 (10,96%)	$9,722 \cdot 10^{12}$
Paprastais slenkamųjų vidurkių metodas	22970250		87068 (0,38%)	$11,434 \cdot 10^{12}$
Svertinis slenkamųjų vidurkių metodas	24086166		1028848 (4,46%)	$8,713 \cdot 10^{12}$
Paprastojo eksponentinio glodinimo metodas	23872446		815128 (3,54%)	$10,687 \cdot 10^{12}$
Autoregresinis modelis	28338698		5281380 (22,91%)	$5,434 \cdot 10^{12}$